

V. Cristian

Istoria Asiei

32

CORINT

Revista

Redactor:
Mihaela Ivan

Tehnoredactare computerizată:
Corina Roncea, Jora Grecea

Coperta:
Walter Riess

Toate drepturile asupra acestei lucrări
sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 093-653-230-5

Format: 16/54 x 84; Coli tipo: 13

Tipografia MULTIPRINT Iași

Calea Chișinăului 22, et 6, Iași 6600
tel. 032-211225, 236388 fax. 032-211252

V. CRISTIAN

Profesor universitar

la Facultatea de Istorie a Universității

„Alexandru Ioan Cuza” din Iași

ISTORIA ASIEI

Prefață:

Mihai Cojocariu

CORINT

București, 2002

De același autor:

- Istoriografie generală*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1979.
- România în relațiile internaționale, 1699–1939*, Editura Junimea, Iași, 1980 (coord.).
- Contribuția istoriografiei la pregătirea Revoluției române de 1848*, Editura Academiei, București, 1985 (Premiul „Nicolae Bălcescu” al Academiei Române).
- Istoria la Universitatea din Iași*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1985.
- Universitatea din Iași, 1860–1985. Dezvoltarea științei*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1986 (coord.).
- Românii în istoria universală*, vol. I–II, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1986–1988 (coord.).
- Asia și America în sec. XVI–XVIII*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1993.
- Istoriografia pașoptistă*, Editura Universității „Al.I. Cuza”, Iași, 1994.
- Istoria modernă a Europei și Americii*, vol. I, Editura Lumina, Chișinău, 1995.
- Istorie modernă universală I*, Casa editorială Demiurg, Iași, 1998.
- Crestomație de istorie universală*, vol. I, Institutul European, Iași, 2001 (coord.).

PREFAȚĂ

Profesorul și istoricul V. Cristian ne propune o nouă carte: de această dată, o Istorie a Asiei, într-o serie, deja prestigioasă, a editurii bucureștene Corint. Cel puțin din câteva puncte de vedere, această apariție poate fi considerată — o afirmăm cu toată convingerea — un adevărat eveniment cultural. Și aceasta pentru că istoriografia românească nu a produs, după câte cunoaștem noi, o sinteză de istorie a continentului asiatic, ci doar contribuții parțiale, unele valoroase, altele (cele mai multe) cu un vădit caracter de „popularizare”. Cartea de față întrunește o sumă de calități care o fac comparabilă (și, pe alocuri, superioară) aceloră similare ca temă și ca întindere, mai vechi sau mai noi, apărute la cele mai cunoscute edituri din Occident.

Într-adevăr, dincolo de „armătura” factologică, selectată în baza unui deosebit simț al valorii, se cuvine să apreciem mulțimea și calitatea interpretărilor, unele insolite, „comise” într-un stil inconfundabil (iar „Interpretarea, însușită, prelucrată sau emisă, ne aparține integral”, ne spune autorul, în finalul admirabilei Introduceri a acestei lucrări).

Pe lângă interpretare și explicație, este cât se poate de evidentă predilecția pentru aspectele de ordin spiritual. Îndelungata meditație asupra „lucrurilor asiatice” i-a permis, într-un sfârșit, d-lui V. Cristian să identifice un postulat care nouă ne pare a fi cheia acestei cărți: „Aproape

Întreaga istorie a Asiei poartă pecetea religiei” (vezi începutul cap. V, Nașterea religiilor monoteiste). Această viziune, devenită îndată o chestiune de metodă, luminează întregul demers, eliminând (atâtea) scheme și prejudecăți și, de bună seamă, „artificialitatea” supărătoare a unor contribuții anterioare.

Istoria Asiei, după cum însuși autorul a ținut să avertizeze (vezi prezentarea Bibliografiei), este o lucrare adresată publicului nostru. Acesta este motivul pentru care istoricul V. Cristian a insistat, pe de o parte, asupra contribuțiilor românești privind istoria și civilizațiile Asiei și, pe de alta, asupra explicațiilor de amănunt — deliciu pentru uzul exclusiv al cititorului român.

Au rezultat o analiză originală și o imagine de ansamblu asupra acestui continent-lume.

Inevitabil, un aspect merită evidențiat, la sfârșitul acestor (prea) succinte considerații: cartea, într-un număr redus de pagini, în format mic, nu putea să fie una de amănunțime. Autorul a trebuit să opteze pentru o tratare problematizată, în care fiecare capitol abordează o „problemă” (sau mai multe), de natură să ne introducă într-un univers fastuos cum este istoria Asiei și să ne faciliteze înțelegerea acestuia. Până când domnul V. Cristian va binevoi să ne dea, cum nădăjduia cândva cronicarul, „letopiseș întreg”, iubitorul de istorie are posibilitatea unei lecturi agreabile și, în egală măsură, incitante.

Mihai Cojocariu

INTRODUCERE

„Cea dintâi parte a întregii lumi, mai însemnată decât toate celelalte și de la început mai aleasă”, Asia este, în același timp, după Nicolae Miclescu, și „cea mai nobilă dintre toate părțile pământului”. Această noblețe, în viziunea autorului cunoscutei lucrări *Descrierea Chinei*, rezultă din faptul că în cel mai întins continent al lumii au fost creați primii oameni, că de aici s-au răspândit „toate limbile și neamurile”, ca și „scrisul și învățătura”, că tot aici „își află începutul religia, obiceiurile cetățenești, ridicarea orașelor.” În sfârșit, în Asia „a binevoit Mântuitorul omenirii să se întrupeze... și de acolo a început și mântuirea noastră creștinească.”

Cu limbajul și spiritul epocii sale, Nicolae Miclescu făcea câteva constatări de bun simț privind faptul că Asia a avut un primat în istorie, că a fost leagănul civilizației. Constatările sale se asemănau cu cele ale misionarilor iezuiți.

De altfel, europenii care s-au ocupat de istoria și civilizația Asiei au făcut, implicit sau explicit, o raportare a acestora la propriul continent. Raportarea, în afară de inevitabile atitudini subiective, este legată de două elemente — delimitarea geografică a Asiei și modul cum a fost cunoscută istoria ei.

Noțiunea de Asia, cu un sens mitologic, ca și aceea de Europa, a fost folosită pentru prima dată, se pare, de un contemporan al lui Hesiod (sec. VIII î.Hr.). Ea ar putea proveni de la termenul asirian *assu*, „răsărit” Cel care a

introdus-o în limbajul curent, adevărat „părinte” al termenului, este chiar „părintele istoriei”, Herodot. În *Istoriile* sale, el constată că, deși lumea este una singură, ea este împărțită în trei, toate purtând, pe deasupra, spune el cu umorul specific patriei lui Socrate, nume de femei — Europa, Asia, Libia (Egiptul, pe care l-a cunoscut, la fața locului, nu putea face parte decât din civilizația asiatică). Herodot din Halicarnas (oraș grecesc din Asia Mică) face și o delimitare între Asia și Europa, frontiera dintre ele pornind din Mediterana spre nord, prin mările Egee, Marmara, Neagră, Azov, linia despărțitoare mergând apoi în sus, pe Don, până la un punct dominat de „cețurile Nordului”, care sunt și limitele cunoașterii antice grecești.

Delimitarea a fost preluată ulterior de mulți istorici și geografi europeni. Unii însă i-au stabilit alte coordonate. Evul Mediu occidental, care a renunțat în bună măsură la termenul de Europa, înlocuindu-l cu Republica Christiana, s-a dezinteresat de Asia, cu excepția celei musulmane, vecină și adversară. Chiar la începutul Epocii moderne, unii gânditori făceau o suprapunere între Europa și lumea creștină, pe care o restrângeau, uneori, doar la cea catolică.

Cărturarii români, în schimb, păstrează delimitarea tradițională. Grigore Ureche nu se referă explicit la ea, dar face o delimitare clară între „această parte a lumii care se cheamă Europa” și Asia, „adecă Anadol”, alteleori „Asia toată” Granița între ele este preluată de la Herodot. Tot de la Herodot preia și împărțirea tripartită (Europa, Asia, Libia).

Departajarea lui Herodot este preluată și de Nicolae Milescu. Acesta introduce însă o interesantă inovație. Granița nordică este trasată de la izvorul Donului până la cotul vestic al fluviului Obi, ceea ce îi permite să afirme că

„orașul împărătesc Moscova este mai degrabă în partea Asiei, decât în Europa”.

Treptat, în delimitarea incertei frontiere dintre Asia și Europa, s-a impus punctul de vedere al geografilor. Cei mai mulți dintre ei consideră că hotarul ajuns în Marea Neagră trebuie continuat prin Munții Caucaz, Marea Caspică, Munții Ural. Pentru Simion Mehedinți, acesta ar trebui stabilit pe o linie care, pornind din sudul Mării Baltice, merge de-a lungul Nistrului până în Marea Neagră, spre est începând stepa caracteristic asiatică. Există și specialiști care, cu prudent spirit geografic, consideră că cele două continente se contopesc în unul singur, Eurasia.

Atitudinea istoricilor a fost marcată în bună măsură de opțiunile geografilor. Pentru istoricii antici, Herodot, Polibi, Titus Livius ș.a., o parte a Asiei se integra în ceea ce atunci putea fi considerată istoria universală, lumea cunoscută. Evul Mediu a preluat această optică. Marile descoperiri geografice au atras atenția că valorile nu sunt doar cele europene. Faptul a apărut cât se poate de evident la iluminiști și la primii romantici.

Montesquieu pune câteva probleme incitante, într-un gen atunci la modă, în *Scrisori persane*. Cei doi eroi principali, Rica și Usbek, judecă societatea europeană, îndeosebi cea franceză, din perspectiva înțelepciunii orientale. Intervine însă un moment deosebit de interesant pentru felul în care poate fi judecată o altă lume, diferită de cea proprie, care, prin chiar aceasta, parcă nu ar avea dreptul la existență. Când unul dintre cei doi renunță la costumul propriu în favoarea celui occidental, el este mereu întâmpinat cu întrebarea „Cum poate fi cineva persan?”

Strădania multor gânditori de mai târziu a fost tocmai să explice „cum poate fi cineva persan”, de fapt cum poate exista o lume, alta decât a noastră. Unul dintre primii a fost

chiar contemporanul lui Montesquieu, Voltaire, care a insistat, în *Eseu asupra moravurilor și spiritului națiunilor*, asupra superiorității și aportului civilizației antice a chinezilor și a indienilor. Nu omitea însă importanța descoperirilor geografice, „fără îndoială cel mai mare eveniment de pe globul nostru, în care o jumătate o ignora pe cealaltă”

Civilizația asiatică, îndeosebi cea indiană, și-a găsit o înaltă prețuire la Goethe și Herder, ca și la creatorii din patria lui Byron și Rudyard Kipling. De altfel, englezii, la care întâlnim o literatură cu puternice accente indiene, au înființat, în 1784, o Societate Asiatică la Calcutta. Aceasta a înlesnit traducerea marilor opere hinduse în engleză, apoi în alte limbi europene. Aceste preocupări au avut un important rol în crearea lingvisticii moderne, ca și a altor domenii ale cunoașterii.

Studierea istoriei și a civilizației asiatice de către europeni s-a amplificat în secolul al XX-lea. Specialiștii au întâmpinat însă importante dificultăți. În parte, acestea sunt legate și de complexitatea limbilor și scrierilor asiatice, ca și de schimbarea, relativ frecventă, a denumirilor statelor, chiar populațiilor, regiunilor, localităților. Actualul Beijing, de exemplu, s-a numit, pe rând, Jadu, Zhonjun, Zhongdu, Youzhou, Yanjing, Beiping. Mongolii l-au numit Hanbalâk, denumire folosită și de Marco Polo, Milescu l-a transcris Pejin, iar în limba română a pătruns mai întâi varianta anglo-saxonă, Peking, apoi, sub influență rusă, Pekin.

Intervine greutatea de a descifra societăți construite după alte criterii decât cele europene, cu structuri politice și stări mentale specifice. Cercetările asupra istoriei Asiei sunt întreprinse, în general, de pe poziții diferite. Istoricii asiatici, unii pornind de la o veche și solidă tradiție, au fireasca tentație de a reliefa elementele care le apar ca

importante contribuții ale propriei comunități, blamând, în schimb, acțiunea unor forțe externe. La rândul lor, istoricii străini, nu neapărat în mod voluntar, reliefează cu precădere rolul civilizator în regiune al statelor lor.

La o înțelegere se poate ajunge cu greu în cârcotașa breaslă a istoricilor. Ea apare cu atât mai anevoioasă când este vorba de o istorie cu atâta cuprindere ca cea a Asiei. Prețuind tot ceea ce au realizat în această privință istoricii din alte țări, fie europene, fie asiatice, se cuvine să avem în vedere și contribuția cu vechi rădăcini a românilor. Modul în care percep ei istoria Asiei ar putea chiar să-i plaseze într-o poziție avantajată.

Reluând o mai veche idee, susținută de un istoric ca Nicolae Iorga și de un scriitor ca Liviu Rebreanu, că „suntem un popor de țărani”, Mircea Eliade considera că acest statut ne oferă posibilitatea să înțelegem mai bine societăți tradiționale ca cele asiatice. Putem adăuga și o problemă de geografie istorică. Spațiul românesc a fost străbătut de mai multe populații migratoare venite din stepele Asiei. Mai apoi, Țările Române au fost mult timp vecine, o lungă perioadă vasale, ale Imperiului otoman. Anumite teritorii — Dobrogea, un timp Banatul și Bihorul — au fost chiar pașalâcuri. În Țările Române, otomanii nu au avut dreptul de a se stabili, a avea proprietăți, a ridica așezăminte musulmane. Prezența lor, în situații diferite, a fost însă constantă. Otomanii au avut un rol important în introducerea costumației și a unor obiceiuri orientale, ca și în împănarea limbii române cu cuvinte turcești sau persane. Trecând prin Iași sau București, călătorii străini au consemnat de multe ori prezența elementului oriental. În 1764, un misionar franciscan consemna, ca o primă caracteristică a capitalei Țării Românești, „diversitatea neamurilor și a limbilor, căci aici nu ți-e dat să vezi toate

neamurile Europei, ci chiar foarte multe din neamurile Asiei". Și lașii din 1844 aveau, după cum spune Alecsandri, „tot farmecul unei poliții ce are două fețe, una orientală și alta evropienească”, chiar dacă a venit momentul când „hainele lungi și largi au dat rând straielor mai strâmte ale Evropei, șlicul s-au închinat dinaintea pălăriei” etc.

Influența orientală a venit și din Imperiul rus, chiar dacă armatele acestuia, prezente frecvent pe teritoriul Principatelor, erau organizate „nemțește”, iar ofițerii conversau în franceză. Rusia era euroasiatică nu numai pentru că a ocupat un teritoriu imens dincolo de Urali. Vechea „Moscovie” s-a aflat, un timp, sub stăpânirea tătarilor; înlăturând-o, așa cum se întâmplă uneori în istorie, i-a preluat o parte a moștenirii, care nu a putut fi complet înlăturată nici în timpul „despotismului luminat”. Basarabia și Siberia sunt două regiuni de mărimi foarte diferite, aflate în zone deosebite, dar ambele fac parte din Imperiul rus. De altfel, mulți basarabeni și-au schimbat domiciliul, fiind trimiși dincolo de Ural.

Interesul românilor pentru un Orient cu care istoria i-a făcut vecini a fost astfel cât se poate de firesc. Cultura română oferă celei europene pe unul din primii ei orientaliști, Dimitrie Cantemir, al cărui nume figurează pe placa de marmură de la Biblioteca Sainte-Genéviève din Paris, alături de cele ale marilor savanți antici și moderni, tocmai în această calitate. El a oferit lumii culte și politice o istorie a Imperiului otoman care, publicată în engleză, franceză, germană, a rămas multă vreme o autoritate în materie. Cantemir a întocmit, de asemenea, *Sistema religiei mahomedane*, după cum a lăsat chiar un tratat de muzică turcească, izvoarele prezentându-l și ca un talentat interpret al acesteia.

Lucrările lui Dimitrie Cantemir au fost cunoscute mai târziu de către români. Aceștia au avut însă o vădită preferință pentru literatura populară, compusă, în bună măsură, din opere legate de Asia: *Alexandria*, *Varlaam și Ioasaf* (prelucrarea în spirit creștin a vieții lui Buddha), *Sindipa* (un fel de „Decameron românesc”), *O mie și una de nopți*, cunoscută sub numele cu care a circulat în Europa, *Halima*, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Și *Viețile Sfinților* erau o lectură favorită (ca pentru tatăl lui Ion Creangă, de exemplu), iar ele se refereau în general la Orientul Apropiat.

În Epoca modernă, civilizația asiatică a fost receptată în lumea cultă românească într-o manieră creatoare. Începutul a fost făcut de Mihai Eminescu, poetul printre ale cărui prime poezii figurează *Egiptul*, ultima fiind *Kamadeva*. Cunoscător al gândirii indiene, prin intermediu german, pe care a folosit-o într-o manieră personală, analizată într-o temeinică și subtilă teză de doctorat de Amita Bhose, el a realizat și o interesantă opoziție Asia–Europa în *Scrisoarea a III-a*. Îmbogățirea culturii române prin integrarea unor opere indiene a fost continuată într-o manieră originală și de George Coșbuc, care, în afara unei remarcabile traduceri a *Sakuntalei*, a realizat, tot prin intermediar german și la îndemnul lui Titu Maiorescu, pagini de antologie sanscrită. Din dragostea și durerea lumii arabe, pentru care calul era o adevărată prelungire a omului, a sculptat una din cele mai impresionante poezii românești, *El Zorab*. Dintre preocupările de istoriografie, mai importante sunt cele ale lui Nicolae Iorga. El a dat, mai ales, solida lucrare în patru volume, *Istoria Imperiului otoman*, publicată într-o prestigioasă colecție germană.

În perioada interbelică, poezia cu accente orientale, fără să dispară, face tot mai mult loc cercetării științifice.

Numele cel mai important este cel al lui Mircea Eliade. Istoria religiilor nu mai poate fi abordată astăzi fără apelul la lucrările sale, în același timp de o temeinică erudiție și de o subtilă analiză. Mircea Eliade și-a desfășurat o mare parte a activității în străinătate, cu câștigurile și pierderile acestui statut. Cam în același timp, aflat în ultima parte a vieții însă în condiția cetățeanului României postbelice, și-a desfășurat activitatea, mai tăcută, mai modestă, profesorul la Universitatea din Iași Theofil Simenschy, o încarnare parcă a resemnării hinduse. A dat culturii române atât studii solide, cât și traduceri de finețe ale unora dintre marile producții ale literaturii sanscrite.

În perioada postbelică, preocupările orientalistice au fost continuate și extinse, ele fiind înscrise și într-un cadru organizatoric, atât în sectoare ale Institutelor de cercetări, cât și în Asociația de Studii Orientale, sub egida căreia au apărut *Studia et acta orientalia* și *Româno-arabica*. După 1975, în facultățile de istorie a fost introdus cursul de Istoria Asiei, Africii și Americii Latine, iar în cele de filologie s-au înființat secții de limbi orientale. Editura Științifică și Enciclopedică a creat o importantă colecție, „Bibliotheca Orientalis” Prin studii și cercetări în țară și în străinătate, s-au format numeroși și serioși specialiști în diferite istorii și civilizații orientale. Cercetările și traducerea domniilor lor au constituit unul din suporturile lucrării de față.

Interpretarea, însușită, prelucrată sau emisă, ne aparține integral. Nu avem convingerea că ea este și cea mai corectă. Găsim însă o salvare într-un principiu vedic, verificat timp de trei milenii: „Adevărul este unic, fiecare îl spune în alt fel”

BAZELE GEOGRAFICE ALE ISTORIEI ASIEI

Istoria este inseparabilă de geografie. Privită fără spațiul pe care se realizează, poate fi asemănată cu acele stampe japoneze în care floarea sau pomul par a pluti în văzduh. În evoluția umană, geografia a precedat și a însoțit istoria. Importanța acesteia este deosebit de mare în Asia. Istoria Asiei a avut de la început, și continuă să aibă și astăzi, o importantă componentă geografică, legată și de dimensiunile sale.

Asia ocupă o treime din teritoriul planetei (circa 44,4 milioane de km²), având posibilitatea să găzduiască o jumătate din populația globului. Marea sa întindere îi oferă o climă extrem de variată. În nord, depășește Cercul Polar, Capul Celiuskin atingând 77°. În sud, Arhipelagul indonezian ajunge la 11° latitudine sudică. În același timp, relieful Asiei este cel mai variat de pe glob, de la înălțimea Everestului (8848 m) până la cea mai mare depresiune de pe glob, cea din regiunea Mării Moarte, a cărei suprafață se află la aproape 400 m sub nivelul oceanului planetar.

În Asia se află și cel mai înalt podiș din lume, Tibetul, aflat lângă cel mai înalt lanț muntos, Himalaya – Hinducuş, dar și alte podișuri întinse pe care s-au putut constitui importante civilizații, cum sunt cele iranien și anatolien. La fel, întâlnim atât deșerturi reci, unde se întâlnește cămila bactriană (cu două cocoșe) și deșerturi calde, în care principalul aliat al omului este dromaderul.

Această mare varietate a climei și reliefului face ca teritoriul Asiei, adevărat continent al superlativelor geografice, să aibă toate formele de vegetație. După tundra din nord urmează imensa taiga siberiană, compusă în cea mai mare parte din conifere, cărora în sud li se adaugă foioasele. Apoi stepa, despărțită prin pustiuri și munți de câmpiile agricole ale zonei temperate, pentru ca tabloul să se încheie, spectaculos, cu savana tropicală și pădurea ecuatorială.

Diversitatea geografică a Asiei a determinat ca regiunile ei să aibă un nivel inegal al densității locuitorilor, ca și o contribuție inegală în afirmarea civilizației. Elementul cel mai important îl constituie aici rețeaua hidrografică, marile fluvii în primul rând. „Egiptul este un dar al Nilului” a spus mai întâi Hecateu, apoi Herodot, căruia i se atribuie de obicei constatarea acestui adevăr. El este valabil însă și pentru diferite regiuni ale Asiei sudice și orientale. Tigrul și Eufratul au asigurat condiții pentru activitatea și civilizația umană, nu întâmplător *Biblia* localizând Paradisul tocmai în zona cuprinsă între cele două fluvii. Bazinul Indusului a constituit, la rândul său, leagănul unei mari și străvechi civilizații, după cum valea Gangelui a fost deosebit de fertilă pentru lumea hindusă. În Extremul Orient, civilizația chineză este legată mai ales de cele două mari fluvii Yang Zi (Fluviul Albastru) și Huang He (Fluviul Galben). Acestea sunt și deosebit de capricioase, producând uneori inundații catastrofale. Fluviul Galben și-a schimbat chiar, în decursul timpului, de câteva ori albia inferioară, între punctele sale de vărsare în mare distanța maximă fiind de 800 de km. Un rol asemănător, chiar dacă nu la fel de mare, l-au jucat Fluviul de Apus în sudul Chinei, Mekongul în Indochina, Sâr Daria și Amu Daria în Asia vest-centrală. O influență mai redusă au avut marile fluvii din nord — Obi

(fluviul cu cel mai mare liman, între 30 și 90 km, lung de 800 km, și cu un afluent pe măsură, Yrtâș), Enisei, Angara, Lena, Amur. Pe malurile lor, s-au format totuși așezări, transformate treptat în orașe, după cum au fost utilizate și pentru navigație.

Între rețeaua hidrografică și relieful Asiei există o strânsă legătură, care s-a reflectat și în evoluția civilizației. Îndeosebi în zonele de câmpie sunt marile concentrări ale populației Asiei. În partea estică a Chinei, pe 15% din suprafața ei, trăiește 90% din populație. Situația este asemănătoare și în bazinele fluviilor din sud. Dimpotrivă, lipsa unei rețele hidrografice, cum este cazul în cea mai mare parte a Peninsulei Arabice, a fost sinonimă cu deșertul.

Relieful Asiei a ridicat, de altfel, importante probleme în ceea ce privește stabilirea legăturilor între diferitele ei regiuni, ca și acelea cu continentele vecine, îndeosebi cu Europa. Ele s-au realizat totuși prin cuceriri de mare anvergură, căi de comunicație pentru necesități diplomatice și mai ales comerciale. Din acestea, se impune celebrul Drum al Mătăsii.

Călătoriile cele mai frecvente se întreprindeau însă pe mare. Chiar dacă facem abstracție de segmentul nordic, aproape impracticabil, coastele Asiei sunt extrem de lungi. Întinderea lor este accentuată de existența unor mari peninsule — Asia Mică, Arabia (cea mai mare din lume), India, Indochina, Coreea. Necesitatea legăturilor maritime a fost accentuată și de cele trei arhipelaguri — Japonia, Filipine, Indonezia (ultimul cu cele mai multe insule din lume, peste 13 000, din care 6000 locuite).

Geografia Asiei a oferit astfel importante sugestii istoriei, dar prin marea sa diversitate a contribuit, într-o măsură substanțială, uneori decisivă, la diversitatea civilizațiilor.

ASIA ÎNAINTE DE ISTORIA SCRISĂ

S-a considerat, mult timp, că istoria propriu-zisă începe o dată cu scrisul. Această idee a primit chiar o adevărată legislație istoriografică printr-o regulă de bază a „catehismului” pozitivist de la sfârșitul secolului al XIX-lea: „fără documente nu există istorie”. În consecință, tot ce exista înaintea scrisului nu putea fi decât preistorie. Omul este însă, în esența sa, o ființă istorică. Istoria începe cu primul om sau primii oameni. Activitatea lor nu poate fi, ce-i drept, atât de bine cunoscută cum este aceea de după apariția scrisului. Acesta, cu începuturi care nu sunt tocmai certe și care nu au oferit, multă vreme, decât informații parțiale. Chiar în timpurile mai apropiate, el nu a putut consemna, în întregime, activitatea umană.

Pentru adevărata înțelegere a istoriei, trebuie deci urmat înțeleptul sfat al lui Miron Costin: „Lucrurile, dacă se iau de la început, mai bine se înțeleg”. Maniera se impune cu atât mai mult în cazul Asiei, leagăn al civilizației.

Primii oameni sunt întâlniți în Asia încă din paleoliticul inferior, pe o arie largă, mergând din Orientul Apropiat până în regiunile estice, după cum o atestă săpăturile efectuate în așezări de pe malurile fluviilor Lena, Angara și Huan He, celebră fiind îndeosebi așezarea de la Șu Ku Tien, unde a fost localizat *Homo Pekinensis*. Oamenii paleoliticului foloseau și în aceste regiuni obiecte de silex (cremene), obsidiană și lemn, se adăposteau în peșteri și se hrăneau din cules, vânat și pescuit.

Natura nu era însă întotdeauna suficient de darnică, motiv pentru care micile comunități trebuiau să se deplaseze în căutarea hranei, uneori pe distanțe foarte mari. Oamenii paleoliticului din Asia au avut, de altfel, un important rol în popularea planetei.

În Europa, primul val de colonizatori a venit din Africa. Din motive mai greu de stabilit, ei nu au rezistat. După o perioadă, pentru care nu se găsesc dovezi de locuire, au venit alți „colonizatori”, de data aceasta din Asia, care s-au adaptat într-o regiune cu caracteristici asemănătoare aceleia din care veneau. Se poate spune că strămoșii europenilor sunt primitivii asiatici.

De origine asiatică sunt și aborigenii din Australia, ajunși aici folosind lanțul insulelor indoneziene, într-o perioadă considerată, mult timp, a fi în urmă cu circa 30 000 de ani (unii specialiști consideră că poate fi deplasată spre 50 000 de ani). Antropologii au demonstrat frapante asemănări ale aborigenilor australieni cu predavidienii din sudul Indiei și chiar cu ainoșii, locuitorii primitivi ai Japoniei. Oricum, separați complet de restul lumii, într-o zonă cu faună primitivă, ei au rămas în stadiul paleoliticului superior, până la venirea englezilor; o ipoteză foarte recentă a unor specialiști australieni, care susține că de pe acest continent s-ar fi realizat o colonizare a Asiei și Europei, este cel puțin greu de acceptat. Tot de locuitorii din Asia, dar mai târziu, au fost colonizate și insulele Oceaniei. La rândul lor, și locuitorii primitivi ai Americii proveneau din Asia. Perioada când au pătruns aici, prin Strâmtoarea Bering, atunci istm sau pod de gheață, pare să fie prin mileniile X–VIII î.Hr. Au fost propuse și alte perioade, după cum s-a formulat mai demult ipoteza că unii dintre ei au putut ajunge în America de Sud venind din Oceania, iar, mai recent, specialiști americani consideră că deplasarea

prin Strâmtoarea Bering s-a făcut cu ajutorul navigației de coastă. Oricum, este unanimă părerea că locuitorii primitivi ai Americii sunt de origine asiatică, înfățișarea lor mongoloidă făcându-l pe Cristofor Columb să le dea denumirea de indieni, denumire care a rămas. Chiar și europenii care au cucerit America sunt la originile lor cele mai îndepărtate, după cum am văzut; asiatici.

Dacă, în privința vechimii omului, Asia are o „rivalitate” cu Africa, ea are un primat incontestabil în ceea ce privește neoliticul. Noua perioadă nu înseamnă numai șlefuirea pietrei, fapt care i-a atras denumirea, ci o transformare mult mai amplă, treaptă importantă spre civilizație. Se poate vorbi chiar de o „revoluție neolitică”, care a constă în sedentarizare, practicarea agriculturii și creșterea vitelor. Omul din paleolitic era complet la discreția naturii; cel din neolitic a realizat o importantă desprindere de aceasta, prin asigurarea unor resurse de hrană prin acțiune proprie. Îndelungile observații, făcute cu prilejul culesului și vânătorii, au dus treptat la găsirea mijloacelor pentru culturi agricole și domesticirea unor animale, două procese între care există o strânsă legătură, fără a fi vorba însă de o completă suprapunere.

Primul animal domesticit a fost câinele, se pare în mileniul al VIII-lea î.Hr., în Asia Mică. Câinele, de altfel, l-a urmat pe om pretutindeni, în aventura sa planetară. A fost folosit, în unele locuri mai ales, și pentru hrană. Principalul său rol este însă acela de ajutor al omului, putând fi considerat o adevărată armă, atât de apărare cât și de atac în cazul vânătorii, unde s-a dovedit un partener ideal.

În mileniul următor, în sud-estul Asiei au fost domesticate oaia, apoi capra, primul animal folosit pentru lapte. În același mileniu, este atestat și porcul domestic. Vânatul ocupă un loc tot mai redus în hrana locuitorilor din neolitic.

Mai târziu, au fost domesticite bovinele și asinul, utilizate pentru transport și apoi la muncile agricole. Din Orientul Apropiat, asinul s-a răspândit în Asia Centrală, China și India. Tot pentru transport, au fost domesticite cămila bactriană, în Asia Centrală, iar mai târziu dromaderul, în Mesopotamia. În jurul anului 2500 î.Hr., indienii au domesticit elefantul. Tot indienii au domesticit probabil găina, în vreme ce rațele și găștele apar mai întâi în Egipt, unde, încă în mileniul al IV-lea, se întâlnește și pisica domestică, neatestată în restul Orientului Apropiat și în Europa decât în mileniul I î.Hr.

Agricultura își are originile tot în Orientul Apropiat și Mijlociu, unde, încă din mileniul al VII-lea î.Hr., apar cerealele. Prima dintre ele, și multă vreme cea mai folosită, a fost orzul, care s-a răspândit până în China și India, ca și aproape în întreaga Europă. A urmat grâul, cu numeroase varietăți, cunoscut mai întâi în Asia Mică, apoi ovăzul și mai rezistentă secară. În sud-estul Asiei, probabil din mileniul al III-lea, a început să fie cultivat orezul.

Cultura cerealelor, mai intensă în bazinele marilor fluvii, a fost favorizată de perfecționarea uneltelor. În mileniul al IV-lea, săpăliga a făcut loc plugului de lemn, utilizat mai întâi în Orientul Apropiat. Tot cultivarea cerealelor a determinat apariția irigațiilor, care au asigurat recolte aproape constante.

O altă realizare a „revoluției neolitice” a fost cultivarea pomilor fructiferi. Primii au fost, tot în Orientul Apropiat și Mijlociu, curmalii și măslinii, urmați de smochini, pruni, peri, meri, piersici. În aceeași regiune, a apărut și a căpătat o mare dezvoltare vița de vie, pomenită, împreună cu strugurii și vinul, de numeroase ori în *Vechiul Testament*.

Pentru asigurarea îmbrăcăminții, în afară de pieile și lâna unor animale, începând din mileniul al V-lea î.Hr., indienii au început să folosească bumbacul, egiptenii inul, mai târziu chinezii au folosit mătasea, cu ajutorul sericiculturii.

Modul de viață s-a îmbunătățit considerabil prin apariția ceramicii. Aceasta a fost necesară mai întâi pentru păstrarea alimentelor. Primele ei forme par să fie niște gropi săpate în pământ, lipite cu lut, ai căror pereți erau întăriți cu ajutorul focului. La fel, au putut fi întăriți cu lut dovecii, nucile de cocos sau coșurile de nuiele. Ulterior, s-au realizat recipiente doar din argilă. Un progres important a fost adus de roata olarului, care a apărut în Mesopotamia în jurul anului 3400 î.Hr. (în Europa abia în jurul anului 500 î.Hr.). Ceramica s-a diversificat, astfel putând sluji pentru nevoi domestice, cult sau în scopuri decorative.

Noile câștiguri au permis sedentarizarea. Au apărut primele așezări stabile, cu case rotunde sau dreptunghiulare, cu pereți din argilă și paie, acoperite cu paie sau lemne. Spre deosebire de comunitățile nomade anterioare, care trebuiau să se limiteze la strictul necesar, cele stabile puteau aduna un surplus, motiv de atracție pentru alte comunități. A apărut astfel necesitatea unor măsuri de apărare, în afara armelor obișnuite (arcul cu săgeți și sulița). Satele au fost fortificate cu șanțuri, mai apoi cu ziduri de pământ. Asemenea așezări sunt întâlnite încă din mileniul al VII-lea în Orientul Apropiat. Pornindu-se de la ele, se va ajunge la orașe, primul fiind Ierihon. Suprafața așezărilor s-a extins, construcțiile s-au realizat după un plan, au apărut clădiri publice, temple, după cum zidurile au fost înălțate și prevăzute cu turnuri de apărare. „Revoluția neolitică” anticipa astfel civilizația, cu laturile ei pozitive și negative.

LA ÎNCEPUTURILE CIVILIZAȚIEI — ORIENTUL ANTIC

„Istoria începe la Sumer”, spunea S.N. Kramer în inspi-ratul titlu al unei cunoscute cărți. Concluzia sa, pusă înain-tea unei interesante demonstrații, nu a fost împărțită de toți specialiștii. Mai ales egiptologii au fost și sunt de părere că civilizația își are originile pe malurile Nilului. O prioritate cronologică este greu de stabilit. Între cele două regiuni se poate constata însă un anumit paralelism. Oricum, ele au un primat în realizarea civilizației, datorat și condițiilor naturale. Treptat, li s-au adăugat civilizații din jur, astfel încât Orientul Apropiat și Mijlociu apare ca locul în care au fost puse bazele civilizației.

Mesopotamia

„Țara dintre fluvii”, Mesopotamia, are o civilizație cu o anumită unitate, în același timp subdivizată în trei etape, determinate de dominatorii succesivi — sumerienii, akka-dienii, asirienii.

Populație indoeuropeană, sumerienii s-au instalat în sudul Mesopotamiei la începutul mileniului al IV-lea î.Hr. Cunoșteau agricultura, creșterea vitelor, țesutul și olăritul. Superioritatea lor asupra populațiilor din zonă a fost accentuată de crearea tehni-cilor topirii și prelucrării metalelor, care au dus la o importantă perfecționare atât a uneltelor agricole, cât și a armelor de luptă. Sunt printre autorii uneia din cele mai importante invenții din istoria civilizației, roata (atunci compactă). Carul cu două roți a produs o adevărată revoluție în transporturi; folosit drept car de luptă, a devenit un fel de tanc al Antichității.

Sumerienii s-au organizat în state-cetăți. Orașele lor erau dominate de palatele conducătorilor și de temple. Pentru nevoile administrației și cultului a apărut cea mai veche scriere cunoscută, pictografia, din care se va naște, prin stilizare, scrierea cuneiformă. Principalele orașe-state au fost Ur și Uruk, ulterior s-a impus Lagaș. Conflictele cu statul vecin Akkad au dus însă la declinul Sumerului.

De origine semită, akkadienii au pătruns în centrul Mesopotamiei la începutul mileniului al III-lea î.Hr. Ei au înființat aici importante cetăți, printre care Akkad și Babilon („Poarta Zeilor”). Sargon I (2334–2279) unifică întregul teritoriu dintre Tigru și Eufrat. Monarh al puternicului stat akkado-babilonian, el se consideră, la începuturile unei îndelungi tradiții asiatice, ca stăpân al universului, „rege al celor patru părți ale lumii”. Această atitudine are mai ales două cauze. Una este de natură religioasă; monarhul asiatic este sau zeu sau delegat al zeului, postură în care nu poate accepta egalitatea cu alți suverani. A doua cauză este legată de cunoștințele timpului. Oricât de bine informat ar fi omul Orientului Antic, regiunile mai îndepărtate îi apar ca o nebuloasă ce nu poate rivaliza cu propriul stat. În acesta însă, regele poate avea un rol deosebit, mai ales ca organizator. Este ipostaza în care s-a remarcat Gudea, al cărui chip este înfățișat de mai multe statui, și Hammurabi, autorul celebrului cod de legi.

În ultimele secole ale mileniului al II-lea î.Hr., Mesopotamia a ajuns sub stăpânirea asirienilor, al căror nume venea de la principala lor divinitate, Assur. Ei au ajuns o mare putere sub Salmanasar I, „regele lumii”. Urmașii săi au dus o politică de cuceriri ilustrată de o cruzime înfiorătoare, care i-a zguduit și pe profeții biblici, martori ai ocupării Israelului, dărâmării Ierusalimului și deportării unui mare număr de evrei. Aceeași politică a fost continuată de mezii coalizați cu babilonienii, care, sub conducerea lui Nabucodonosor, au distrus Ninive, capitală a asirienilor, care transformaseră Babilonul într-un morman de ruine. Imperiul neobabilonian a durat până în anul 539 î.Hr., când a fost anexat de regele persan Cyrus.

Diferitele state mesopotamiene au trăit într-o aproape permanentă stare de război. Războiul a devenit o adevărată industrie, aducând mari profituri din bogățiile jefuite, ca și din importantul instrument al lumii antice — sclavul. Organizarea armatei era, în consecință, o preocupare de căpetenie a suveranului. În afara acestui instrument, el dispunea de sprijinul templelor, deținătoare ale unor importante beneficii, de un aparat administrativ și de o legislație bine pusă la punct. Documentul juridic cel mai important este *Codul lui Hammurabi*, cod foarte amănunțit, unul din cele mai vechi și mai ample ale Antichității.

O atenție deosebită se acordă comerțului. Pentru înlesnirea acestuia, încep să se utilizeze bare metalice ștampilate, precursorile monedelor. Drumurile sunt tot mai bine puse la punct, în perioada asiriană ajungându-se chiar la folosirea indicatoarelor rutiere. În agricultură, noutatea cea mai importantă, reluată, însă mult mai târziu, este combinarea plugului cu o semănătoare.

În artă, principala atenție este acordată arhitecturii. Palatele regale ating uneori mari dimensiuni. Cel al lui Nabucodonosor din Babilon avea 330 m lungime și 200 m lățime. În apropierea palatului, au fost construite grădinile suspendate ale Semiramidei, compuse din terase susținute de numeroși stâlpi. Ultima, a patra, un pătrat cu latura de 123 m, se afla la înălțimea de 77 de metri. Printr-un stâlp gigantic, gol pe dinăuntru, se pompa în permanență apă din Eufrat. Impresionantă este și acea parte principală a templului, ziguratul. Cel mai vestit dintre ele, ridicat de Nabucodonosor la Babilon, cunoscut apoi ca Turnul Babel, avea latura bazei de 180 m și o înălțime estimată la 91 m. Mai puțin reprezentată a fost sculptura, genul preferat fiind basorelieful, o artă severă, în care ansamblul

capătă ordine, după cum apare un principiu nou, fundamental, ritmul.

Un domeniu cu realizări remarcabile este literatura. Două poeme de inspirație mitică se referă la hotarele vieții. *Enuma eliş* anticipează scrierile privind crearea lumii, după cum *Coborârea zeiței Iștar în Infern* prezintă mitul frecvent apoi al morții și reînvierii zeului vegetației. Cea mai cunoscută operă literară sumeriană este însă *Epopoea lui Ghilgameș*, rege pe care zeii vor să-l pedepsească prin crearea supraréalului *Enkiu*, înfrânt și devenit prieten, rege care în final merge să-și regăsească prietenul în Infern.

Diferitele creații artistice, ca și numeroasele documente, nu s-au păstrat decât parțial. Rolul cel mai important în această privință l-a avut ultimul și crudul rege asirian Assurbanipal (celebru sub numele grec Sardanapal), care a creat la Ninive o uriașă bibliotecă. Viața unui document apărea pentru el mai importantă decât oricum trecătoarea viață a unui om. Pe blazonul lumii care se crea, s-au pus deopotrivă însemnele cruzimii și ale civilizației.

Egiptul

În secolul al V-lea î.Hr., când Herodot a ajuns în Egipt, a rămas uimit de ceea ce a văzut. El considera că Egiptul „are cele mai multe minunății de admirat decât orice altă țară”, înfățișând „lucruri mai presus de puterea cuvântului” Sublinia chiar că egiptenii „sunt mai isteți la minte decât elenii”

Aprecierile „părintelui istoriografiei” sunt extrem de revelatoare. Herodot aparținea unui popor care se considera superior față de locuitorii celorlalte regiuni, pe care îi numea „barbari”, nu numai pentru că purtau barbă, ci și

pentru că nu atinseseră nivelul culturii elene. Or, în Egipt, a întâlnit nu numai oameni care se rădeau, ci și care realizaseră o civilizație anterioară celei grecești.

Prima sinteză a istoriei Egiptului a fost realizată, în perioada elenistică, de marele preot Manethon. Având acces la arhivele templelor, cu informații extrem de bogate, el a scris, în limba greacă, *Istoria Egiptului*, mult folosită de istoricii de mai târziu. Autorul ei este cel care stabilește că în fruntea Egiptului s-au aflat 31 de dinastii, care pot fi grupate în trei perioade — Regatul Vechi, Regatul Mijlociu, Regatul Nou.

Regatul Vechi începe în anul 3100 î.Hr. o dată cu regele, real sau simbolic, Menes. Civilizația și istoria Egiptului sunt însă mai vechi, datând de la începutul mileniului al IV-lea î.Hr. Populația primitivă a Egiptului, venită din Asia, a creat o cultură înaltă, iar sub raport politic s-a organizat în două regate, în Egiptul de Sus și Egiptul de Jos. Menes a fost unificatorul. Capitala noului stat a fost stabilită la Memfis, de la numele noului monarh. În Regatul Vechi, Egiptul a cunoscut o ascensiune al cărei apogeu a fost marcat de dinastia a IV-a și a rămas posterității prin piramidele lui Keops, Khefren și Mikerinos și Sfînxul din Giseh. Regatul Vechi este marcat însă de tulburări, care se vor termina prin mutarea capitalei la Teba, odată cu care începe perioada Regatului Mijlociu.

Desfășurând o politică de cuceriri, Regatul Mijlociu ajunge treptat într-o perioadă de decădere. De aceasta, a profitat o populație războinică din răsăritul Mediteranei, hiksoșii. Mai bine înarmați, folosind carele de luptă, aceștia formează în nordul Egiptului un nou regat memfit, regatul din sud, teban, fiind vasal.

În timpul dinastiei a XVII-a, faraonii din Teba pornesc lupta de eliberare a întregului Egipt, hiksoșii fiind alungați în anul 1567 î.Hr. Cu dinastia următoare, a XVIII-a, începe Regatul Nou. Regii de acum au o adevărată vocație războinică, realizând cuceriri ca urmare a unor importante victorii în estul Mării Mediterane. S-au distins prin victoriile lor Thutmosis al III-lea, Amenofis al III-lea și Ramses al II-lea. Spre sfârșitul Regatului

Nou, Egiptul cunoaște o nouă perioadă de decădere, ceea ce favorizează acțiunea altor cuceritori. Asurbanipal instaurează o dinastie saită, de la numele noii capitale Sais. Ulterior, Egiptul este cucerit de perși, apoi de Alexandru Macedon, care, fondând Alexandria, inaugurează perioada Egiptului elenistic. Mai târziu, Egiptul devine roman, apoi bizantin, pentru ca în secolul al VII-lea d.Hr. să ajungă arab, aproape un mileniu, până la cucerirea otomană (1517).

Egiptul antic are la bază două elemente comune Orientului, despotismul și religia. Faraonul însă nu numai stăpânește în numele zeilor, ci este el însuși zeu. Spre deosebire de alți despoți orientali, faraonul este o prezență publică. Apare în fruntea procesiunilor religioase, discută în fiecare zi cu demnitarii, în fruntea cărora se plasează ca un mare vizir, este sprijinit de o armată redutabilă, pedestră, ca și de cler. Într-o societate care își reglează întreaga viață după precepte religioase, slujitorii templelor au un rol foarte important și dispun de averi considerabile.

Pentru egiptean, viața are două etape: cea pământească, trecătoare, și cea de dincolo, veșnică. Ultima este foarte importantă și trebuie pregătită din timpul vieții. Întrucât ea nu este cunoscută, deoarece nimeni nu s-a întors „de dincolo”, omul trebuie să se bucure de condiția sa de trăitor, așa cum o subliniază diferitele cărți ale morților, mai ales *Cântecul Harpistului*: „Sporește mai mult încă plăcerile pe care le ai.../ Fă cele ce dorești pe lumea aceasta.../ Petrece-ți ziua cu fericire și nu te mâhni”

Viața viitoare trebuie pregătită cu multă atenție. Cum sufletul se va întâlni atunci cu trupul, este necesar ca acesta să fie păstrat cât mai bine, motiv pentru care egiptenii au inventat mumificarea, după un ritual cunoscut în parte și o soluție care a rămas secretă. În același timp, având și bogate cariere de piatră, au găsit și modalitatea

să combine veșnicia vieții de apoi cu veșnicia pietrei. Astfel, au apărut piramidele, mai întâi în trepte, poate ca o sugestie mesopotamiană, pentru a se ajunge la cele de la Giseh, perfecte arhitectural, în același timp încadrate excepțional în mediul înconjurător. De un asemenea tratament au beneficiat mai ales faraonii.

Egiptul are, de altfel, forma cea mai interesantă dintre toate statele vechi și noi. Cu excepția câtorva oaze din deșertul care îl desparte de Africa, el înseamnă de fapt valea Nilului, un fluviu care se revarsă periodic pe o lățime variind între 10 și 50 de km, dându-i viața care nu se întâlnește în deșertul vecin. Nilul este, în același timp, sufletul Egiptului, inima lui, ca și cea mai lungă autostradă a Antichității, de 700 km, din deltă până la cataracte, azi hidrocentrala de la Assuan. Întreaga viață a Egiptului a fost reglată după Nil. Pe terenurile devenite fertile prin revărsările periodice ale fluviului, vechii egipteni au realizat o economie agricolă, fără de care chiar existența statului ar fi fost imposibilă. Mijloacele întrebuințate pot apărea astăzi primitive. După retragerea apelor Nilului, pe terenul aluvionar se aruncau semințe care erau îngropate prin deplasări repetate ale unor turme de oi și porci. Chiar astfel însă, recoltele aveau un randament aproape asemănător cu cel de astăzi.

Pe o suprafață restrânsă, mai mică decât a Belgiei (Ovidiu Drâmba), egiptenii antici au realizat o civilizație deosebită, din care s-au înfruptat și alte popoare, inclusiv grecii. Cartea de vizită a vechiului Egipt o constituie cele trei piramide de la Giseh, cele mai importante monumente în piatră ale întregii civilizații umane.

Din motive divine, dar și terestre, egiptenii au avut arta ca o componentă a personalității lor. Sculptura impresionează și astăzi, într-o gamă variată, mergând de la Sfinxul

din Giseh până la extraordinarele busturi ale reginei Nefertiti. Sculptorul egiptean era considerat drept „omul care nemurește”. Un rol asemănător îl avea și pictorul. De altfel, domeniul nu putea fi decât stimulat într-o țară a scrierii pictografice.

Scrierea, pentru egipteni, era un fel de mod de existență. Diferitele evenimente, naturale sau umane, erau consemnate de scribi, obligați să rămână anonimi. Reprezentarea cea mai elocventă este probabil aceea oferită de Scribul aflat la Muzeul Luvru: ochi mari, atenți, urechile ca un fel de pâlnii, buzele însă strâns lipite, exact poziția omului care așteaptă să consemneze doar ceea ce i se dictează. Relatările pe care le făceau scribii trebuiau să sublinieze marea superioritate a faraonului.

Sub raport literar, egiptenii s-au apropiat de alte popoare orientale prin accentul pus asupra religiei. Au avut însă manifestări variate. În afară de *Textele sarcofagelor* și *Textele piramidelor*, au creat adevărate capodopere ale liricii (*Sfătuirea unui om deznădăduit cu sufletul său, Cântecul harpistului, Imn către Aton* ș.a.), descrieri geografice (*Călătoriile lui Unu-Amon*), chiar un început al nuvelisticii (*Povestea țăranului bun de gură*).

Egiptul antic a fost și un centru al științei. Egiptenii aveau cunoștințe deosebite în medicină, matematică și, mai ales, astronomie. Încă din 2776 î.Hr., a fost întocmit un calendar lunar, corectat apoi în funcție de apariția la orizont a lui Sirius, alături de Soare. Acest calendar, stabilind că anul are 365 de zile, modificat în perioada elenistică, a devenit calendarul iulian.

Știința egipteană a fost utilizată ulterior de greci. Thales, Pitagora, Hipocrate, Platon, Herodot au studiat în marile centre de cultură din valea Nilului. Alții, ca Aristotel și Democrit, apreciau în mod deosebit știința egiptenilor.

De la aceștia au preluat cunoștințe care au intrat apoi în patrimoniul culturii universale, fără a se mai ști unde a fost semnat actul lor de naștere — ridicarea unui număr la pătrat, extragerea rădăcinii pătrate, valoarea lui π , specializări și cunoștințe medicale. Cuvinte absolut obișnuite astăzi sunt de origine egipteană — farmacie, chimie, amoniac. În bună măsură, Egiptul antic, una din civilizațiile întrerupte, și-a fost suficient sieși. Produsele egiptene, ca și zeii lor, au avut însă o largă circulație. Importante urme ale lor au fost descoperite în Dobrogea și în sudul Basarabiei.

Iranul

Imensul podiș iranian are o istorie străveche. Pe un teritoriu care oferea în sud condiții prielnice agriculturii, iar în nord creșterii vitelor, în jurul anului 3000 î.Hr. au migrat cu turmele lor elamiții, care au înființat un regat cu capitala Suza. Erau indoeuropeni. Ei au dat numele noului stat, Aryanam, „țara arienilor”, arian fiind sinonim cu nobil, deci cu războinicul cuceritor. Regatul Elam nu a fost ferit de periodice lovituri externe. Pe la 2600 î.Hr., a fost cucerit temporar de Sargon I, regele akkadian, iar în secolul al XIV-lea a fost supus pentru circa două secole de kasiți, populație semitică, care a introdus, probabil, în zonă, calul și carul de luptă. După înlăturarea lor, Elamul a cunoscut, în secolul al XII-lea î.Hr., un adevărat secol de aur.

Din veacul al VIII-lea, s-au afirmat uniunile de triburi ale celor două ramuri care compun populația iraniană propriu-zisă — mezii și perșii. Primii au format un stat cu capitala la Ekbatana. După o alianță temporară cu perșii, ei au fost înfrânți de aceștia, care au pus bazele Imperiului persan, a cărui istorie este divizată în mai multe perioade.

Prima dintre ele este cea ahemenidă, după numele lui Ahemene. Pregătită de câțiva suverani, ea a fost deschisă, de fapt, de Cyrus cel Mare (557–530 î.Hr.), care a inaugurat politica de cuceriri, realizând un stat care se întindea de la Indus până în Asia Mică. A fost un monarh tolerant, respectând instituțiile particulare ale diferitelor țări cucerite, restaurând orașele feniciene distruse și eliberându-i pe evrei din captivitatea babilonică. Mai târziu, Darius I (522–487 î.Hr.) a continuat cuceririle, supunând Egiptul. În Europa, tricii făgăduiesc ascultare, în vreme ce geții, elogiați în legătură cu acest moment de Herodot, pentru virtuțile lor, se opun, dar sunt înfrânți. În schimb, sciții, care îl avertizează pe împăratul persan printr-o „misivă” simbolică și originală că ei sunt omenește de neînvins, rezistă în 513, chiar dacă Darius I este autorul primului pod peste Dunăre. Oricum, el realizează cel dintâi imperiu tricontinental, înaintea celor macedonean, roman, bizantin, arab, otoman. A ținut să-și immortalizeze faptele pe o impresionantă inscripție în stâncă la Behistun. Atunci când însă și-a îndreptat privirea războinică spre Atena, a fost înfrânt la Marathon (490 î.Hr.). Supunerea Greciei părea să fie posibilă în timpul urmașului său, Xerxes, care i-a învins pe spartani la Termopile, dar a cărui puternică flotă a fost distrusă la Salamina.

Mai târziu, persanii au fost înfrânți tocmai de o armată care venea din râvnitul, de către ei, sud-est al Europei. În 331 î.Hr. Alexandru Macedon a cucerit Iranul, deschizând perioada elenistică seleucidă, care a durat 160 de ani.

În 171 î.Hr., sub conducerea lui Mithridate, Iranul și Babilonia sunt cucerite de parți, sub dinastia arsacizilor. În timpul acesteia, regatul part a făcut față mai multor atacuri ale romanilor. Chiar Traian, care a întreprins o lungă expediție până în Golful Persic (114 d.Hr.), a trebuit să abandoneze regiunile cucerite.

Dinastia arsacidă, cu toate victoriile reputate, a fost înlăturată de sassanizi (strămoșul ei, Sassan, fusese mare preot) de origine persană. În timpul ei, Iranul a cunoscut importante progrese culturale și teritoriale. În 651 d.Hr., dinastia sassanidă a fost înlăturată însă de arabi, Iranul devenind provincia Persia.

Iranul antic se caracterizează prin două elemente aparent contradictorii — instabilitate politică și stabilitate social-instituțională. Patru elemente constituie stâlpii săi de siguranță: monarhia, armata, administrația și religia.

Monarhul este și aici un reprezentant al divinității. Are o putere despotică. El este puțin accesibil, chiar dacă de două ori pe an prezidează un scaun suprem de judecată. Până și vânătoarea se desfășoară pe terenuri închise, pe care grecii le-au numit *paradeisos* (paradisuri).

Armata era compusă îndeosebi din mercenari. După introducerea calului, principala armă a devenit cavaleria. Cel mai temut corp al acesteia era compus din „cei 10 000 de nemuritori” (numiți astfel întrucât, indiferent de pierderile suferite, numărul trebuia păstrat). Erau întrebuințați și elefanții; în schimb, pedestrimii, compusă din oameni de jos, nu i se acorda o atenție deosebită. Semnificativ este faptul că înaintea unei bătălii ostașii puneau într-un vas o săgeată pe care o reluau după luptă, numărul celor rămase indicându-l pe acela al morților.

Administrația persană era foarte bine pusă la punct. Imperiul era împărțit în satrapii, conduse de un satrap („îngrijitorul țării”). Puterile sale erau foarte întinse, astfel încât denumirea, transformată în nume comun, a căpătat un sens peiorativ. Satrapul colabora cu un guvernator militar și era ajutat de un secretar. Funcționari speciali vizitau regiunile o dată pe an, sau incognito de câte ori era nevoie, așa numiții „ochii și urechile regelui”. Pentru deplasarea lor și a curierilor, s-a construit o bine pusă la punct rețea de drumuri, care i-a inspirat pe romani. Cel mai lung dintre ele atingea aproape 2700 km, având la fiecare 24 de km stații de poștă cu cai întotdeauna pregătiți. Curierii au ajuns să parcurgă astfel până la 383 km pe zi. O asemenea viteză de deplasare nu a fost depășită decât

după apariția vehiculelor cu motor. Unele drumuri mai scurte, mai frecvente, erau pietruite.

Respectând organizarea mai veche a numeroaselor țări vasale, Iranul le-a impus grele tributuri. Acestea constau din cantități de aur sau argint, cai albi, catâri, nutreț, oi, pescărie, grâu, copii sortiți să devină eunuci. Toate acestea contribuiau la prosperitatea statului și, împreună cu prada din timpul războaielor victorioase, la ușurarea obligațiilor fiscale ale locuitorilor Iranului propriu-zis.

Religia iranienilor era la început politeistă. În fruntea panteonului se afla Mithra (zeul soarelui), după cum erau adorate Luna, unele animale și cele patru elemente — focul, pământul, apa, aerul —, numărul patru și multiplii săi căpătând semnificații mistice. Ulterior, primul loc a fost luat de creatorul lumii, Ahura Mazda (Dumnezeul înțelept). Forțelor binelui i se opun cele ale răului, personificate de Ahriman.

Cel mai mare reformator al religiei iraniene este Zarathustra (gr. Zoroastru), care a trăit, se pare, în anii 628–551 î.Hr.

El a păstrat unele elemente ale vechii religii iraniene, accentuând dualismul. Conflictul dintre bine și rău devine esențial, aproape de la începutul lumii. Toate părțile bune ale acesteia sunt creația lui Ahura Mazda; Ahriman, un fel de înger decăzut, pângărește creațiile Binelui — omului îi dă boala, grîului neghina, focului fumul.

Conflictul între cele două zeități are un început infinit; în schimb, o dată cu sfârșitul de 12 000 de ani ai lumii, zeul răului își va înceta existența. Până atunci însă, omul trebuie să apeleze la liberul arbitru. Lui i se cer trei virtuți, pietatea, cinstea și spiritul de dreptate, manifestate în gânduri, cuvinte și fapte bune. Ele vor fi cântărite la *Judecata din urmă*, după care sufletul va trece *Puntea Alegerii*. Cei

drepți vor ajunge în *Lăcașul Cântărilor*, ceilalți în schimb se vor prăvăli pe veșnicie în *Lăcașul Suferinței*. Pentru cei aflați „la mijloc de rău și bun” era prevăzut un fel de Purgatoriu cu o durată iarăși de 12 000 de ani.

Lui Zoroastru i se atribuie Cartea Sfântă a iranienilor, *Avesta* (Știință, cunoaștere). Probabil, el a reluat unele scrieri mai vechi modificându-le. Zoroastrismul a devenit religie oficială în timpul sassanizilor. După cucerirea arabă, practicanții săi au fost persecutați, nevoiți să plece. Cei mai mulți, parșii (ghebri), circa 100 000, se află în India, în Iran rămânând doar câteva mii. În schimb, zoroastrismul a avut un impact interesant asupra gândirii europene. Urme ale sale se întâlnesc în *Divina comedie* a lui Dante și *Paradisul pierdut* al lui Milton. Întemeietorul zoroastrismului a fost un punct de sprijin pentru concepția lui Nietzsche. Propunând, în spiritul teoriei evoluționiste, o depășire a condiției umane, ceea ce trebuia să aibă drept rezultat *Supraomul*, care trebuia să ajungă *Dincolo de Bine și de Rău*, filosoful german invoca posibile sugestii în *Așa grăit-a Zarathustra*.

Tot în perioada sassanizilor, a apărut în Iran o altă concepție, maniheismul. Creatorul ei, Mani (215–273 d.Hr.), făcea o sinteză între elemente zoroastriene (lupta eternă între bine și rău), budiste (metempsihoza) și creștine (dogma Trinității și elemente din Evangheliile), predicând superioritatea sufletului (Binele) asupra corpului (Răul). El cerea discipolilor săi un ascetism foarte riguros, concretizat în renunțare la bogății, post, rugăciune, botez și împărășanie. Protejat inițial, Mani a fost condamnat ulterior. Maniheismul s-a răspândit însă pe o arie foarte largă din China până în Spania și Maghreb, fiind la originea multor secte creștine și musulmane.

Interesante realizări au avut iranienii antici și în domeniul economic. Au adus din China piersicul, caisul și viermele de mătase, iar din India trestia de zahăr. În perioada seleucidă, din Iran au ajuns în Europa meridională bumbacul, lămâiul, măslinul, smochinul și pepenele galben.

Încă sub ahemenizi, s-a realizat o irigație prin canale subterane pentru a evita evaporarea și poluarea apei. Tot pentru irigație, la un nivel mai înalt, au folosit, probabil în premieră, roțile prevăzute cu găleți. În anumite ansambluri urbane, era obișnuită săparea unor bazine denumite și în Europa cu termenul iranian *havuz*.

În domeniul comerțului a fost introdusă moneda unică și chiar polița. Pentru protejarea copitelor animalelor, au fost realizate mai întâi niște învelișuri, potcoava apărând în secolul I î.Hr. Pentru transportul naval și maritim au fost construite nave care puteau ajunge la 300 de tone.

În artă, în general, s-a apelat la modele mesopotamiene. În sculptură, s-a introdus totuși motivul călărețului, ucigând o fiară. În arhitectură, principala realizare este legată de monarhie, mai ales că regele își schimba periodic reședința, locuind alternativ la Suza, Ecbatana, Persepolis ș.a. Palatul este uneori de dimensiuni relativ reduse, altelei impresionante. Cel al lui Darius din Persepolis are 530 x 330 m, cu o înălțime de 20 m.

Intrat mai târziu în istoria civilizației orientale, Iranul antic prezintă realizări diverse, din care unele s-au pierdut total sau parțial, altele însă au lăsat o importantă moștenire, atât Europei, cât și Asiei.

Fenicia

În istoria popoarelor din Orientul Antic, fenicienii prezintă un caz deosebit. De neam semit, veniți din Arabia, ei sunt mai puțin numeroși și ocupă un teritoriu restrâns pe

coasta Mării Mediterane. De altfel, nici nu au format un stat în sensul propriu al cuvântului, ei organizându-se în general în state—cetăți. Pe un teren restrâns și mai puțin roditor, fenicienii au trebuit să se îndrepte spre alte ocupații — pescuitul, meșteșugurile, comerțul. Chiar numele lor, dat de greci, îi desemna ca țesători de purpură roșie.

Principală ocupație a fenicienilor este comerțul. De-a lungul țărmului prielnic al Mediteranei, au fost create mai multe porturi înfloritoare — Tyr, Sidon, Berytus, Byblos, Ugarit. Legăturile lor comerciale i-au impresionat pe antici. Referindu-se la Tyr, așezat într-o mică peninsulă („hotarele tale sunt în inima mării”), proorocul Ezechiel, în secolul al VI-lea î.Hr., îi consacră un adevărat imn.

În acel moment, Fenicia devenise una din cele mai mari puteri comerciale, mai ales prin flota sa care domina Mediterana. Temporar, orașe feniciene ajunseseră sub stăpânire egipteană, hittită, asiriană sau persană. Forța lor economică rămăsese însă intactă. Treptat, și-au creat un adevărat imperiu compus din puncte comerciale în Mediterana, într-o manieră reîntâlnită în prima perioadă a descoperirilor geografice, la portughezi, și în jurul anului 1900, la americani. Fenicienii creează porturi pe malurile Siciliei, Sardiniei, Corsicii, Spaniei, ca și în Africa de Nord.

Aici, cea mai importantă colonie feniciană, înființată în 814 î.Hr., este Cartagina. Pentru înfrângerea ei, romanii au avut nevoie de trei războaie numite *punice*, după numele locuitorilor, pe care îi numesc *poeni*. În cel de al doilea război punic (219–202 î.Hr.), conduși de Hannibal, cartaginezii reușesc să ajungă sub zidurile Romei, provocând probabil cel mai mare moment de pericol din istoria antică a Cetății Eterne, concretizat într-un strigăt, devenit mai apoi o adevărată exprimare a unui mare pericol: „Hannibal ante portas” Armata romană a reușit să-și revină, înfrângându-i. Ca urmare a celui de-al treilea război punic (149–146 î.Hr.), cetatea feniciană este înfrântă,

incendiată și dărâmată ca un fel de împlinire a cerinței pe care o exprima la sfârșitul discursurilor sale din Senat, Cato cel Bătrân: „și în afară de aceasta, cred, Cartagina trebuie dărâmată (*Delenda est Carthago*)”

Fenicienii au întemeiat multe orașe, care au devenit mai apoi grecești, păstrând însă elemente ale etimologiei inițiale, cum este celebra Salamina (Salamis). Grecii au avut, în general, o atitudine ostilă față de cei care le erau puternici concurenți. De la fenicieni, au preluat însă un element fundamental pentru civilizația lor, ca și pentru aceea a omenirii în general: alfabetul. Chiar denumirea este semită. Prima literă a alfabetului fenician derivă de la *aleph* (bou), a doua de la *beth* (casă). Și celelalte litere sunt de origine feniciană: *gamma* (gimel = cocoasă de cămilă), *delta* (deleth = ușa, poartă) etc. Fenicienii, popor de negustori, având nevoie de însemnări rapide, au simplificat alfabetul. Ca în alte scrieri din Orient, au folosit inițial numai consoanele. Spre deosebire însă de acestea, scriau de la stânga la dreapta. Herodot spunea că ionienii, preluându-le, le-au schimbat doar puțin forma. „Ei spun când folosesc aceste litere că se numesc litere feniciene” Tot scrierea feniciană a stat la baza scrierii aramaice, ca și a celei ebraice. Rezumând mai târziu, Pliniu cel Bătrân sublinia că invenția literelor este „o glorie feniciană”

Fenicienii au avut o contribuție deosebită la dezvoltarea geografiei. Reușeau să navigheze și noaptea cu ajutorul stelei polare, pe care grecii, poeți, dar și savanți, o numeau „steaua feniciană” Călătoriile lor nu s-au mărginit numai la Mediterana. În veacul al VII-lea, o expediție feniciană a pornit din Marea Roșie și, ocolind restul Africii, a ajuns prin Coloanele lui Hercule (Gibraltar) după trei ani, din nou, în Egipt. Traseul a fost repetat în sens invers, nu complet însă, de către cartaginezi. După unele informații, mai greu de verificat, fenicienii ar fi ajuns chiar până în

Islanda și, pornind din Insulele Azore, în America de Sud. Este posibil ca tocmai din cauza acestor călătorii aproape generalizate, oricum de lungă durată, femeia din orașele feniciene, rămasă acasă, să fi avut un statut privilegiat în raport cu alte regiuni orientale.

Preocupați de spațiu, fenicienii s-au interesat și ei de timp. Principala manifestare îi aparține lui Sanchuniaton. Textul original nu s-a păstrat, ceea ce a făcut ca uneori existența autorului să fie contestată, așa cum s-a întâmplat și în alte cazuri: Moise, Zoroastru, Buda, Homer ș.a. Există însă importante temeuri pentru existența istorică a lui Sanchuniaton în secolul al XI-lea î.Hr. și a lucrării sale dedicată regelui din Berytus (actualul Beirut), unde se născuse. Lucrarea a ajuns indirect până la noi, preluată și comentată de întemeietorul istoriografiei creștine, Eusebiu din Cezareea. Într-o manieră semi-mitică, prezintă primele realizări ale civilizației. Cărturarul fenician nu a depășit stadiul pe care l-am putea numi „preistoria istoriografiei”. O anunță însă, inclusiv prin faptul că este primul istoric al cărui nume este cunoscut; în fond, Sanchuniaton din Berytos poate fi considerat ca un predecesor al „părintelui istoriei” Herodot din Halicarnas (oraș situat, de altfel, pe coasta de sud-est a Asiei Mici).

Fenicienii nu i-au precedat pe greci numai ca popor de navigatori și întemeietori de colonii. Unele influențe, chiar ale lui Sanchuniaton, ar putea fi depistate în cunoscuta scriere a lui Hesiod, *Theogonia*, după cum multe localități din poemele homerice au rezonanțe feniciene. Chiar filozofi greci de talia lui Thales din Milet și Zenon din Kition, creatorul filozofiei stoice, sunt de fapt fenicieni. S-a vorbit multă vreme despre un „miracol grec”. Afirmarea elinilor, o dovedesc solide studii recente, a fost posibilă însă în mare măsură, pentru că înaintea lor au existat mesopotamienii, egiptenii și fenicienii.

EPOPEEA MACEDONEANĂ ȘI CIVILIZAȚIA ELENISTICĂ

Vecine, aproape imposibil de separat din punct de vedere geografic, în partea nordică, unde a existat mult timp un fel de „țara nimănu”, Asia și Europa s-au aflat în strânse relații în cea mai mare parte a istoriei. Schimbările și influențele dintre ele au fost benefice amândurora. Vecinătatea în istorie nu presupune însă neapărat colaborare, ci este o premisă și pentru conflicte, uneori temporare, de multe ori de durată.

Conflictele între Asia și Europa sunt vechi, ele începând cu ciocnirile dintre triburi și uniuni de triburi, apoi dintre state. Unul din „punctele fierbinți” l-a constituit Asia Mică unde se stabilesc populații asiatice, dar și europene, cum sunt frigienii, înrudiți cu tracii, și grecii, care formează pe litoral un șir de state-cetăți, unele avându-le la bază pe cele feniciene. În centrul Anatoliei, care la început a apărut grecilor ca Asia propriu-zisă, s-a afirmat din veacul al XIV-lea î.Hr. statul hitit, deosebit de războinic, care a ajuns la un moment dat să rivalizeze cu Egiptul pentru stăpânirea regiunilor din estul Mediteranei. Hitiții construiesc o impresionantă curte regală, cum o atestă săpăturile de la Bogazköi (în apropiere de Ankara). Nu creează o civilizație originală; în schimb, transmit realizări ale culturii orientale grecilor, cu ale căror cetăți din Asia Mică au, alternativ, relații de prietenie și stări de conflict.

Începând din secolul al VIII-lea î.Hr., Orientul Antic este ținta expedițiilor a două populații provenind din nordul Mării Negre, unde se pare că a fost domesticit calul. Mai

întâi cimerienii, care au ajuns și pe teritoriul nostru. Ei pornesc din locurile de baștină peste Caucaz, ajungând până în Asia Mică. Mai puțin numeroși, ei au însă un mare avantaj militar: oastea compusă numai din cavalerie. În fața unor armate care folosesc calul doar la carele de luptă, au o capacitate mult mai mare de manevră. Prin comparație, carul hitit transporta trei oameni, luptătorul, scutierul și conducătorul.

Pe urmele lor, în veacul al VII-lea au venit sciții. Aria deplasării acestora este și mai largă. Pe caii lor iuți, ei reușesc să ajungă atât în Dobrogea, numită chiar un timp Scythia Minor, cât și în Mesopotamia, ajungând până la granița Egiptului. Fără capacitate de organizare, nu reușesc să creeze un stat viabil și, din secolul al VI-lea î.Hr., izvoarele nu-i mai menționează decât în Europa.

Replica Asiei a venit din partea perșilor, care și-au îndreptat atacurile, cu rezultate temporare însă, atât împotriva sciților cât și împotriva grecilor. Expedițiile lui Darius I și Xerxes au provocat în cetățile grecești un sentiment antipersan, manifestat în piesa lui Eschil, *Perșii*, în *Istoriile* lui Herodot, care le relatează ș.a. El s-a dovedit durabil, determinând, în pofida unor conflicte, o apropiere între Macedonia lui Filip al II-lea (359–336 î.Hr.) și cetățile grecești reunite în Liga de la Corint. Un prim rezultat este trecerea oștirii macedonene peste Helespont în Troada. Moartea neașteptată a lui Filip părea să stopeze continuarea proiectului antipersan. Acesta fusese lăsat moștenire, împreună cu diadema regală, fiului său.

Cu aleasă educație, asigurată timp de trei ani de Aristotel, ilustrându-se ca un oștean desăvârșit încă din timpul vieții tatălui său, Alexandru Macedon s-a urcat pe tron la numai 20 de ani. Combinând duritatea cu rafinamentul diplomatic, pacifică Tracia și Grecia, apoi, în 334,

trece Dardanelele în Troada, apelând la unul din gesturile simbolice care i-au fost atât de caracteristice: înainte de a debarca arunca lancea în pământ, astfel încât fiecare teritoriu ocupat prin forța armelor în viitor să fie numit simbolic „cucerit de lance” După ce învinge o armată persană la Granicos, Alexandru întreprinde o ocupare sistematică a litoralului sudic al Asiei Mici.

Armata macedoneană, relativ redusă ca număr, era redutabilă prin teribila falangă creată de Filip al II-lea, formație care avansa în rânduri foarte strânse, înarmată cu sulite de 5 m, scuturi, coifuri, glezniere. Pe laturile ei, luptau două corpuri de cavalerie, din care unul de elită, condus chiar de Alexandru.

Cu această armată, Alexandru face un ocol spre nord, ajungând la Gordion. Într-un templu de aici se afla un car la care jugul era legat de oiște printr-un nod extrem de complicat, făcut de întemeietorul dinastiei frigiene, Gordias. Legenda spunea că cel care va reuși să-l desfacă va cuceri întreaga Asie. Tot legenda, poate însă și o informație exactă, ne asigură că Alexandru l-a tăiat cu o lovitură de sabie, ceea ce însemna nu doar realizarea profeției, ci și modul în care avea să fie ea îndeplinită.

De aici, Alexandru s-a deplasat în Siria, unde, la Isos, l-a înfrânt pe Darius, pe care se pare l-a înfruntat și direct și, care a fugit cu carul său de luptă, moment immortalizat de cunoscutul pictor Apelles. Ca urmare, ajuns la Damasc, în afară de bogățiile găsite în palatul regal, Alexandru face prizonieră familia lui Darius, pe care, spre deosebire de normele timpului, o tratează cu blândețe, ceea ce contribuie la crearea unei imagini favorabile.

Pentru a-și asigura spatele față de un atac al flotei persane din Mediterana, Alexandru procedează la ocuparea litoralului estic al acesteia într-un mod pașnic, cu excepția

Tyrului, care i se opune. Darius al III-lea încearcă o înțelegere cu redevutabilul rege macedonean, trimițându-i o scrisoare prin care îi oferă o sumă uriașă și stăpânirea tuturor teritoriilor cucerite; în plus, ca o garanție a înțelegerii, îi promite pe una din fiicele sale în căsătorie. Deși putea hotărî singur asupra acestei ispititoare propunerii, Alexandru prezintă scrisoarea sfatului său. În *Vieți paralele*, Plutarh relatează un dialog foarte interesant între rege și unul din principalii sfetnici, Parmenion. Acesta ar fi spus spontan: „Aș accepta, dacă aș fi Alexandru”, la care regele ar fi replicat: „Și eu, dacă aș fi Parmenion” Nu se poate afirma cu certitudine dacă dialogul a avut într-adevăr loc. El este însă revelator pentru temperamentul, caracterul și hotărârea regelui.

Continuându-și planul „gordian”, Alexandru a trecut prin Palestina pentru a ajunge în Egiptul aflat sub o relativă stăpânire persană. Înfrângând o palidă rezistență, are inspirația să se deplaseze spre o oază din vest unde se afla templul lui Amon, ai cărui preoți îl proclamă „fiul lui Ra” Era un pas spre introducerea cultului regal, spre care îl împingea chiar genealogia sa. Prin tată se considera descendent din Hercule, prin mamă se înrudea cu vechea dinastie din care se trăgea Ahile. Pentru a-și marca urcarea pe tronul faraonilor, construiește Alexandria.

În 331, Alexandru pleacă din Egipt și îl înfruntă într-o bătălie decisivă pe Darius, la Gaugamela (azi Mosul). Darius fuge din nou, fiind omorât de satrapul Bactrianei, Besos. Macedonenii ocupă pe rând Babilon, Susa, Persepolis, Ecbatana. În 330 î.Hr., Alexandru se declară moștenitorul lui Darius, adoptând ceremonialul curții ahe-menide, atrăgând sprijinul unor generali localnici și încorporând în armata sa un important contingent de soldați persani.

În acest moment, planul inițial macedo-elin, de revanșă asupra Persiei, se realizase. Alexandru hotărăște însă să-și continue cuceririle. În ciuda iernii aspre, pătrunde în centrul Afganistanului, unde fondează Alexandria din Arahosia (actualul Kandahar), înaintează până la Kabul, iar în primăvara lui 329 î.Hr. înființează Alexandria din Caucaz, munte cu care grecii confundau lanțul himalaian Hinducuș. Următorii trei ani sunt consacrați cuceririi regiunilor din nordul munților, Bactriana și Sogdiana, apoi revine la Kabul. Este nevoit să ducă lupte grele împotriva unor munteni deprinși cu hărțuiala și ambuscadele, fiind chiar rănit de câteva ori. Se căsătorește între timp cu fiica unui dinast local din Munții Sogdiane, pe care o luase mai întâi prizonieră, după ocuparea unei fortărețe aproape inaccesibile.

În Afganistan fiind, este solicitat de regele statului indian Taxila pentru a-l ajuta în războiul cu puternicul său vecin Poros. Printr-o manevră inspirată, Alexandru trece nestingherit Indusul, obținând apoi victoria împotriva unui adversar care avea drept armă de șoc 120 de elefanți. Poros, care lupta pe unul din ei, este rănit și luat prizonier. O monedă comemorativă îl înfățișează pe Alexandru călare pe Bucefal urmărind elefantul pe care se afla Poros. În amintirea victoriei ridică două orașe, unul chiar pe câmpul de luptă, Nikaia (gr. Nike), celălalt, în amintirea calului cău care tocmai murise, Bucefala.

Obosite, nemaivoid să continue o luptă care le îndepărta de casă, trupele lui Alexandru refuză să-l însoțească mai departe. Regele, care risca să-și piardă sprijinul macedonilor, nemulțumiți de uciderea a două din căpeteniilor lor și de tratamentul privilegiat pentru persani, poruncește întoarcerea, care se realizează atât pe navele comandate de Nearhos pe Indus, cât și pe malul fluviului (326).

Pe drum mai este cucerită o fortăreață, prilej cu care Alexandru era să-și piardă viața întrucât, urcând scara primul pe zidul incintei, după ce a coborât a fost rănit grav în piept de o săgeată. După încetarea acestor operații, în 325, armata lui Alexandru se întoarce în Persia, o parte a ei pe flota comandată de Nearhos, care avea misiunea să studieze țărmul până în Golful Persic. În 324 ajunge la Babilon, unde reușește să tempereze o răzmeriță a soldaților săi, dintre care unii pleacă în Europa, alții se stabilesc într-o nouă Alexandrie, lângă Golful Persic, în cartierul care primește numele capitalei macedonene, Pella. Alexandru se pregătește de noi campanii, dar cu sănătatea afectată de oboseală, răni, excese, moare în 323, de malarie.

Se încheia astfel cea mai amplă epopee a istoriei antice. În decurs de 11 ani Alexandru străbătuse în fruntea armatelor sale 26 000 km, într-o luptă aproape continuă. Legenda creată s-a concretizat în romanul de factură populară, *Alexandria*, de largă circulație în Evul Mediu, fiind și una din lecturile favorite ale românilor.

Epopeea se termina, dar începea o epocă, una din cele mai fertile, numită elenistică (după numele dat străinilor care îmbrățișau cultura elină), care avea să se termine cu bătălia de la Actium din 31 î.Hr. și moartea Cleopatrei, ultimul monarh elenist, în anul următor. Înainte de aceasta, Cleopatra îi „cucerise” pe Cezar și Antoniu, ceea ce l-a determinat mai târziu pe savantul și filosoful francez Pascal să facă celebra afirmație. „Dacă nasul Cleopatrei ar fi fost mai scurt, soarta lumii ar fi fost alta” Pascal considera că lungimea nasului determină și puterea pasiunii. Învingătorul de la Actium, Octavian, nu a putut fi cucerit însă de Cleopatra.

De fapt, se poate spune că epoca elenistică și-a avut prologul în chiar timpul lui Alexandru. În expedițiile sale, fostul discipol al lui Aristotel, fusese însoțit de numeroși oameni de cultură. Regele macedonean, devenit faraon egiptean și monarh ahemenid, căsătorit cu o prințesă asiatică, Roxana, după cum 10 000 din ostașii săi au fost căsătoriți cu femei persane, a avut o adâncă intuiție în ceea ce privește modul de apropiere al celor două culturi. O modalitate a fost și construirea a numeroase orașe (câteva existente și astăzi), unele având cartiere grecești.

După 323 î.Hr., vastul imperiu a cunoscut o perioadă de tulburări. Principalii colaboratori ai lui Alexandru, care se considerau moștenitorii săi (*diadohii*), râvneau la stăpânirea întregului imperiu. Acesta nu a putut fi păstrat integral, fiind împărțit în mai multe state. Două dintre ele sunt mai importante (în afară de cel macedonean). Regatul Ptolemeilor (sau Lagizilor), numit astfel după primul suveran, Ptolemeu I Lagidul, este mai mic, dar mai stabil și mai bogat. El cuprinde Egiptul, căruia i se adaugă temporar Cirenaica, Ciprul și regiuni de lângă Mediterana de sud-est. Regatul Seleucid (denumire dată de primul monarh Seleucos I) este mult mai vast, cuprinzând regiuni de la Dardanele la Indus. Ele sunt însă prea întinse pentru a putea fi păstrate sub același sceptru, mai ales că reședința statului este mutată într-o zonă periferică, în Siria. Treptat, din regatul Seleucid se desprind mai multe state. În Asia Mică se constituie micile regate Bithinia și Pergam. În răsărit, se formează un regat bactrian, care apoi se divide în două alte regate greco-bactrian la nord de Hinducuş și greco-indian, cuprinzând actualul Afganistan și o parte a văii Indusului. Mesopotamia și Persia sunt ocupate de părți. Regatul seleucid decade ca și, mai târziu, cel ptolemeic.

Chiar în aceste condiții, cultura elenistică a cunoscut o puternică afirmare, cu îndelungi consecințe. Fenomenul a fost favorizat și de organizarea statală. Monarhii elenistici au păstrat diviziunea administrativă tradițională, *nome* în Egipt, *satrapii* în regatul seleucid. În fruntea lor sunt numiți în general localnici, cărora li se alătură însă comandanții militari greci sau macedoneni, „strategii”

Regii favorizează viața urbană. Seleucos I înființează mai multe orașe cu numele Antiohia (în cinstea tatălui său, Antiochus), printre care capitala, altele numite Seleucia. De asemenea, se iau măsuri pentru dezvoltarea edilitară a orașelor vechi. Cele mai însemnate din ele sunt acelea din Alexandria Egiptului, cu străzi sistematizate, cu un Muzeu (loc de cinstire a muzelor) și o celebră Bibliotecă, care ajunge să aibă 900 000 de volume (gr. volumen = sul de papyrus sau pergament). Lor li se adaugă chiar o grădină zoologică și o grădină botanică. Alexandria devine centrul cultural al întregii civilizații elenistice, numită uneori chiar alexandrină. Un alt centru notabil este Pergamul, în vestul Asiei Mici. Inițial o mică localitate, el s-a transformat într-un impunător oraș, desfășurat pe trei terase, cu bibliotecă, muzeu, teatru, gimnaziu (ca și grecii, eleniștii acordau un loc important educației fizice – gimnasticii).

Una din marile contribuții ale civilizației elenistice o reprezintă știința, mai ales câteva ramuri ale ei. Expedițiile lui Alexandru au străbătut regiuni despre care cunoștințele anterioare erau vagi. Noile informații au fost extinse prin diferite călătorii, unele și în scopuri științifice. Principala favorizată a fost geografia, căreia i se pun acum bazele științifice. Pionierul ei a fost Pytheas din Massilia (actuala Marsilia), care a descoperit, printre altele, că mările sunt provocate de atracția lunii. Folosind și informațiile oferite de călătoriile acestuia, Eratostene a întocmit o hartă a

lumii cunoscute de la Arhipelagul britanic până în India și Ceylon. A stabilit aproape exact cercul polar, tropicul și ecuatorul. Pornind de la ideea elină că forma ideală este sfera, considera că pământul este rotund. Această idee, al celui care este considerat întemeietorul geografiei științifice, a fost reluată de Poseidonios, care a exprimat convingerea că pornind din Spania, spre vest, se ajunge în India; studiile sale au fost făcute în parte la Cadix, portul de unde a pornit Cristofor Columb spre India, descoperind însă America. La rândul său, Eratostene arătase că pornind din Spania și înconjurând Africa (Libia) se poate ajunge în India, fapt demonstrat mai târziu de Vasco Da Gama.

Contactul greco-asiatic a favorizat de asemenea astronomia. În secolul al III-lea î.Hr., Aristarh din Samos a dezvoltat ideea heliocentrică și a rotației pământului în jurul axei sale, idee care a stat la baza sistemului lui Copernic, dar care nu a fost acceptată de alți mari învățați eleniști, care au susținut sistemul geocentric. Dintre ei, Hyparchos a dezvoltat însă cunoștințele astronomice ale babilonienilor. De la babilonieni, care foloseau sistemul sexagesimal, Hyparchos a preluat împărțirea cercului în 360 de grade, a gradului în 60 de minute și a minutului în 60 de secunde. Pentru epoca următoare, autoritatea în astronomie a rămas Ptolemeu, adept al teoriei geocentrice, care a stabilit însă procedee științifice de cartografiere în *Ghidul geografic*.

Medicina elenistică a avut drept centru Alexandria. Aici s-a practicat, prima dată, disecția corpului uman în public. Herophilos poate fi considerat creatorul anatomiei, chiar dacă tratatele sale s-au pierdut. A precizat sistemul circulator, făcând distincția între vene și artere, observând, cu aproape două mii de ani înaintea lui Harvey, că acestea

transportă sângele oxigenat. A studiat sistemul nervos, plasându-i centrul în creier, ca și sistemul gastro-duodenal (termenul duoden îi aparține).

În medicina elenistică s-au conturat mai multe direcții. Împotriva școlii „teoretice” s-a ridicat „școala empirică”, al cărei principiu era că medicina înseamnă „arta de a vindeca”, după cum „școala metodică”, apărută mai târziu, considera că singurele mijloace de însănătoșire sunt igiena, gimnastica și hidroterapia. A existat și o „școală pneumatică”, pentru care factorul cel mai important este suflul vital (*pneuma*). Într-o asemenea diversitate de concepții nu putea să nu apară, în secolul I î.Hr., o „școală eclectică”.

Chiar dacă nu la fel de mari ca în știință, progrese s-au realizat și în tehnică. Au fost construite catapulte gigantice pentru asediu, nave de mare tonaj, amenajări portuare, dintre care se impune uriașul far, care și-a luat numele de la insula Pharos, legată de portul Alexandria cu un dig de peste un kilometru. A fost perfecționată industria morăritului, țesutului și a sticlei, a apărut tehnica suflatului sticlei (produsă în formă opacă de egipteni și transparentă de fenicieni). De o deosebită importanță a fost inventarea pergamentului, numit astfel parcă pentru a păstra durabil amintirea orașului care i-a dat naștere. Una din cele mai importante invenții ale tehnicii alexandriene îi aparține lui Arhimede — roata dințată și angrenajul. Nu toate invențiile și-au găsit însă o aplicare imediată și constantă. Unele au trebuit să aștepte mult timp pentru a fi redescoperite. Este, mai ales, cazul cu un fel de mașină cu aburi, imaginată de Heron din Alexandria, descoperitorul forței acestora (sec. II–I î.Hr.).

Creația literară a epocii eleniste este mai modestă. În proză, în afară de *Viața lui Alexandru Macedon*, atribuită de obicei istoricului care l-a însoțit și pe care l-a omorât,

Callistene, se remarcă romanul pastoral *Daphnis* și *Chloe* al lui Longos, cu motivul îndrăgostiților nevoiți să treacă prin numeroase peripeții, motiv reluat apoi îndeosebi în prima perioadă a literaturii franceze moderne. La noi, el a slujit drept model lui Gheorghe Asachi pentru alcătuirea primei piese jucate în românește, *Mirtil* și *Hloe* (Iași, 1816). În arta dramatică, în care tragedia fusese mai demult abandonată, se ilustrează Menandru, autor a numeroase comedii, din care au rămas doar fragmente, o singură piesă întreagă descoperită, *Mizantropul*, dar abia în 1957.

Sinteza spiritului elenistic o realizează filosofia. Fapt firesc la creatorii domeniului, care acum au posibilitatea să vină în contact cu o altă lume. Chiar un însoțitor al lui Alexandru Macedon, Pyrrhon (circa 365–275 î.Hr.), pune bazele unui nou sistem, scepticismul, tocmai datorită contractului pe care l-a avut cu gândirea hindusă. Scepticismul consideră că nu putem avea o certitudine în legătură cu ceva, că adevărul este doar o convenție, că nu se poate face o departajare între bun și rău, frumos și urât ș.a.

Principalul curent al elenismului este însă stoicismul, fondat de Zenon din Kition (circa 336–264 î.Hr.), filozofia este compusă din logică, fizică și etică, ultima fiind precumpănitoare. „Înțeleptul” trebuie să se conducă numai după rațiune; ceea ce-l interesează nu este atât cunoașterea teoretică, ci soluțiile pe care i le pretinde viața. Stoicismul a avut importanți reprezentanți atât în filozofia greacă, cât și în cea romană (Seneca, Epictet, Marc-Aureliu).

Prin creatorul său, fenicianul stabilit la Atena, Zenon din Kition, elenismul, cultură a două lumi, a formulat probabil cel mai frumos testament rezultat din contactul și îmbinarea lor: „Trebuie să-i socotim pe toți oamenii compatrioți și concetățeni ai noștri”

NAȘTEREA RELIGIILOR MONOTEISTE

Aproape întreaga istorie a Asiei poartă pecetea religiei. Impactul religios s-a produs de la începuturile istoriei și, în anumite zone, persistă chiar în pragul mileniului III.

Cea mai importantă creație asiatică este monoteismul. Acesta se împarte în trei ramuri — iudaismul, creștinismul, islamul. Pentru toate cele trei religii, Dumnezeu este unic, este creator, este atotputernic. Relația sa cu oamenii este însă diferită în cele trei religii: iudaismul este religia „poporului ales”, creștinismul este religia întregii umanități, islamul este religia credincioșilor. De aici și temeiul ca cele mai importante conflicte ale istoriei să fi avut loc tocmai între adepții monoteismului. Explicația constă în chiar modul în care este conceput Dumnezeu. Iahve este creatorul tuturor oamenilor, dar îi ocrotește pe cei care aparțin „poporului ales”, cu care are un legământ. Allah îi protejează și-i sprijină pe cei care-i sunt credincioși și i se supun. Dumnezeu, prin Hristos, a dat „marea poruncă în Lege” — iubirea universală.

Multă vreme, s-a considerat că începutul monoteismului este legat de Moise, întemeietorul iudaismului. Cercetări contemporane au descoperit însă un precursor în regele egiptean Amenofis al IV-lea (Amenhotep), care a introdus cultul unui zeu unic, Aton, luându-și în această nouă postură numele de Akhenaton. Aparține dinastiei a XVIII-a, una din cele mai strălucite. Tatăl său, fiu al celebrului cuceritor Thutmosis al III-lea, era supranumit Amenofis Magnificul.

Măreția regilor egipteni era concurată de puterea preoților. Într-un stat politeist, templele ajunseseră să aibă averi

considerabile, iar preoții o influență deosebită. Era mai ales cazul slujitorilor lui Amon din Teba, care dorind să mărească strălucirea zeului lor îi adăugaseră și numele celui alt zeu principal, Ra.

Nu se știe exact cum a ajuns tânărul rege Amenofis al IV-lea (avea atunci, în 1369 î.Hr., 19 ani) la monoteism. Este posibil ca opțiunea sa să fie o măsură îndreptată împotriva puterii preoților. Nu este exclusă însă nici o revelație, judecând după intransigența monoteismului său. La fel, cele două explicații ar putea fi reunite.

Zeul unic al atonismului poartă denumirea „Căldură-ce-se-află-în-Aton” El este simbolizat de discul solar din care pornesc raze, fiecare terminate cu o mână micuță, unele purtând simbolul vieții. Și suveranul și-a schimbat numele în Akhenaton, „Acela în care Aton este mulțumit”. Atonismul a fost îmbrățișat de demnitari, nu însă de preoți, după cum nici poporul nu-l putea înțelege. În consecință, Akhenaton a construit o nouă capitală, pe locul actualei localități Tell-el-Amarna, numită Akhetaton („Orizontul lui Aton”).

Doctrina atonistă este cunoscută din tăblițele existente pe pereții unor morminte. Cele mai multe sunt scurte. Există însă pe peretele mormântului nobilului Ai, „stăpân al tuturor cailor Majestății Sale”, un imn mai lung „care merită să figureze printre comorile religioase ale lumii” (C.F. Potter), un text original, nu unul transmis prin transcrierea uneori deformantă a copiștilor.

Ideea esențială a *Imnului* este că Aton a creat pământul și tot ce există pe pământ, a creat oamenii. A privilegiat Egiptul prin „Nilul care curge în această lume”. Uneori, viața pe care o dă Aton este exprimată cu o frumusețe și o gingășie aproape incredibile pentru secolul al XIV-lea: „Când puișorul iese din găoace,/ Tu îi dai suflarea vieții./ Când îi dai și tăria/ De a sparge coaja,/ El iese din ou/ Și piuie din toate puterile./ El aleargă pe cele două picioare/ De îndată ce a ieșit din găoace”.

S-a remarcat că *Imn către Aton* are o influență asupra iudaismului, citându-se asemănarea cu *Psalmul 104*, am spune cu prima parte a acestuia. Există însă și o deosebire; viața pe care

o dă Aton este doar cea din timpul în care luminează: „Când ești pe cer trăim;/ Când apui, murim” Nu s-a remarcat însă, după câte știm, o interesantă asemănare cu creștinismul, exprimată în legătura dintre Akhenaton și zeul unic Aton: „De când ai zămislit pământul,/ L-ai mărit pentru fiul Tău,/ Leșit din carnea Ta,/ Regele care trăiește în adevăr,/ Akhenaton...”

Atonismul însă a fost o străfulgerare monoteistă într-o perioadă a politeismului. El a încetat odată cu moartea timpurie a bolnăviciosului soț al frumoasei Nefertiti. Urcat pe tron după câteva luni, ginerele său, care își luase dintr-un respect temporar pentru religia atonistă numele Tutankaton, a reintrodus cultul lui Amon și și-a schimbat numele, cu care avea să devină celebru, după descoperirea bogatului său mormânt, Tutankamon.

Asupra monoteismului atonist s-a așternut uitarea, impusă deliberat de autoritățile egiptene, păstrată din lipsă de informații până la descoperirea întâmplătoare de către o țărancă a vestigiilor de la Tell-el-Amarna. Nu este exclus însă ca esența atonismului să fi fost cunoscută de Moise, care a trăit în Egipt în secolul următor.

Iudaismul este prima religie monoteistă care a determinat evoluția unei comunități, în același timp o religie influențată de evoluția unui popor, poporul evreu.

Începuturile istoriei evreilor datează din perioada lui Avraam, care a venit în Canaan, în fruntea unor triburi semite din Mesopotamia, probabil spre sfârșitul secolului al XVIII-lea î.Hr. Denumirea de evrei, se pare, a fost dată de prepoziția *ever*, însemnând „dincolo”, „de dincolo”. Ulterior, în timpul lui Iosif, o parte a evreilor au ajuns în Egipt, în timpul hiksoșilor, așezându-se ca și aceștia în delta Nilului, în apropierea capitalei lor, Avaris. Semiți și ei, hiksoșii i-au tratat într-o manieră favorabilă. După alungarea lor, evreii au ajuns într-o situație dificilă. Au fost folosiți ca sclavi pentru marile lucrări ale faraonilor, care au organizat pentru prima dată în istorie un fel de lagăre de

muncă. Pe la mijlocul veacului al XIII-lea î.Hr., sub conducerea lui Moise, au plecat din Egipt în peninsula Sinai. După o peregrinare de 40 de ani, necesară pentru ca prin schimbarea generației să fie uitată condiția de sclavi, evreii s-au așezat în Canaan. Aici au trebuit să facă față asaltului „popoarelor mării”, din care s-au stabilit pe malul Mediteranei filistenii, cei de la care a fost dat mai târziu, de către romani, numele țării, Palestina.

Crescători de vite în primul rând, evreii și-au creat o organizație militară, mai întâi sub „judecători”, apoi sub regi, primul fiind Saul. După marele războinic David, a urmat înțeleptul Solomon, constructorul Templului din Ierusalim. Luptele interne ulterioare au dus la apariția a două regate, Israel, cu capitala la Samaria, celălalt Iudeea, cu capitala la Ierusalim. Ambele au fost subjugate de asirieni — Israelul în 721 î.Hr., Iudeea în 586 î.Hr., când a fost distrus pentru prima dată Templul. Faptul că Iudeea a rămas aproape un secol și jumătate independentă, a făcut ca evreilor să li se dea și numele de iudei, *iudaios* în greacă, *juden* în germană, *judios* în spaniolă, *juifs* în franceză, *jidki* în polonă; italienii au preferat totuși denumirea *ebrei*. În română, au fost folosite, în forme modificate, ambele denumiri.

Aproximativ 30 000 de evrei au fost duși în captivitate. Este ceea ce se numește în mod obișnuit „robia babilonică”. Situația evreilor nu era însă aceea a unor sclavi, ei beneficiind de aceleași condiții care îi vor ajuta să supraviețuiască în îndelunga diasporă a istoriei lor: „Nemulțumiți, dar trăind în bunăstare; cu gândul la viitor, dar ancorați în prezent; conștienți că sunt deosebiți față de cuceritorii lor, dar trăind cu ei în perfectă armonie: așa ne apăreau acești evrei babiloneni ai secolului al VI-lea î.Hr.”

(Josy Eisenberg). Eliberați de Cirus, numai o parte a lor s-a reîntors în Israel, unde a reconstruit Templul.

Ulterior, evreii au fost subjugați de Alexandru Macedon, au ajuns sub stăpânirea Ptolemeilor, împotriva cărora a avut loc răscoala Macabeilor. În 63 î.Hr., teritoriul lor a fost ocupat de romani. Ca urmare a unei răscoale (70 d.Hr.), Ierusalimul și Templul au fost distruse. O nouă răscoală, reprimată în 135, a marcat începutul îndelungii diaspore până la 1947. Unii dintre ei au rămas totuși și după 135 în provincia romană Palestina, alții în Babilon.

În acest moment, iudaismul era deja o religie bine conturată. Începuturile sale au fost sistematizate de Moise, căruia i se atribuie primele cinci cărți ale *Vechiului Testament* (*Pantateuhul*). Acestea constituie în esență *Tora* (Legea). Elementul esențial al *Torei* îl constituie Cele zece Porunci. *Torei* i se adaugă și restul *Vechiului Testament*, cuprinzând *Judecătorii*, *Regii*, *Profeții*, cărți speciale ca *Ezdra*, *Estera*, *Iov*. În general, *Vechiul Testament* prezintă lucrurile într-o manieră cronologică începând cu Creația (*Facerea*), apoi cu Exodul din Egipt până în Canaan (*Ieșirea*), în continuare fiind expusă istoria „poporului ales” Ea este însoțită de reflecții, comentarii, imagini artistice, care devin exclusive în cărți precum *Psalmii*, *Pildele lui Solomon*, *Eclesiastul*, *Cântarea Cântărilor*.

Pentru tălmăcirea iudaismului, esențiali sunt *Profeții*, trei fiind fundamentali: *Isaia*, *Ieremia*, *Iezechiel*. Profeții constituie o categorie aparte în iudaism. Nu sunt clerici în sensul propriu al cuvântului, deși uneori trăiesc lângă Templu. Nu profeția în sensul propriu îi caracterizează, ci comentarea situației prezente.

Iudaismul pornește de la întreg *Vechiul Testament*, care conține și unele contradicții, marcate mai ales de *Eclesiastul*: „Deșertăciunea deșertăciunilor, toate sunt

deșertăciuni!” (lăitmotivul poemului *Viața lumii* al lui Miron Costin). Elementul esențial îl constituie primele cinci cărți, *Legea* propriu zisă, *Tora*. Pornind îndeosebi de la ea, a fost alcătuit un cod de legi în șase părți — *Mişna* („repetare”). Din comentariul legilor a rezultat *Ghemara*. Reunite și comentate la rândul lor, au dat naștere operei capitale a iudaismului, mai importantă decât *Tora*, decât *Vechiul Testament* — *Talmudul* (Învățătura). Acesta a cunoscut două ediții, mai întâi *Talmudul din Ierusalim*, alcătuit în jurul anului 350, apoi *Talmudul din Babilon*, cu un secol mai târziu, opera capitală a iudaismului.

Talmudul realizează, prin diferiți rabini, o analiză cât se poate de detaliată a *Torei*, în care se consideră că există răspunsuri la orice întrebare, cuprinse nu numai în fraze și propoziții, ci și în cuvinte, chiar în litere. Învățătura se referă la toate problemele vieții publice și private. Conținând înțelepciunea a numeroși rabini, ea este în același timp imperativă și elastică, cuprinzând și unele contradicții cum sunt, de pildă, cele privind rolul femeii, esențial în ceea ce privește descendența, dar care este privită fie ca având o inteligență superioară bărbatului, fie ca un auxiliar al acestuia.

Pornindu-se de la ideea că, prin Legământ, „Dumnezeu, Israel și *Tora* sunt una”, se face o deosebire între evreu și nonevreu, ceea ce are drept rezultat o morală dublă. „Aproapele” este doar coreligionarul. Față de el trebuie să existe o morală de la care se poate face abatere în raporturile cu ceilalți. Lui, de pildă, nu i se poate da un împrumut cu dobândă, ceea ce înseamnă că el poate fi practicat cu alții.

În general, iudaismul pornește de la caracterul negativ al Celor zece Porunci din *Vechiul Testament*. Din ele, opt

încep cu negația. O interdicție însă, atunci când poate să nu fie aplicată, înseamnă o permisiune.

În *Talmud* este teoretizată și legea talionului, întâlnită în *Vechiul Testament*, ca și în alte texte orientale: „Dinte pentru dinte, ochi pentru ochi”. Ea poate fi aplicată chiar preventiv: „Pe cel care vine să te omoare, grăbește-te și omoară-l tu”. Credința poate constitui o justificare chiar pentru fapte rele: „Un păcat comis din dragoste pentru Dumnezeu valorează mai mult decât o faptă făcută fără dragoste”.

Talmudul a dirijat în continuare viața evreilor în cadrul Comunității, autoritate absolută pentru fiecare din membrii săi. În condițiile diasporei, de cele mai multe ori nefavorabile, aceasta a asigurat continuitatea unei populații reduse la număr. În Antichitate, centrul vieții religioase și politice l-a reprezentat Templul din Ierusalim. După dărâmarea acestuia, elementul de legătură al evreilor din Diaspora l-a constituit învățătura legilor iudaice. Chiar *Talmudul* spunea: „să nu întrerupi lecția nici măcar pentru reconstruirea Templului din Ierusalim” Instituția esențială a Comunității a devenit replica în miniatură a acestuia, Sinagoga, loc de reuniune, învățătură, rugăciune. Ea era prezentă chiar și în timpul călătoriilor. Conform unui dicton, fiecare evreu trebuie „să poarte sinagoga în suflet”

În cea mai mare parte a lor, evreii au plecat din locurile natale în Europa, Africa islamică, mai târziu o mare parte au ajuns în America. În noile locuri, ei au făcut un anume efort de acomodare, uneori chiar s-au asimilat în parte. Cu toate transformările spirituale pe care le-au suferit în decursul timpului, prin dezvoltarea tradiției, *Kabala*, printr-o încercare a unui iluminism evreiesc, *Haskala*, gândirea lor a pornit de la iudaism și a rămas în esență iudaică, având

o componentă care dincolo de transformări și nuanțe a rămas de sorginte asiatică.

Creștinismul, a doua mare religie monoteistă, prezintă asemănări cu iudaismul, dar se și diferențiază de acesta. Doctrina creștină preia *Vechiul Testament*, dar esența ei este conținută de *Noul Testament*, în care credința în Dumnezeu este expusă într-o manieră mult mai profundă. Raportul între cele două cărți sfinte este sintetizat de cuvintele lui Iisus Hristos: „Nu am venit să stric Legea, ci să o împlinesc”

Această „împlinire” se referă atât la aprofundarea în sens etic a noțiunii de credință, cât și la extinderea acesteia, care urmează să cuprindă întreaga omenire. Concepția creștină subliniată că legătura divinității cu istoria umană este permanentă, ea manifestându-se direct în anumite momente. Ideea unei intervenții salvatoare prin încarnarea divinității în Iisus Hristos, Dumnezeu-Fiul, este unică și ea dezvăluie pregnant legătura acesteia cu umanitatea. Potrivit concepției creștine, oamenii își păstrează liberul arbitru, dar venirea lui Iisus a avut drept menire și să-i învețe care sunt normele morale pe care trebuie să le respecte pentru a atinge mântuirea.

Partea esențială a *Noului Testament* este *Evangelia* („Vestea cea Bună”). Fiecare *Evangelie* este după unul din cei patru autori, care consemnează opera lui Hristos, preluată și transmisă oral de ucenicii Săi. Primele trei (*Matei, Luca, Marcu*) sunt numite sinoptice pentru că dincolo de deosebirile stilistice, ele prezintă frapante asemănări în conținut și cronologie. *Evangelia după Ioan* are un profil aparte prin „dimensiunea ei teologică”, redând „misterul hristologic în toată amploarea și profunzimea lui” (Bartolomeu Anania). Urmează *Faptele Apostolilor* și diferite epistole ale acestora, cuprinzând

comentarii și lămuriri la *Evangelhii. Noul Testament* se încheie cu *Apocalipsa după Ioan*, care prezintă, într-un limbaj alegoric, metaforic, momentul final al istoriei, Judecata de Apoi, și viața viitoare. Viața pământească a omului căpăta o desăvârșire prin urmărirea ei de la Creație până la a doua venire a lui Hristos. Aceasta se va întâmpla într-un viitor nedeterminat: „Vremea este aproape” se spune spre sfârșitul *Vechiului Testament*, ceea ce a dat naștere la unele interpretări apocaliptice, milenariste. Timpul în *Biblie*, începând cu zilele Creației, este însă alegoric. Referindu-se la momentul final al istoriei, Iisus Hristos folosește o formulare de o extraordinară plasticitate: „Iar când va fi ziua aceea și ceasul acela, nimeni nu știe, nici Îngerii din Cer, nici Fiul, numai Tatăl”

În așteptarea aceluia moment neștiut, credincioșii trebuie să respecte anumite norme expuse cel mai sintetic în *Predica de pe Munte*. Spre deosebire de poruncile negative din *Vechiul Testament*, cele din *Noul Testament* au un caracter pozitiv mai cuprinzător.

Prima mare poruncă formulată de Iisus este „Să iubești pe Domnul Dumnezeuul tău din toată inima ta, din tot sufletul tău și din tot cugetul tău”, cea de a doua mare poruncă fiind „Să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuși” De aceste două porunci atârna toată Legea și Proorocii. Această regulă esențială este explicată de Apostolul Pavel într-un capitol din prima *Epistolă către corinteni*, „un adevărat imn închinat virtuții creștine supreme” (Bartolomeu Anania): „Și de-aș avea darul profeției și de-aș cunoaște toate tainele și toată știința și de-aș avea credința toată să pot muta și munții, iar dacă dragoste nu am, nimic nu sunt” (13,2). Iubirea creștină trebuie să se manifeste prin grija față de aproape, inclusiv prin milostenie. Aceasta însă, fiind îndatorire a sufletului, nu trebuie

facută „în fală”, nici nu trebuie să-l înjosească pe cel care o primește: „Și să nu știe stânga ta ce face dreapta” a cerut Iisus credinciosului, cuvinte care, din păcate au căpătat mai târziu un cu totul alt înțeles. În general, credința în Dumnezeu implica respectarea unor norme morale, inclusiv respingerea legii talionului (întâlnită în Asia, din Palestina până în Extremul Orient, unde un dicton chinez spune: „să nu trăiești sub același cer cu ucigașul tatălui tău”).

Adepții lui Hristos au fost numiți *creștini*, pentru prima dată în Antiohia, încă în timpul activității apostolilor, iar noua religie *creștinism*. Ea a întâmpinat, într-o primă perioadă, mari dificultăți, opoziție, chiar persecuții, începând cu răstignirea lui Iisus, întrucât prezenta deosebiri esențiale, atât față de politeismul roman, cât și de iudaism. Noua Biserică nu s-a manifestat ca un adversar al Imperiului, urmând porunca lui Hristos „Dați Cezarului ce este al Cezarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu”. Opoziția a început însă în legătură cu „apoteoza imperială” Pentru întărirea Imperiului roman tricontinental, deosebit de cosmopolit, conducătorului acestuia i s-a dat titlul de *divus* (divin) și i s-au ridicat în toate orașele statui, alături de cele ale altor zei. Cultul împăratului nu a putut fi acceptat de creștini, pentru că el însemna un fel de suprapunere a noțiunilor de Dumnezeu și Cezar. Faptul a determinat persecuții împotriva lor de la Domițian (81–96) până la Dioclețian (284–305), cu lungi interminențe, dar și cu perioade de maximă agravare. Ele au avut drept urmare numeroși martiri, mai ales din regiunile orientale ale Imperiului. Nu au putut duce la eliminarea noii religii, dimpotrivă, au accentuat credința. În jurul anului 200, unul din primii teologi, Tertulian, afirma chiar că „sângele martirilor este sămânța creștinismului”.

Admis de Constantin cel Mare prin *Edictul de la Milano* (313), creștinismul va avea drept capitală orașul fondat de acesta, pe locul vechiului Byzantion, Constantinopol, „a doua Romă”. Cei mai numeroși adepți ai săi au continuat să fie însă un timp cei din Asia Mică, Siria, Palestina, Egipt. Aici au fost create mai multe episcopii, din care au reușit mai târziu patriarhiile de la Antiohia, Ierusalim, Alexandria. Tot de aici au provenit majoritatea Părinților Bisericii, ca Eusebiu din Cesareea (Palestina), Athanasie de Alexandria și Chiril al Ierusalimului, apărători ai ortodoxiei la primele concilii, și mulți alții. Tot în aceste zone își are originea monahismul, ca și cei care l-au reglementat, Sf. Pahomie pentru forma sa eremitică, Sf. Antonie pentru forma chinovială, căreia Sf. Vasile cel Mare i-a stabilit *Regulile mari și mici*. Tot aici, confirmare a intensei vieți religioase, au apărut și unele erezii, printre care arianismul, după cum în zonă s-a extins și nestorianismul (care atribuia lui Hristos o persoană divină și una umană), erezie care a avut o importantă influență asupra lui Mahomed.

În momentul în care însă regiunea va fi cucerită de arabi, creștinismul ajunge într-o situație de evidentă inferioritate, situație păstrată, cu toate eforturile de mai târziu ale cruciaților, misionarilor, coloniștilor, până astăzi. Creștinismul nu mai dispune în prezent decât de puține puncte de sprijin. În Orient, unde cele trei patriarhii au fost păstrate, un rol mai important îl au adepții bisericii siriene, maroniții, după cum în Siberia s-a extins autoritatea Patriarhiei ortodoxe din Moscova. În rest, există mici comunități în Japonia, India, Pakistan ș.a., fără a avea însă o prea mare importanță, uneori suferind chiar persecuții. Se poate spune că Asia a refuzat cea mai mare contribuție a ei la istoria universală, creștinismul.

DE LA CIVILIZAȚIA INDUS LA INDIA MARILOR MOGULI

S-a considerat multă vreme că istoria Indiei începe odată cu venirea arienilor în jurul anilor 1500 î.Hr. Descoperiri arheologice făcute cu mari intermitențe, începând din 1924, au dovedit însă că aceasta își are începuturile într-o epocă mai îndepărtată, în jurul anului 3000 î.Hr. A existat în valea Indusului o societate cu un înalt grad de cultură. Ea se întindea pe o arie largă, între principalele ei puncte, Mohenjodaro și Harappa, distanța fiind de circa 1600 km. Săpăturile au dezvăluit peste 100 de localități. În cele două centre principale, exista o viață urbană foarte avansată, cu principii edilitare care le anticipau pe cele moderne. În Mohenjodaro străzile aveau o dispunere geometrică. Cea mai mare avea o lățime de 10 m. Celelalte, mai înguste, erau dispuse perpendicular sau paralel cu ea. Casele, cu unul sau mai multe etaje, erau din cărămidă arsă, fiind dotate uneori chiar cu o cameră de baie și, se pare, cu un sistem de încălzire subteran, folosit și în alte zone ale Asiei. Orașul era prevăzut cu fântâni, canalizare, depozite de grâne, fiind apărat de o fortăreață, în care se afla un mare bazin, probabil loc de cult. Despre religia și organizarea civilizației Indus nu se știu deocamdată prea multe. Nu au fost descoperite nici temple, nici palate regale. Se pare, totuși, că unele din credințele acestei epoci au fost preluate de religiile ulterioare, printre altele cultul vacii, ca și aplecarea spre non-violență.

Civilizația Indus a dispărut în condiții mai puțin lămurite în ajunul anului 1900 î.Hr. Pot fi luate în calcul și calamități naturale, dar și ciocniri militare. Pe străzile unor localități au fost descoperite numeroase oseminte umane.

În bazinul Indusului s-au stabilit mai târziu arienii, venind din Podișul iranien, prin Afganistan. Năvălirea arienilor marchează începutul unei istorii cu particularități foarte importante. Indienii, indiferent de formele lor succesive de organizare, nu au întreprins expediții și cuceriri în afara Peninsulei Hinduse, caz aproape unic în istorie. În schimb, teritoriul Indiei a fost ținta mai multor năvăliri și cuceriri. Aproape toate acestea s-au realizat prin nord-vest, prima vizată fiind valea Indusului. Restul peninsulei a fost apărat de masivul Himalaya, singura cucerire realizată aici fiind aceea, temporară, a Nepalului de către China. În sud, peninsula a fost ocrotită de ocean până la sosirea europenilor. Tocmai în zona protejată și fertilă a Gangelui s-au afirmat principalele state indiene, mai întâi regatul Magadha, cu capitala Pataliputra („Orașul florilor”), păstrată și în timpul primului mare imperiu indian, Maurya (322–185 î.Hr.), dinastie ilustrată mai ales de marele conducător, devenit aproape legendar Așoka (273–233 î.Hr.).

În schimb, în valea Indusului s-a extins stăpânirea persanilor ahemenizi, a avut loc expediția lui Alexandru Macedon, apoi a regilor greci din Bactriana, diferite regiuni din zonă fiind ocupate ulterior, pe rând, de sciți, parți și huni. Un grup dintre aceștia, kușanii, au creat un mare imperiu, care, singurul în istoria Indiei, a efectuat temporare cuceriri și în sens invers, în Pamir, Afganistan și Turkmenia. Kușanii au fost înfrânți de perșii sassanizi. Din secolul al IV-lea s-a afirmat Imperiul Gupta (320–647), epocă de stabilitate și mare înflorire culturală. O nouă perioadă de tulburări a facilitat alte năvăliri, ale arabilor în

712, ale musulmanilor ghaznevizi în 1192 (moment din care, prin crearea Sultanatului de la Delhi, o mare parte a Indiei devine musulmană), a lui Genghis-Han în 1221, a lui Tamerlan în 1398. O nouă cucerire, în 1526, va inaugura domnia Marilor Moguli.

Accentuata discontinuitate politică a fost asociată de o aproape incredibilă continuitate socială și religioasă. Bazele acesteia au fost puse după instaurarea arienilor în bazinul Indusului, de unde s-au extins în valea Gangelui și i-au înlăturat sau supus pe vechii locuitori, dravidienii. Pentru a-și marca superioritatea, ei au impus rigidul sistem de castă; termenul introdus de portughezi de la latinescul *castus* = pur, este o traducere aproximativă a termenului sanscrit *varna*, culoare. Prin folosirea lui, cuceritorii au vrut să facă o deosebire între ei și cei cucerțiți, care aveau un ten mai închis.

Castele sunt în număr de patru. Prima dintre ele este aceea a preoților, *brahmanii*. Aceștia trebuie să cunoască învățătura vedică, să efectueze ceremoniile religioase, să-i instruiască pe tineri; pentru a-și exercita rolul, ei trebuie să ducă o viață exemplară, urmând reguli stricte.

A doua castă o constituie luptătorii, *kșatrya*. Din ea fac parte nu numai militarii, ci și conducătorii, inclusiv regele.

A treia castă, *vaisya*, avea o cuprindere mai largă. Includea proprietarii de pământ, negustorii, meșteșugarii, liberii profesioniști, în general ceilalți oameni liberi.

Din casta a patra, *sudra*, făceau parte servitorii, slujitori, cei care depindeau de stăpânii lor. Aveau ocupații mai umile, nu aveau acces la învățătură nici în temple.

În afara castelor, se situau cei care îndeplineau munci înjositoare sau care încălcau anumite norme religioase, mai ales cele privind respectul pentru toate ființele. În consecință dintre *paria* făceau parte gunoierii, groparii, călăii, dar și vânătorii, pescarii, măcelarii ș.a.

Tot în afara castelor erau și alte categorii, mai restrânse — sclavii, care au avut un rol redus în istoria Indiei, asceții, priviți cu mult respect, și străinii, tratați în funcție de rangul lor, dar cu unele restricții.

Între caste, apărute spre anul 1000 î.Hr. s-a impus o distincție foarte netă. Membrii unor caste diferite nu puteau realiza căsătorii între ei, nu puteau sta la aceeași masă, nu se puteau chiar atinge; dacă atingerea se producea totuși, ea trebuia urmată de o abluțiune purificatoare. Erau evitate mai ales contactele cu *paria*, termen care înseamnă „intangibil”, „cel care nu trebuie atins”. Separația castelor era marcată și de modul în care erau împărțite localitățile, prin două drumuri perpendiculare, fiecare din cele patru cartiere fiind locuit de o anumită castă; doar bătrânii care le reprezentau se puteau întâlni în mica piață centrală. *Paria* locuiau de obicei în afara localității. Încălcarea regulilor de castă era sever pedepsită. Chiar Mahatma Gandhi, membru al unei subcaste a bijutierilor, a fost exclus temporar din *vaisya*, pentru că a încălcat porunca de a călători pe mare, ajungând în Africa de Sud și Anglia. Și Rabindranath Tagore, laureatul Premiului Nobel din 1913, a avut dificultăți pentru apropierea sa de spiritul artistic islamic.

Separată prin sistemul castelor, viața indienilor era reglementată de învățăturile religioase, care îmbină elemente din cele mai concrete cu noțiuni cât se poate de abstracte.

La baza învățăturii religioase stau cele patru *Vede*, dintre care cea mai importantă este *Rigveda*. Învățătura lor a fost dezvoltată și precizată, atât sub raportul ritualului, cât și al concepției în *Brahmane* și *Upanișade*. Acestea sunt opere cu caracter religios, dar și filozofic. O caracteristică a spiritualității indiene este o anumită suprapunere între filozofie și teologie.

Din acest motiv, istoria a trecut pe un plan cu totul secundar. Indienii nu au anale, istoriile sunt puține și apar târziu, după cum cercetările arheologice au fost efectuate, aproape exclusiv, de străini. Chiar pe plan mondial, India a atras atenția mai mult pentru gândirea ei decât pentru istorie. Din acest motiv, reconstituirea detaliată a istoriei Indiei este mai dificilă decât în cazul altor state asiatice.

În gândirea hindusă, timpul nu are decât o valoare relativă. „O clipire din ochi a lui Brahma înseamnă pentru om o mie de ani” Ceea ce interesează este durabilul, chiar veșnicul. Mitologia a fost preferată mult timp istoriei.

Începuturile acesteia sunt prezentate în primele scrieri tot într-o manieră mitică. Lumea și omul au luat naștere dintr-un haos inițial, mult mai abstract, cum expresiv apare prezentată *Creațiunea*, în cel mai celebru din cele 1028 de imnuri din *Rigveda*: „Atunci nu era neființă, nici ființă; nu era văzduhul, nici cerul cel depărtat.../ Atunci nu era moarte, nici nemurire; semnul nopții și al zilei nu era./ Liber sufla, fără suflare acest Unul; mai presus de el nu mai era altceva”. Acest imn a inspirat mai mulți gânditori europeni. Folosind un intermediar german, Eminescu a realizat una din cele mai strălucite poezii filozofice ale sale. Considerând, într-o extraordinară asociere, că dacii s-au născut în Himalaya, spunea în *Rugăciunea unui dac*: „Pe când nu era moarte, nimic nemurilor,/ Nu era azi, nici mâne, nici ieri, nici totdeauna,/ Căci unul erau toate și totul era una;/... El singur zeu stătut-au-nainte de-a fii zeii/ Și din noian de ape puteri au dat scânteii”

Prin forța căldurii a luat ființă *Brahma*, spiritul universal, zeul creator. Următorii doi zei și cei mai importanți din mitologia indiană sunt *Shiva* și *Vișnu*. Primul este în același timp constructiv și distructiv, însoțindu-l pe om de la naștere până la moarte. Cel de-al doilea este păstrătorul, omniprezentul. *Shiva* și *Vișnu* sunt astfel și opuși și complementari; *Shiva* este stăpânul timpului, *Vișnu*, stăpânul spațiului. Ei pot căpăta și sunt reprezentați sub diferite forme. Împreună cu cei trei există și alți zei principali, 33, numărul total al zeităților fiind de 3333.

Zeii patronează viața oamenilor, aceștia trebuind să le aducă periodic ofrande, multă vreme forma principală de cult. La început au fost făcute sacrificii rituale umane. Tradiția a păstrat sacrificiile vegetale, cel mai important fiind acela al unei băuturi aromate extrase dintr-o plantă specific indiană, *soma*, care este și numele unui zeu.

Prin religie a fost justificat și sistemul castelor. Toți oamenii fac parte din sufletul universal *Brahma*. Nașterea lor a fost diferențiată însă în raport de caste. Din gura lui *Brahma* au ieșit brahmanii, din pieptul lui luptătorii, din mâinile lui *vaishyas*, din picioarele lui *sudra*.

Religia sanctifică împărțirea în caste și prin modul în care se realizează învățătura. Aceasta este îngăduită numai primelor trei caste. Ea este transmisă exclusiv pe cale orală. Transcrierea textelor scrise era interzisă (*Vedele* au fost tipărite abia în secolul al XIX-lea). După terminarea inițierii, tinerii erau declarați „cei născuți de două ori” Termenul *guru* înseamnă deopotrivă „dascăl” și „tată” În schimb pentru *sudra* exista o interdicție totală la învățătura vedică. Celor care ar fi rostit-o li se tăia limba, celor care o ascultau li se turna plumb topit în urechi.

O particularitate a religiei indiene este credința în metempsihoză. Fiecare suflet are numeroase vieți succesive, *avatara*. Fiecare reîncarnare trebuie folosită astfel încât la sfârșit să se ajungă la starea de absolută detașare, liniște, *Nirvana* (atât de râvnită de Eminescu, după cum ne informează I.L.Caragiale). Pentru a o atinge sunt necesare faptele bune, respectarea semenilor, ca și a diferitelor ființe. Este ceea ce explică în bună parte caracterul pașnic al indienilor, ca și atitudinea lor față de diferite vietăți. Există chiar secte care, ferindu-se să calce sau să inspire insecte, își mătură drumul în fața lor și poartă o pânză pe față.

Păstrându-și esența în decursul timpului, religia vedică a cunoscut totuși unele transformări. Poate și ca o replică la budism, au apărut templele, a căror frecventare nu era însă obligatorie. Aceasta s-a realizat când, în secolul I î.Hr., din tradiția vedică s-a născut *hinduismul*, religie cu caracter popular. Este religia care, după declinul budismului în India, a dominat întreaga istorie a acesteia. Considerând că practica religioasă este o problemă individuală, noua religie nu a formulat o teologie rigidă, nu a avut practic o ierarhizare clericală și, ceea ce îi accentuează nota particulară, nu a fost legată de stat. Legătura religie-tron s-a stabilit odată cu crearea statelor musulmane.

Există însă pentru hindușii din castele superioare, mai ales pentru brahmani, anumite recomandări. Una din cele mai interesante este cea privind împărțirea vieții în patru etape. În prima se realizează inițierea. Urmează căsătoria care are drept principala obligație copiii. Când aceștia ajung la maturitate și își pot asigura ei înșiși o familie, poate începe a treia etapă, retrăgerea într-un loc izolat, propice meditației. Când consideră că aceasta este încheiată și se apropie sfârșitul, pustnicul se transformă într-un călugăr care-și asigură existența cerșind din loc în loc.

Alături de brahmanismul vedic sau hindus s-au dezvoltat, pornind de la el, dar ajungând la atitudini diferite, alte religii, care au la bază, și ele, concepții preponderent etice. Apariția lor a fost favorizată de concepția și practica yoghină. Se pare că rădăcinile acesteia sunt anterioare arienilor, dar ea s-a cristalizat și a rămas în aceleași forme odată cu *Vedele*. Yoghinii îmbină atitudinea spirituală cu exercițiile fizice. Idealul lor este o deplină detașare și o concentrare în sine, în propriul univers. Sistemul yoga („unire”) se divide în mai multe ramuri, grupate în jurul a opt principii, prin care se poate atinge absolutul yoghin:

abstinența, disciplina, pozițiile (posturile), respirația, relaxarea, concentrarea, contemplarea, identificarea.

Elemente dintre acestea se regăsesc în două religii care pleacă de la brahmanism, dar se despart de acesta: *jainismul și budismul*. Denumirea celui dintâi vine dela *jina* = învingător, titlu dat învățătorilor sectei, personalități probabil legendare dintre care însă, ultima, *Mahavira* (549–477 sau 540–468 î.Hr.) este istorică. Nobil de origine, acesta a hotărât la 30 de ani să devină ascet, rătăcind prin Bengal și primind revelația sub un arbore. Din acest moment a devenit „marele erou” și protejat de un rege a început propovăduirea, al cărei rezultat a fost un număr mare de adepți și călugări, dintre care, fapt de excepție în religiile orientale, majoritatea erau adepți și călugărițe.

Jainismul consideră că pentru a ajunge la eliberarea finală, omul trebuie să obțină trei „giuvaere”: dreapta credință, dreapta cunoaștere, dreapta purtare, manifestate și printr-o mare sobrietate. Asemenea lui *Mahavira*, credinciosul trebuie să umble gol, „îmbrăcat numai cu cerul”, să nu mănânce decât vegetale, chiar apa trebuind strecurată. Din același motiv nu lucrează pământul, activitate care ar putea să distrugă vietăți, preferând comerțul. Jainismul a rămas totuși o religie secundară. În India de astăzi, cu miliardul ei de locuitori, adepții săi nu sunt decât în jur de două milioane, după cum ei sunt foarte puțini și în alte regiuni, cu toată acțiunea lor de propagandă, cu toate că, încă în 1913, au fondat la Londra o asociație purtând numele lui Mahavira.

Destinul budismului a fost diferit. Întemeietorul lui, *Buddha*, se pare aproximativ contemporan cu Mahavira era, conform tradiției, fiul unui rege din Nepal. Se născuse, tot conform tradiției, într-o manieră miraculoasă și trăise o viață de lux, fiind căsătorit de tânăr și având, conform regulii hinduse, un fiu. Cu toată strădania părinților de a-l ține închis în grădina palatului, a reușit să iasă și a văzut, pe rând, un bătrân, un bolnav, un mort și un ascet.

Au fost patru revelații pentru tânărul prinț. El a constatat că omul este sortit bătrâneții, bolilor, morții și că singura sa scăpare este asceza. În consecință, în jurul vârstei de 30 de ani, vârsta marilor predicatori, a hotărât să părăsească palatul.

Inițial, Buddha a adoptat o asceză extremă. A constatat însă că mortificarea trupului nu este o soluție pentru cea mai bună punere în valoare a spiritului. A preferat deci calea mijlocie, ceea ce i-a determinat pe primii săi discipoli să-l părăsească. Ulterior, aceștia au revenit, lor adăugându-li-se numeroși alții, care au îmbrăcat, alături de maestrul lor, haina galbenă a călugăriei budiste. Acestora le-a predicat Buddha noua sa învățătură. Conform tradiției el a avut iluminarea (*Buddha* = Iluminatul) după primii șapte ani din cei 44 de pustnicie. În acest moment, a ținut celebra „Predică de la Benares”, prin care a fost „pusă în mișcare roata Legii”

Concepția lui Buddha pornea de la cele patru elemente privind „adevărul sfânt despre suferință: nașterea este suferință, bătrânețea este suferință, boala este suferință, moartea este suferință” Cifra 4 are și ea un caracter mistic, pornind de la cele patru puncte cardinale, cărora adăugându-li-se cele patru intermediare rezultă o nouă cifră mistică, opt. Aceasta este utilizată de Buddha pentru a indica regulile pe care trebuie să le urmeze credincioșii. Suferința este provocată de setea de plăcere, de nepermanență. Pentru a înlătura suferința trebuie deci înlăturată dorința, ceea ce se poate realiza mergând „pe acel drum sfânt cu opt căi” care sunt: „gândire dreaptă, privire dreaptă, cuvânt drept, faptă dreaptă, existență dreaptă, strădanie dreaptă, cugetare dreaptă, meditație dreaptă” În același timp, budismul însemna o îndepărtare de brahmanismul hindus printr-o nouă atitudine socială.

Acesta le cerea discipolilor să predice pretutindeni că săracii și bogații, asupriții și cei puternici „cu toții una sunt” și să arate că în această religie „toate castele se revarsă precum fluviile în mare”

Budismul a devenit religie oficială în India în timpul principalului rege al dinastiei Maurya, Așoka. Acesta, care se pare că provenea dintre sudra, a avut un început de domnie plin de cruzimi neobișnuite pentru istoria Indiei. Ulterior, a avut o revelație care l-a convertit la budism. A hotărât ridicarea în țară a numeroase temple și a săpat în stâncă inscripții cu principalele precepte ale lui Buddha. Acesta, care se considera un simplu om, a devenit astfel o zeitate, principala dintr-un nou panteon.

Budismul nu a putut însă rezista într-o regiune mult mai apropiată de brahmanismul hindus. De altfel, el s-a despărțit în mai multe variante, două dintre ele fiind mai importante — *Hinayama* („Micul vehicol”) și *Mahayana* („Marele vehicol”). Adepții celei dintâi sunt păstrători ai învățăturii budiste în forma sa originală. Ei s-au răspândit mai ales în sud, în Sri Lanka, Indochina, Indonezia. Adepții „Marelui vehicol” s-au răspândit în nord, Tibet, China, Mongolia, Coreea, Japonia. Ei au privit însă budismul într-o manieră mai elastică, ceea ce a făcut ca între el și religiile locale să se poată stabili zone de convergență. Centrul „budismului sudic” este în Sri Lanka iar al „budismului nordic” în Tibet, cu capitala Lhasa, unde, din secolul al XV-lea, Dalai Lama a fost „Mare Preot”, dar și conducător politic până în 1959, când a fost nevoit să emigreze.

Organizarea Indiei a pornit în general de la principii religioase. Conducătorii s-au schimbat, dar structura a rămas practic nemodificată datorită extrem de solidului sistem de castă. Chiar cuceritorii musulmani l-au acceptat.

Abia perioada „Marilor Moguli” determină importante modificări, fără însă a se renunța la sistemul de castă.

Acest sistem a fost legiferat prin *Codul lui Manu* (personaj mai degrabă legendar), realizat într-o perioadă ce poate fi plasată între secolul II î.Hr. — secolul II d.Hr. Ordinea socială este asociată aici cu zeul dreptății (*Dharma*): „Întreaga lume e ținută în supunere prin pedeapsă; de ea depinde ordinea socială: „dacă ar lipsi pedeapsa, ar degenera toate castele, zăgazarile ar fi rupte” În același timp *Codul lui Manu* are prevederi apropiate de morala creștină: „Nu te mândri cu faptele tale evlavioase; dă celor săraci, dar nu vorbi despre darurile tale” Impresionează și prevederile privind familia: „Numai acela este un om desăvârșit care-i triplu: el, soția și fiul său” Căsătoria este veșnică. Credința trebuie să fie până la moarte și chiar după aceea, în ideea reîntâlnirii într-o viață viitoare, ceea ce explică și sacrificiul voluntar al soției la moartea soțului, *sati* („soție credincioasă”). Astfel concepută, familia indiană este un element statornic al societății indiene, ceea ce contribuie la trăinicia organizării acesteia.

În fruntea statului este monarhul. El este ajutat de o nobilime de funcție, care îndeplinește anumite demnități, cu avantajele materiale ce rezultă din ele, atâta timp cât se bucură de încrederea monarhului. La baza piramidei se află comunitățile sătești, care sunt doar posesoare ale terenurilor învecinate, trebuind să plătească pentru ele o dare, care este, în același timp, impozit și rentă. Organizarea statului a fost pentru prima dată stabilită încă în veacul al IV-lea î.Hr., printr-un tratat politic al lui Kautilia, *Arthasastra*. Cu foarte mult timp înaintea lui Macchiavelli, acesta exprimă un adevăr la fel de vechi ca politica: primatul scopului politic asupra mijloacelor. Arta de a

guverna trebuie să includă spionajul intern, coruperea unor demnitari din țările inamice s.a. Același tratat include și un tablou al salariilor, revelator pentru diferența între treptele ierarhice. Astfel, pentru primele ranguri religioase, politice, dinastice, salariul era de 48 000 de *pana*. La mijlocul ierarhiei, medicii și dresorii de cai primeau 2000 de *pana*, astrologii, ghicitorii, cântăreții și profesorii reputați 1000 de *pana*. Cu un venit variabil erau retribuiți spionii, actorii primeau 250 de *pana*, meșteșugarii 120 pentru ca un văcar să se mulțumească cu un *pana* și un sfert.

Viața economică era însă intensă. Cu venituri modeste, meșteșugarii s-au impus prin iscusința lor, mai ales în metalurgie și țesăturile de bumbac, domenii în care au exercitat multă vreme un adevărat primat în Asia. Ei lucrează atât la oraș cât și la sat, acesta din urmă păstrând până aproape de epoca contemporană o reală autarhie economică. India este, de altfel, o țară în care coexistența bogăție-sărăcie prezintă contraste evidente. În palatele regilor, unul din ele având șapte etaje, ca și în cele ale nobililor sau prinților din nord, care și-au păstrat o anumită autonomie, maharajahii, luxul este adesea uimitor. Încăperile erau împodobite cu covoare, mobilă și obiecte decorative foarte scumpe iar pereții erau adesea tapetați cu aur, argint, pietre prețioase.

Membrii primelor trei caste trebuiau să respecte anumite reguli dictate atât de religie, cât și de climă. Trebuiau, zilnic, să facă o baie și să-și schimbe lenjeria. Înaintea meselor trebuiau să se spele pe mâini (brahmanii și pe picioare), după cum nu aveau voie să mănânce de două ori din aceeași mâncare și din același vas. Ele trebuiau aruncate după fiecare masă. Din acest motiv, în locul vaselor erau preferate frunze mari. Și când se apela la obiecte de ceramică, acestea erau aruncate, ceea ce a

făcut ca, în acest domeniu, indienii să fie departe de realizările artistice ale altor popoare. Ei au introdus și spălatul pe dinți, cu coji de copac, care trebuiau aruncate și ele. Operația trebuia făcută de trei ori pe zi, de șapte în cazul brahmanilor.

Alimentația era relativ variată. Baza o constituia orezul, căruia i se adăugau alte cereale sau zarzavaturi, mai ales linte și fasole. Carnea se folosea într-o măsură tot mai redusă cu cât se cobora pe scara socială. Era interzisă carnea animalelor care dau lapte. În general, alimentele erau fierte, pentru a le îmbunătăți gustul adăugându-se multe mirodenii, care se găseau din belșug, ca și sucuri din citrice. Găina, domesticită pentru prima dată în India, putea fi și prăjită. Pentru desert, era folosită o altă invenție indiană, zahărul din trestie.

În țara bumbacului și a căldurii, îmbrăcămintea era ușoară fiind făcută în primul rând din pânză. În sud, bărbații, dar și femeile, au umblat mult timp cu bustul gol și desculți. Îmbrăcămintea era mai variată în nord datorită climei, aici apărând și încercarea ca prin vestimentație să se facă deosebirea între caste. După cucerirea musulmană bărbații au adoptat turbanul, diferit în funcție de starea socială. Femeile au preferat o piesă specifică *sari*, o bucată lungă de pânză sau mătase, care era înfășurată strâns în jurul corpului, pentru a-i evidenția frumusețea. Cele de mătase erau atât de fine, încât puteau trece cu ușurință prin inelul de logodnă al miresei. Îmbrăcămintea simplă era însă compensată de bogăția și varietatea podoabelor — brățări la mâini și picioare, bogate coliere, numeroase inele. Pentru femei, caracteristică este o aluniță artificială în mijlocul frunții, a cărei culoare indica apartenența la o anumită castă.

Indienii aveau o foarte puternică aplecare către artă. În construcțiile funerare a rezultat un mausoleu specific indian, de mari dimensiuni, înconjurat de o curte străjuită de ziduri, *stupa*. De dimensiuni și forme impresionante sunt și templele. Forma specifică este templul săpat în stâncă („carne din carnea pământului”). Nu este doar arhitectură, deși proporțiile sunt maiestose, inclusiv încăperile de cult. Arhitectul indian este în același timp sculptor, care vrea ca întreaga suprafață a pietrei să fie prelucrată. Arhitectura indiană este astfel sculpturală, după cum sculptura este arhitecturală. Există însă și o sculptură propriu-zisă, care-i redă pe principalii zei în diferite ipostaze, tratează scene mitologice sau chiar laice. Numeroase astfel de statui îl reprezintă pe Buddha, în caracteristica sa poziție de meditație și liniște. Ele apar în tot spațiul unde s-a răspândit budismul, din Japonia și China până în Indochina și Indonezia și, de aici, până de curând, în Afganistan. Tot în afara Indiei se află și cele mai impunătoare temple budiste, la Borobodur și Angkor.

Ideea de bijuterie nu lipsește nici din literatură, ilustrată de două mari epopei — *Mahabharata* și *Ramayana*, prima având circa 120 000 de versuri, a doua 48 000 (pentru comparație *Iliada* are 16 000, *Odiseea* 12 000). Ambele au fost realizate când sanscrita căpătase o formă foarte bine șlefuită, după cum o demonstrează gramatica alcătuită de Panini, care cuprinde aproape 4000 de reguli.

Mahabharata („Lupta fiilor lui Bharata”) pornește de la un miez real, înfruntarea între diferite triburi ariene din valea Indusului. În afara calităților poetice și narative, ea cuprinde și interesante reflecții, care nu puteau lipsi în literatura unei țări a filozofiei. Poate și sub influență iraniană, ea stabilește un anumit echilibru între fapte și destin: „după cum ogorul nu dă roade, dacă nu se aruncă pe

el sămânță, tot astfel și destinul nu se împlinește fără faptă omenească”. Aceasta nu poate fi realizată însă oricum; „din fapte bune răsare fericirea, din cea rea suferința”. Obținerea fericirii, ținta finală a omului, se realizează însă diferit, în funcție de castă. „Brahmanul dobândește fericirea prin castitate, războinicul prin vitejie, *vaisya* prin sâr-guință și *sudra* prin ascultare”

Ramayana, atribuită lui *Valmiki*, care probabil a preluat motive mai vechi, povestește necazurile prințului *Rama*, silit de mama sa vitregă să-și părăsească palatul împreună cu soția sa. Aceasta a fost răpită de un rege din Sri Lanka. Războinic invincibil, împreună cu slujitorul său — zeul maimuță Hanuman, Rama a reușit s-o elibereze, aventurile sale prilejuind una din cele mai cunoscute producții literare indiene.

Pornind ca în aproape toată literatura universală de la poezia care putea fi mai lesne reținută pe care strict orală, indienii au început să folosească și alte genuri în care au dat adevărate capodopere. Una din ele este *Panciatantra*, „cel mai simplu și cel mai atrăgător tratat de înțelepciune din câte s-au scris” (Th. Simenschky). Cele „Cinci cărți” sunt cunoscute în mai multe variante, nu însă în original. Acesta a fost redactat probabil prin secolele II-IV d.Hr. Opera, se pare, a fost alcătuită pentru educația unor prinți cu minte mai puțină. Autorul apelează, pentru luminarea lor, la povești, fabule, cugetări. Devenită o carte populară, *Panciatantra* a avut o circulație extraordinară în afara Indiei. A fost tradusă mai întâi în pahlavi, apoi în siriană și arabă. Prin intermediul limbilor ebraică și greacă și-a continuat expansiunea, fiind tradusă în latină, germană, italiană ș.a. Urme ale ei se întâlnesc la Boccaccio, Chaucer, La Fontaine, Frații Grimm. Poveștile prezintă, de altfel, unele asemănări cu cele europene, după cum

cugetările au un caracter universal, uneori apropiat de spiritul creștin: „Răsplata pe care și-o iau cei bogați prin pomeni multe o dobândește cel sărac cu un bănuț”, ceea ce amintește de parabola creștină cu bănuțul văduvei.

Un alt domeniu, în care creația indiană a căpătat o recunoaștere universală, este teatrul. Primul și cel mai important reprezentant este Kalidasa. Rămas de mic orfan, a fost crescut într-un mod simplu de un cioban. Printr-o împrejurare, s-a căsătorit cu o prințesă, care l-a admirat foarte mult, luându-i tăcerea drept înțelepciune. Pentru a o căpăta, el a cerut ajutorul zeiței Kali, declarându-se apoi prin chiar numele său, „sclavul” acesteia, Kalidasa. Principala sa operă este *Sakuntala*. În șapte acte, piesa prezintă dragostea dintre regele Dușyanta și Sakuntala, frumoasa fiică a unei zeițe și a unui înțelept ascet, strămoșul neamului Baratha, înfiată și crescută de un pustnic. Începută cu gingășie, drama are mai apoi puternice momente de dramatism, pentru a ajunge însă la un sfârșit fericit. *Sakuntala* prezintă un deosebit interes pentru cultura indiană, dar și pentru cea europeană. Este redactată în general în proză, dar autorul folosește și versurile. Interesant este și faptul că personajele nu folosesc aceeași limbă; cele cu o poziție mai înaltă întrebuintează sanscrita, celelalte, femeile mai ales, un dialect popular *prakrit*. Acestea au, de altfel, o pondere însemnată. Rolul lor poate fi reliefat cu atât mai lesne, cu cât în teatrul indian ele puteau apare pe scenă, spre deosebire de teatrul elin, chinez sau japonez în care personajele feminine erau jucate de bărbați în travesti.

Sakuntala este considerată capodopera poeziei dramatice în India. Într-o interesantă succesiune, un învățat indian spunea: „Floarea literaturii este arta dramatică; între drame cea mai

frumoasă este *Sakuntala*; în aceasta actul al IV-lea; iar aici, versurile în care Kanva își ia rămas bun de la fiica sa adoptivă” Câteva din aceste versuri pot fi grăitoare: „Voi arbori sfinți din codru de zâne locuit! / vestiți că ea se duce, se duce! Niciodată! Voi n-ați avut o soră mai bună, mai legată! / Cu soarta ei de-a voastră!... Ah, parcă pentr-o floare toți pomii rămân goi!”

Kalidasa a avut un impact foarte important și asupra literaturii europene mai ales prin *Sakuntala*. Piesa a fost tradusă în engleză (1789) și din engleză în germană având foarte repede două ediții (1791 și 1803), prefăța, fiind alcătuită de Herder. La rândul său, Schiller era de părere că „în întreaga Antichitate greacă nu există o descriere poetică a vreunei femei frumoase sau a unei iubiri frumoase, care să se poată compara măcar pe departe cu *Sakuntala*” Deosebit de impresionat a fost Goethe, care s-a și inspirat din prologul acesteia pentru cel din *Faust*. El avea să spună, de altfel, într-un distih „Vreau să cuprind laolaltă și cer și pământ doar c-un nume / Eu, Sakontala, te chem, și-ntr-un cuvânt am spus tot!” (trad. Ion Acsan). Tot un elogiu, de data aceasta românesc, poate fi considerată traducerea de către Coșbuc a piesei pe care o numește *Sacontala*, după cum româniează și numele lui Calidasa. Realizată după un model german în proză, traducerea sa nu respectă exact nici textul german, nici textul original. Coșbuc întrebuițează numai versuri și în același timp realizează pe alocuri și prelucrări. O face însă cu o măiestrie deosebită, realizând o lucrare ce poate fi considerată o capodoperă românească a genului.

În arta indiană, un loc important a revenit și muzicii, element de ritual necesar atât pentru rostirea versurilor, cât și pentru acompanierea dansului. În afară de interpretarea vocală, se foloseau numeroase instrumente de percuție, de suflat, cu coarde. Muzica și dansul erau importante părți componente ale sărbătorilor, indienii dovedind aptitudini deosebite în aceste două domenii. În momentul în care cuceritorii au luat sclavi din India, răspândindu-i pe o arie largă până în vestul Europei,

alături de meștesuguri, specialiști în prelucrarea diferitelor metale, i-au preferat și pe muzicanți.

Filozofi și artiști, indienii au avut și importante preocupări în domeniul științelor. Medicina din India, unde yoga și igiena sunt la o asemenea prețuire, a ajuns la importante rezultate în ceea ce privește anatomia și terapeutică, chiar dacă originea bolilor era privită și ca o pedeapsă a zeilor, cu reperiuni în viața viitoare. Mai multe tratate cuprind descrieri ale bolilor, ca și remediile care pot fi folosite.

Ca și alte popoare antice s-au preocupat de astronomie. Orașele, palatele erau orientate în funcție de punctele cardinale.

O contribuție de excepție au adus indienii în domeniul matematicii. Folosind, înaintea europenilor, anumite operații aritmetice și algebrice, ei au ajuns, să folosească denumiri pentru valori de până la 10^{23} . O ilustrare anecdotică este aceea a recompensei cerute de inventatorul jocului de șah (joc care a cucerit și el lumea) unui împărat indian. Mult înaintea europenilor, ei aveau simboluri și concepte ca cel pentru extragerea rădăcinii pătrate sau noțiunea de cantități negative. Mai ales însă, li se datorează sistemul zecimal, inclusiv semnul zero, întrebuițând denumiri asemănătoare cu acelea întâlnite mai târziu în limbile europene. Sistemul a fost transmis însă prin intermediul arabilor, motiv pentru care cifrele născute în India au fost botezate cifre arabe.

Numeroase și importante realizări indiene s-au extins, de altfel, în afara peninsulei. În schimb, aceasta a fost, ținta unor cuceriri până la începutul epocii moderne.

Cucerită de mongoli, ca urmare a vijelioasei incursiuni realizate de Babur în 1526, India a rămas sub stăpânirea lor până la începutul veacului al XIX-lea. Frecvențele

ridicări la luptă ale populației autohtone au slăbit puterea cuceritorilor, dar nu au reușit s-o înfrângă. Dimpotrivă, stăpânirea mongolă nu a fost înlăturată decât pentru a face loc stăpânirii britanice.

În secolul al XVI-lea, populația Indiei se ridica la peste 100 de milioane. Imensă pentru acel moment, această masă nu era însă uniformă. Vastul teritoriu al pensinsulei era locuit de peste douăzeci de populații diferite, mai importante fiind acelea care vorbeau limbile bengal, bihar, hind, pendjab și radjastan în nord, marathi, telugu, tamili, cannar, malaial în sud. Ele se diferențiau și prin nivelul deosebit al dezvoltării economice, prin cultura și tradițiile lor istorice. Se adăuga apoi lipsa unei religii unitare. Hinduismul era practicat de aproape trei pătrimi din populația Indiei, aproape o pătrime era adeptă a religiei cuceritorilor, islamismul, în timp ce un număr redus practica budismul sau jainismul.

Deosebirile menționate nu permiteau realizarea unei unități de acțiune a populației hinduse. În acest sens a acționat însă, mai ales, sistemul de castă. El a persistat chiar în condițiile în care, încercând să scape de rigorile ei, o bună parte a populației localnice a aderat la islamism. În același timp însă, sistemul castelor a împiedicat dezvoltarea Indiei, el fiind, prin însăși natura sa, refractar progresului. Cuceritorii mongoli au preluat organizarea tradițională, anumite modificări pe care i le-au adus nefiind de natură să-i modifice esența, ci doar s-o adapteze noii situații.

Proprietar de drept al întregului pământ al țării, Marele Mogul își rezervă un domeniu personal, constituind aproximativ o optime din totalul pământurilor cultivate. Majoritatea acestora erau atribuite temporar, uneori viager, oamenilor săi în schimbul prestării serviciului militar. Ele

constituiau niște posesiuni, numite *djaghire*, asemănătoare timarelor și ziameturilor otomane. Deținătorii lor, *djaghirdarii*, le puteau oricând pierde prin simpla voință a suveranului. În aceste condiții, ei nu puteau avea, firește, nici o preocupare pentru perfecționarea producției. O situație mai stabilă o aveau pământurile clerului și acelea, transmise ereditar, ale aristocrației locale aliate cu cuceritorii. Paralel se păstrează comunitățile sătești. Toate acestea au determinat imposibilitatea practică a unui progres al economiei, care păstra un pronunțat caracter de rutină. Ce-i drept, în secolele XVI–XVIII, agricultura indiană se afla la un nivel relativ înalt.

În ceea ce privește productivitatea, varietatea culturilor, folosirea îngrășămintelor, a drenajului, agricultura indiană se afla pe o treaptă superioară aceleia din majoritatea țărilor europene ale vremii. Uneltele și metodele de lucru rămăseseră însă neschimbate timp de un mileniu. Imperfecțiunea lor trebuia suplinită prin marea experiență practică acumulată de-a lungul veacurilor.

Situația meșteșugurilor era asemănătoare. Vestitele mătăsuri și stampe indiene căutate pe piețele multor țări din lume, șalurile de Cașmir ajunse atunci la modă în Europa erau rezultatul nu a unei tehnici superioare, ci a îndemânării meșterilor indieni, dusă până la virtuozitate.

Imposibilitatea unui progres economic real era datorată și altor elemente: acțiunile arbitrare ale demnitarilor, războaie, calamități naturale, epidemii. Se adaugă, în sfârșit, importanta pondere a populației neproductive. Curtea monarhului, ca și cele ale aristocraților, erau deservite de un imens număr de oameni. Apoi, frecvențele războaie și tulburări pretindeau existența unui mare număr de militari. Pe de altă parte, islamismul cuceritorilor a extins poligamia, ceea ce a făcut ca un mare număr de

femei să fie închise între zidurile haremurilor (în acela al împăratului Akbar se aflau 5000). Paza și îngrijirea lor pretindea numeroși sclavi și eunuci. Situația a determinat imposibilitatea unui progres real al Indiei în această perioadă, ceea ce a determinat ca decalajul între ea și țările europene să crească trepat. La aceasta se adaugă însă și particularitățile organizării politice a pensinsulei.

Cucerind India, mongolii au trebuit să facă față unor importante dificultăți pentru a o păstra. Numărul lor era prea redus pentru ca, numai prin propria forță, să poată stăpâni în mod real întinsa pensinsulă hindusă; anumite părți ale acesteia au rămas în afara cuceririi sau i s-au sustras adesea. Apoi, organizarea societății indiene era robustă, iar nivelul ei de dezvoltare era evident superior aceluia al noilor veniți.

Deosebit de sugestivă este comparația care s-a făcut între dominația mongolilor asupra Indiei și dominația otomană asupra sud-estului Europei. Suprafața Indiei este mult mai mare, ca și numărul populației. În Peninsula Balcanică raportul musulmani–nemusulmani era de 1 la 10; în Peninsula Hindusă de 1 la 200. Dominația mongolilor în India nu se putea realiza decât cu multe rezerve. Ei au fost nevoiți să se alieze cu aristocrații băștinași. Această alianță capătă, adeseori, aspectul unor înrudiri; prin căsătoriile succesive cu principesele locale, monarhiile deveniseră, de fapt, mai mult indieni decât mongoli.

Religia musulmană a făcut, ce-i drept, importante progrese; predominant a rămas însă hinduismul și cuceritorii nu îndrăzneau decât arareori să aducă prejudicii lăcașurilor sale de cult și slujitorilor acestora, lăsând să persiste unele tradiții incompatibile cu *Coranul* — omorurile și sinuciderile pioase, aruncarea sub carul lui Vișnu, aruncarea cadavrelor în Gange etc.

Sub raportul organizării politice, situația a rămas însă aceeași din vremea cuceririi. Bazele ei au fost puse nu atât în vremea lui Babur, care a domnit puțin (1526–1530), cât în timpul îndelungatei domnii a lui Akbar (1556–1605).

În fruntea statului era împăratul sau, cum era numit mai frecvent, Marele Mogul. Puterea sa era despotică prin tradiția musulmană, prin existența cuceririi, ca și prin tradiția vechilor regate ale țării. Ea nu avea nici măcar acea limită pe care puterea sultanului de la Constantinopol o găsea în autoritatea corpului ulemalelor. Slujitorii din India ai *Coranului* au fost nevoiți să-l recunoască pe Akbar arbitru în materie de credință și să-i încredințeze, în mod practic, guvernarea spirituală. Suveranul a înlocuit chiar cu numele său pe acela al lui Mahomed din cunoscuta deviză islamică, a cărei formă a devenit în timpul său „Nu există decât un singur Dumnezeu și Akbar este califul său” Despotismul suveranului nu era temperat nici de opinia musulmană a capitalei, întrucât majoritatea locuitorilor acesteia erau de altă religie. De altfel, în cea mai mare parte a lor, ei erau furnizori care nu trăiau decât de pe urma cheltuielilor curții și armatei, gata să-și însoțească suveranul în călătoriile sau expedițiile pe care acesta le întreprinde; numărul civililor care înconjurau în astfel de ocazii tabăra imperială se ridica, uneori, la 3–4 milioane.

Asigurată în aceste privințe, puterea monarhului putea fi amenințată de conspirațiile curții, de trădarea miniștrilor, de revoltele armatei, nobililor, provinciilor. De aici, atenția acordată forței militare.

Pentru asigurarea unei armate permanente, suveranul acorda oamenilor săi diferite dotații, numite *mansab*, constând fie din *djaghire*, fie din renumerații în bani, condiționate de prestarea serviciului militar de către aceștia, singuri sau în fruntea unui detașament. Se apela, de

asemenea, la unități alcătuite din războinica populație nordică a radjpuților, comandate de suzeranii lor naturali, rahajii, la soldați afgani ș.a. Toți aceștia furnizau o cavalerie de circa 200 000 de oameni, dintre care o cincime erau atașați gărzii împăratului. Infanteria se bucura de mai puțină considerație și era mai redusă: 15 000 de oameni făceau serviciul la curte, cam tot atâția în provincie, arma lor cea mai perfecționată fiind muscheta. Există și un început de artilerie, deservită, în general, de personal european. Se foloseau, de asemenea, elefanții. Comandanții conduceau lupta aproape întotdeauna de pe un elefant, considerându-se drept o dezonoare întrebuintarea pentru aceasta a unui cal. În general, accentul nu era pus pe calitate, ci pe cantitate, chiar dacă era mult prețuită vitejia personală. Nu exista nici o tactică, nici o disciplină în luptă.

Întreținerea unei armate numeroase, a aparatului administrativ, a fastului de la curte necesitau cheltuieli mari. Ele erau acoperite de diferitele venituri provenind din impozitul-rentă asupra pământului, din impozitele pe consumație, vămi și drepturi de trecere, produsul minelor de aur și diamante, amenzi, confiscări, tributul diferitelor populații, darurile pe care funcționarii și djaghirdarii le făceau la anumite sărbători. Astfel, împăratul putea să dispună, la sfârșitul secolului al XVII-lea, de un venit de două mii de ori mai mare decât acela al regelui Franței, bogăția marilor moguli devenind proverbială.

Imperiul organizat de Akbar era unul din principalele state ale lumii. Treptat însă, slăbiciunile sale au început să iasă la suprafață. Au contribuit și greșelile unor suverani.

Akbar fusese un suveran energic și realist. El a supus aproape întreaga Indie, încercând, în același timp, să atenueze contradicțiile dintre cuceritori și cucerțiți. A urmărit o

apropiere de aristocrația locală, a permis hindușilor să ocupe funcții în stat, a desființat *djezya* (impozit introdus de Babur, perceput de la nemulsumani, asemănător haraciului din Imperiul otoman), s-a dovedit tolerant în materie de religie, a încercat să înlăture arbitrariul funcționarilor. Urmașii săi s-au îndepărtat treptat de la această politică, a cărei negare a fost ilustrată îndeosebi de Aurang-Zeb, ajuns la tron după ce și-a eliminat pe rând, prin lupte sau intrigi, frații, tatăl și un fiu.

În cursul îndelungatei sale domnii (1659–1707), Aurang-Zeb a reușit să extindă hotarele imperiului, diminueate în perioada anterioară. Menținerea lor a necesitat însă războaie frecvente, pentru purtarea cărora neglija conducerea statului. În același timp, musulman fanatic, Aurang-Zeb s-a dovedit intolerant, a luat măsuri atât împotriva hindușilor, cât și a acelor care erau considerați că se îndepărtaseră de la învățăturile Coranului. De asemenea, a reintrodus *djezya*.

Aceste măsuri au determinat puternice mișcări, care au avut nu numai un caracter religios, ci și unul social-politic. În nord, ele au provocat răscoale sikhilor, care, dintr-o sectă pașnică ce reprezenta o sinteză a ideilor hinduse și musulmane, s-a transformat într-o frăție de luptă. În regiunea coastei de vest, Aurang-Zeb a ridicat împotriva sa pe marathii războinici, conduși de talentatul conducător militar Sivaji. La rândul ei, războinica nobilime radjpută a încetat să mai fie un sprijin al Marilor Moguli, ceea ce le-a slăbit în mod considerabil puterea, aceasta primind o puternică lovitură și prin răscoalele țărănimii, unele de o deosebită intensitate. În sfârșit, înalții demnitari ai imperiului, *subabii* (vice-regii) și *nababii*, ca și vasalii împăratului, au căutat să devină independenți.

În aceste condiții, moartea lui Aurang-Zeb a putut marca lesne destrămarea Imperiului mogul. Suveranii care rezidă în feericele palate de la Delhi se numesc în continuare Mari Moguli, primesc daruri din toate părțile Indiei și chiar de la europenii care vin aici. Stăpânirea lor reală se exercită însă doar asupra regiunii nord-vestice a peninsulei. Restul ei este împărțit în mai multe state, mai importante fiind Confederația marathă, Bengal, Haiderbad, și Maisur. Între acestea au loc frecvente lupte, în urma cărora unele izbutesc să-și extindă teritoriul; rezultatul real este însă slăbirea generală a Indiei. De acest fapt au profitat europenii, a căror acțiune va avea importante consecințe atât pentru istoria hindusă, cât și pentru impactul reciproc Europa-Asia.

CHINA, IMPERIUL CELEST

Actul de naștere a civilizației a fost semnat în regiunea cuprinsă între Nil și Indus, mai ales în anumite centre ale ei, adevărate oficii de stare civilă istorică. Evoluția acestei regiuni a cunoscut însă o modificare, apoi chiar o stopare; originalitatea sa a fost modificată prin cucerirea macedoneană, apoi prin cea romană. Ultimii cuceritori, deși au adoptat unele zeități orientale, au privit cu superioritate pe cei cucerțiți, chiar pe egipteni. Islamul a distrus aproape complet vechile civilizații. Având cea mai mare vechime, civilizațiile Orientului Antic au fost întrerupte.

În alte regiuni ale Asiei au apărut însă civilizații care au o continuitate din Antichitate până în zilele noastre, firește cu unele modificări. Cele mai vechi le întâlnim în China și India, apoi în Indochina, Japonia, Coreea.

Istoria Chinei oferă o importantă notă originală. La conducerea ei s-au succedat numeroase dinastii și personalități, după cum perioadele de unificare au alternat cu cele de divizare și conflicte interne. În schimb, modul cum a fost organizată și condusă China a avut o importantă continuitate. Între legendara Chină antică și cea comunistă există, firește, importante deosebiri. Există însă și numeroase asemănări. Modul în care a condus și a fost privit Mao Zedong are analogii frapante cu domnia legendarului Împărat Galben, Huangi Di.

Spre diversitate a condus chiar geografia Chinei, cu imensa ei suprafață, 9 600 000 km². Ea prezintă foarte mari deosebiri sub raportul reliefului și al climei. Cea mai

mare parte din centru și vest este muntoasă, în zona de est predominând câmpiile. Diferențe sunt și în această ultimă regiune. În vreme ce temperatura medie în timpul iernii este în nord de -30°C , în sud ea urcă până la 10°C . Datorită reliefului, și marile fluvii acționează diferit asupra activității umane. Izvorând din platourile înalte, tibetane, având o lungime impresionantă (Yangtze are 6300 km), ele curg de la vest spre est (chiar sudicul Fluviu de Vest) și devin bune pentru irigații și navigație doar în zonele de câmpie. Este adevărat, uneori devin distructive. Huang He, care și-a schimbat de mai multe ori albia în zona de câmpie, a fost supranumit „fluviul nebun”.

Spre diversitate acționează și structura etnică. Marea majoritate o constituie populația *han*, chinezii propriu-ziși, care ocupă aproximativ 40% din suprafața Chinei. Restul de 60% este ocupat de minorități, reprezentând însă doar 6–7% ca număr de locuitori. Unele din ele au avut însă un rol important în istoria Chinei, fie realizând legături culturale și economice cu alte zone, fie transformându-se periodic în centre de rezistență contra puterii centrale. Este cazul, îndeosebi, cu populațiile Miao, Zhuang și tibetană în sud (prima nevoită să se retragă din regiunile centrale), cu uigurii în nord-vest, trecuți la islamism, ca și alte populații din jur, cu mongolii și manciurienii în nord.

Unitatea Chinei a fost asigurată, în schimb, de două elemente, *religia* și *tronul*, între care există o strânsă legătură. Panteonul chinez este extrem de complex. Toate elementele și forțele naturii au câte o zeitate, ca și realizările umane, de la orașe, ziduri, canale, până la pereții și interiorul caselor (există chiar un zeu al patului). Și în corpul omului există zeități al căror număr, multiplu al cifrei sacre 9, este de 36 000 (număr care prezintă o frapantă asemănare cu acela al punctelor din harta genetică umană,

descoperită recent, 35 000 sau 38 000). Marele zeu este însă Cerul, care-i tratează pe chinezi ca pe un alt „popor ales” De altfel, China a purtat și numele de Imperiul Celest sau Imperiul de Mijloc. „Mijlocul” înseamnă centrul lumii, aproape chiar esența acesteia, de vreme ce vechii chinezi considerau că țara lor cuprinde 9/10 din întreaga suprafață locuită, în jurul său aflându-se doar state periferice sub raportul puterii și civilizației, care sunt acceptate doar ca simple vasele.

Tocmai din porunca Cerului domnește împăratul. El este, prin urmare, „Fiul Cerului”, suveran de esență divină. În consecință, puterile lui sunt nelimitate, ca și acelea ale marelui zeu, căruia doar el îi poate aduce ofrande. Împăratul trebuie să respecte însă voința Cerului, să-și conducă supușii în funcție de legile stabilite de acesta. Atunci când nu o face, poate fi răsturnat prin acțiunea poporului, în care sunt depozitate toate adevărurile. Răsturnarea unui suveran printr-o răscoală este astfel privită ca îndeplinirea unei sentințe a Cerului. Se poate considera, parafrazând o cunoscută teorie europeană, că, între monarh și popor, Cerul este acela care stabilește un fel de contract social, cu caracter deopotrivă religios și politic. Rezumând acest raport, Confucius spunea că „Cerul vede și aude doar ceea ce poporul vede și aude.”

Frecvențele schimbări ale dinastiilor chineze, alternanța perioadelor de unitate cu cele de fărâmițare și lupte interne par astfel a fi dictate de Cerul însuși. Este adevărat, două din ele au reprezentat rezultatul cuceririi de către puteri străine. În general însă, schimbările pe tron au drept cauză conflicte dinastice, revolte ale nobililor și, în trei cazuri, chiar răscoale țărănești, ale căror conducători se încoronează. Aceste schimbări produc și transformări;

unele trăsături rămân însă constante, ilustrând puterea inerției în istoria Asiei.

China este locuită din timpuri străvechi. Chiar înaintea celebrului Homo Pekinensis, cu o vârstă estimată la 5–6 milioane de ani, cunoscut mai demult, au fost descoperite, mai recent, urmele unui predecesor care ar fi trăit în urmă cu circa 1 700 000 de ani.

Organizarea statală datează din urmă cu mai bine de 4000 de ani. Despre începuturile ei, informațiile sunt și în acest caz destul de vagi, datele istorice îmbinându-se cu concepții mitologice. Primilor împărați, dintre care cel mai important este „întemeietorul” Huang Di (Împăratul Galben), li se atribuie într-o manieră obișnuită, întâlnită și la istoricul fenician Sanhuniaton sau în *Prometeul* lui Eschil, primele realizări ale civilizației — metodele de pescuit și vânat, folosirea focului, domesticirea animalelor, cultura cerealelor. Despre Huang Di se afirma că a inventat căruța, barca, arcul, construirea caselor, scrierea și muzica. Succesorii săi, a căror prezență pare mai istorică, au organizat statul, au regularizat fluviile și au început folosirea cunoștințelor astronomice.

A urmat mai bine cunoscuta dinastie Shang, instaurată probabil în secolul al XVI-lea î.Hr. Ea a durat până în anul 1050 î.Hr., dată la care începe cronologia sigură a Chinei. În timpul ei, se dezvoltă agricultura, creșterea vitelor rămânând, ca și în întreaga existență ulterioară, secundară, chiar tracțiunea fiind efectuată în bună măsură de oameni. În schimb, chiar de la începuturile ei, China devine mare producătoare de mătase, care-i va asigura o faimă mondială. Romanii, printre primii beneficiari din Europa ai acestui produs de lux, i-au numit pe chinezi *seri* (de la *sericum* = mătase; este interesant că una din denumirile date Chinei de Grigore Ureche era *Sireca* sau *Tara*

Sinarilor). Tot în această perioadă, China a devenit una din principalele producătoare de bronz.

Dinastia Shang a fost înlăturată de o răscoală a triburilor Zhou. Fără a atinge strălucirea civilizației Shang, noua perioadă, care a durat mai bine de opt secole, este împărțită de fapt în două, dintre care ultima este cunoscută sub denumirea de „Regatele Combatante, când, poate tocmai din cauza numeroaselor probleme politice, militare și diplomatice, are loc o efervescentă activitate intelectuală.

„Regatele combatante” au fost pe rând supuse și unificate de energicul și crudul suveran al Statului Qin. În anul 221 î.Hr., acesta și-a luat numele de Qin Shi Huang Di („Împăratul Galben Întemeietor al statului Qin”). Pentru a sublinia puterea și rolul său, a hotărât în 213 î.Hr. arderea tuturor cărților, cu excepția analelor familiei sale. La fel, a poruncit ca 460 de cărturari să fie îngropați de vii. Pentru a-și perpetua măreția în ochii posterității, lângă impresiionantul său mormânt au fost realizate aproape 10 000 de statui, în mărime naturală, ale unor luptători, niciunul din chipurile acestora nefiind identic cu altul.

Primul împărat Qin a avut însă și un rol constructiv în istoria Chinei. A realizat unificarea scrierii, standardizarea măsurilor și greutateilor, introducerea unei monede (rotundă, cu o gaură patrată în mijloc). A construit canale, drumuri, dintre care două, „pentru carele imperiale”, cu o lățime de 70 m. Numele lui a rămas însă legat, mai ales, de construirea Marelui Zid Chinezesc. Realizat și prin încorporarea unor ziduri parțiale mai vechi, pornind din Golful Po-hai și ajungând, de-a lungul unor masive muntoase, până în Deșertul Gobi, el a ajuns în final la o lungime totală de 5000 de km. De dimensiuni impresiionante, având înălțimea între 6 și 18 m, lățimea de 8–10,

acesta era destinat să apere țara de năvălirile hunilor, dar construirea sa a costat câteva sute de mii de victime. De altfel, zidul a fost o importantă componentă a istoriei chineze. Palatele imperiale din reședințele care s-au succedat periodic erau înconjurate de mai multe ziduri. Le foloseau și unii demnitari, deși uneori, din motive de securitate, împăratul dispunea dărâmarea lor. Și orașele erau înconjurate de ziduri, dar acestea aveau menirea nu doar de a le apăra în fața unor atacuri, ci de a permite supravegherea locuitorilor.

Scurta dinastie Qin a fost înlocuită de dinastiile Han (202 î.Hr. – 220 d.Hr.). Confucianismul devine acum o adevărată religie de stat. Vechile cărți fuseseră distruse. În China, ca și în general în orient, învățătura era în esență orală. Vechile *Cărți* fuseseră deci transmise, iar elementele lor au constituit temeliile organizării societății chineze.

Împărații Han, înlăturați de o altă răscoală, aceea a „Turbanelor Galbene”, au stabilit bazele statului chinez, care după o perioadă de tulburări a atins din nou două dintre epocile sale de apogeu. Prima a fost civilizația Tang (618–907). În afara extensiunii teritoriale, cultura chineză a atins culmi deosebite. În secolul al VIII-lea, Biblioteca imperială reunea peste 50 000 de volume (suluri), într-un moment în care cei mai mulți din monarhii europeni nu știau măcar să citească.

Perioada Song, mai liniștită sub raport militar, a fost caracterizată mai ales prin progresele în domeniul culturii. Ea a fost prin excelență începutul unei mari epoci a porțelanului, care, alături de mătase, a conferit Chinei rafinament.

Cu tot Marele Zid, China a fost supusă unor invazii. Genghis-Han, năvălitorul pentru care aproape nu au existat hotare, ale cărui trupe au ajuns în Europa și India,

a început în 1211 și cucerirea Chinei, realizată de un urmaș al său, Kubilai Han. A stabilit capitala în actualul Beijing, numindu-l atunci, după o modă chineză, în care toate numele se schimbau din porunca cuceritorului, Hanbalâk. Aici a primit mai mulți emisari occidentali, trimiși de Vatican sau de „Regele prea creștin” al Franței. Tot aici a ajuns și Marco Polo, care a rămas în slujba împăratului 24 de ani.

Împotriva mongolilor, o răscoală populară a adus pe tron, în 1368, o altă dinastie chineză, dinastia Ming. Un nou împărat țăran s-a dovedit a fi un suveran deosebit de energic, în capitala de atunci Nanking. A organizat imperiul după reguli foarte exacte, precise, având în vedere și avantajele care trebuiau acordate celor care fuseseră de-o seamă cu el, țărani. În disputele pentru tron, locul său a fost luat de unul din cei mai importanți împărați ai Chinei, Yongle. Acesta a avut un rol de excepție în dezvoltarea culturală a Chinei; în același timp, a schimbat din nou capitala în orașul pe care-l guvernase, Beijing. Vechea și noua capitală ajungea astfel într-o poziție periferică, chiar dacă avem în vedere doar China populară, China de Est.

Dinastia Ming a urmat un fel de regulă a istoriei Chinei, decăderea treptată a puterii imperiale. Ea a fost preluată de eunuci. Numărul lor a devenit imens, depășind câteva mii. Unii din primii eunuci au rivalizat chiar cu împăratul, asociindu-și numele la decretele acestuia. Un mare eunuc și-a permis să se numească „Cel de nouă mii de ani”, titulatură care se asocia aceleia a împăratului „Cel de zece mii de ani”. Unul din ultimii împărați Ming nu și-a primit miniștrii în audiența stabilită de tradiție mai bine de 20 de ani.

Dinastia Ming a ilustrat cel mai bine unul din marile păcate ale istoriei Chinei. Înlocuind prin forță vechii

conducători, primii împărați erau în general oameni foarte energici. Ulterior însă, plăcerile rangului și ale haremului făceau ca suveranii să fie mai puțin capabili în calitatea de conducători. În consecință, își provocau parcă înlăturarea, ceea ce s-a întâmplat și în alte zone ale lumii.

Înlăturarea dinastiei Ming a avut deopotrivă cauze interne și externe. Răscoale țărănești, din care cea mai importantă a fost aceea condusă de Li Zicheng, având, după unele izvoare, 1 milion de oameni (600 000 de călăreți, 400 000 de pedestri), au condus la înlăturarea ultimul împărat Ming. Urmând tradiția, acesta s-a sinucis. Conducătorul răscoalei s-a proclamat împărat. Cucerind capitala, conducătorii țăranilor s-au comportat însă în așa fel încât să provoace o reacție din partea foștilor conducători. Au jefuit palatele, și-au însușit haremurile acestora, inclusiv favorita generalului Wu Sangui, care a ajuns în haremul noului împărat țaran. Generalul, care apăra trecătoarea din Marele Zid, a preferat să apeleze la ajutorul manciurienilor.

Populație din nord, nomadă, manciurienii fuseseră unificați de unul din marii conducători ai lor, Nurhaci, care în 1616 s-a proclamat Mare Han, urmașul său, Hontaiki (1626–1643), organizând statul după model confucianist chinez, adoptând scrierea chineză și luând titlul de împărat. În momentul în care dinastia Ming, datorită răscoalei țărănești, era înlăturată, manciurienii au folosit prilejul pentru a intra în China și a deveni stăpâni ai acesteia.

Dinastia manciuriană Qing începea din 1644. Lupta pentru cucerirea Chinei a continuat. Mai întâi a fost înlăturată dinastia din sud, trecută la catolicism, refugiată apoi în Indochina. Ulterior, manciurienii au trebuit să înfrângă o rezistență condusă de luptătorul cunoscut mai

ales cu denumirea dată de olandezii stabiliți în Taiwan (insulă pe care o denumiseră Formosa), Cotinga (1683).

Cucerind China, manciurienii au păstrat neschimbat sistemul politic. Împăratul, numit acum Bogdâhan (monarh de esență divină), trăia în majoritatea timpului în „Cetatea Roșie Interzisă” din Beijing. Nu se arăta decât foarte rar supușilor. Când o făcea, purta o pălărie de care atârnavă diamante puternic strălucitoare. De altfel, când părăsea „Cetatea Roșie”, supușii trebuiau să se arunce cu fața la pământ la apropierea sa, însoțitorii săi pedepsind cu moartea pe cei care ar fi îndrăznit să-l privească. Pentru manciurieni au fost rezervate aproximativ jumătate din demnități. Celelalte au revenit, în conformitate cu tradiția, castei învățaților chinezi. Limba chineză a fost păstrată ca limbă oficială alături de manciuriană. Împărații manciurieni și-au dat seama că o populație care reprezenta doar 2% în raport cu cea chineză putea cuceri un imperiu, însă nu-l putea stăpâni singură. În schimb, manciurienii erau supuși unor reguli speciale: nu dădeau examene pentru demnitățile militare și politice, nu puteau deveni eunuci și nu puteau avea soții chineze.

Primii împărați Qing au fost deosebit de competenți, cultivați și energici. Cel dintâi, Kang Xi, a pus bazele unui imperiu care avea să dureze până în 1911. Un urmaș al său, Cheng Lung, a fost privit chiar ca un fel de „despot luminat”. Monarhia chineză se considera în continuare ca fiind prima din lume. Primind o scrisoare de la regele Angliei, în 1793, monarhul chinez îi dădea un răspuns arogant, superior, încheiat cu obișnuita formulare „teme-te și te supune”.

Istoria Chinei poate fi ușor reconstituită datorită unei istoriografii oficiale fără echivalent. China a avut o suită de anale și istorii începând din secolul al VIII-lea î.Hr. până la

începutul secolului al XX-lea. Primele scrieri istorice au fost distruse în anul 213 î.Hr., inclusiv analele (comentariile) lui Confucius, *Primăverile și Toamnele*, reconstituite ulterior. „Părintele” istoriei chineze este considerat însă Sima Qian (140–80 î.Hr.). Aparținând unei familii de istorici oficiali, el a redactat o amplă lucrare, de circa 2000 de pagini, *Memorii istorice*. Bazată pe documente din arhivele imperiale, lucrarea are un conținut mai bogat decât, în general, acela al istoricilor greci, latini sau al cronicilor medievale europene. Deși supus la o obișnuită pedeapsă a vremii, castrarea, Sima Qian s-a bucurat de un mare respect din partea posterității, chiar în timpul Chinei comuniste, cunoscutul istoric și literat Kouo Mo-So consacrandu-i o interesantă dramă.

Memoriile istorice au constituit un model pentru scrierile ulterioare. Ban Gu (32–92 d.Hr.) a adăugat un capitol privind literatura și artele. Lucrarea acestuia, *Istoria începuturilor dinastiei Han* a fost continuată de sora sa, Ban Zhiao, cea mai învățată femeie din istoria Chinei și una din puținele care au spart monopolul aproape exclusiv al bărbaților asupra istoriografiei până în secolul al XX-lea.

Istoriile chineze erau scrise, în general, de un autor pentru fiecare domnie sau dinastie. Deși supuși unei supravegheri oficiale, a apărut temerea că relatarea ar putea căpăta o notă independentă. În consecință, unul din împărații Tang a poruncit ca operele să fie redactate de un colectiv. Ele puteau fi astfel mai bine informate, dar pierdeau sub raportul valorii artistice. După cum observa un cărturar chinez, aceste opere semănau cu o pictură murală realizată de un grup de decoratori, nu cu o lucrare de artă. În continuare, scrierile colective au alternat cu cele individuale, situația păstrându-se până după instaurarea comunismului. O *Scurtă istorie a Chinei*, publicată pentru

străinătate, deci oficială, în 1958, la Beijing, nu menționa nici un autor. Oricum, istoriografia chineză oferă o mare bogăție documentară, care poate fi sporită prin apelul la diferite surse, începând cu străvechile „inscripții pe oase”, (carapacea de broască țestoasă).

În fruntea Chinei se află împăratul. Puterea acestuia nu se întinde constant asupra întregului teritoriu, ea rămâne însă absolută, despotică. Hotărârile sale sunt aplicate de o adevărată armată de demnitari centrali și provinciali, mandarinii.

O foarte importantă particularitate a sistemului administrativ chinez este că toate funcțiile de pe cele nouă trepte ale demnităților sunt obținute ca urmare a unui examen. La acesta, teoretic, se putea prezenta orice chinez. Pregătirea sa necesita însă studii de durată, care nu erau accesibile decât chinezilor cu o anumită dare de mână. Candidatul trebuia să cunoască legile, decretele și mai ales învățătura lui Confucius. Examenele se desfășurau sub o supraveghere strictă; candidații, care își alcătuiau lucrarea scrisă în camere separate, erau observați atât de un supraveghetor așezat sub masă, cât și de alții, plasați pe culoar în fața ușilor deschise. Treptat, probele scrise au devenit un adevărat exercițiu scolastic, trebuind să se refere obligatoriu la elemente ale confucianismului și să aibă opt părți (erau și numite „opere de opt picioare”). Cei reușiți intrau în „casta învățaților”. Nu toți obțineau funcții. Aceia însă care le dețineau se bucurau, în afară de prestigiul social, de importante venituri și de o influență profitabilă și ea; de altfel, diferite servicii făcute altora au ajuns să implice recompense. Examenul constituia astfel o importantă modalitate de afirmare socială. Tocmai de aceea, chinezii aveau și un zeu al examenelor, pe care îl venerau cu toată fireasca lui urâțenie.

Întreaga organizare a Chinei era bazată pe religie. Caracteristic acesteia este un sincretism în care erau amalgamate elemente ale naturii, daoismul, budismul, confucianismul, între care elementul de legătură îl constituia cultul strămoșilor, care își pusese amprenta pe aproape toate manifestările chinezilor. Aceștia considerau că sufletul omului își continuă existența în apropierea casei sale. El ar veghea la actele urmașilor, putând să le lumineze calea, dar și să-i pedepsească pentru greșelile lor. Fiecare strămoș devenea deci o zeitățe pentru membrii familiei sale. Pentru a asigura o existență fericită sufletului său, aceștia trebuiau să manifeste față de el o deosebită considerație, realizată nu numai prin forme de cult (existența unui altar al strămoșilor în fiecare casă, mese periodice la care se considera că participă și sufletele lor, ofrande etc.), ci și prin întreaga comportare. Actele lor trebuiau să le repete pe acelea ale strămoșilor, devenite zeități. Faptul le apărea cu atât mai logic cu cât adepții acestui cult considerau că cei din trecut, fiind mai aproape, în timp, de originea divină a vieții, erau prin urmare și mai înțelepți. Imitarea strămoșilor era, astfel, regula absolută de conduită. Orice inovație ar fi apărut ca fiind contra religiei și aplicarea ei ar fi fost practic imposibilă în condițiile în care întreaga comunitate veghea în mod sever la păstrarea vechilor obiceiuri.

În același timp, cultul strămoșilor a constituit o importantă premisă a despotismului exercitat la scară întregii țări de către împărat, cu atât mai mult cu cât acesta era considerat ca descinzând din „suveranul zeilor”. El trebuia să respecte însă cu strictețe vechile obiceiuri, riturile stabile de tradiție, considerându-se că dacă s-ar îndepărta de la ele ordinea lumii ar fi tulburată, iar asupra Chinei s-ar abate calamitățile. Cultul strămoșilor a constituit, astfel, un

important element al păstrării aproape neschimbate timp de secole a organizării sociale a Chinei și a despotismului.

Viața publică și individuală a chinezului a căpătat baze teoretice prin dezvoltarea a două doctrine etico-religioase, datorate lui Confucius și Lao Zi. Ambii au trăit în perioada „Regatelor combatante”

Confucius, numele latinizat de iezuiți al lui Kon Zi sau Kon Fu Zi (551–479 î.Hr.), nu oferă un sistem filosofic propriu-zis. Ideile sale sunt expuse în comentariile la unele lucrări mai vechi, reconstituite de discipolii săi, cărora li se datorează *Cele Patru Cărți Clasice ale Chinei*. Principala componentă a filosofiei sale este de natură etică. El încearcă să dezvolte atitudinile și comportările cele mai frumoase ale marilor oameni din trecut. Etica este însă strâns legată de poziția fiecărui om. Pentru Confucius „Împăratul trebuie să fie împărat, supusul, supus, tatăl, tată și fiul, fiu” Și între diferitele trepte sociale și familiale trebuie să existe anumite raporturi în funcție de rang și vârstă. Principiul esențial este acela al reciprocității: „Să nu faci altuia ceea ce nu vrei să ți se facă ție” Pentru Confucius însă, societatea este împărțită în două categorii bine distincte: „oamenii aleși” și oamenii de rând. Numai primii au acces la învățătură și la funcții. Dintre ei, nu fac parte femeile, deși Confucius a rămas reputat pentru pietatea față de mama sa. „Oamenii aleși” trebuie să aibă inteligență, curaj, sinceritate, bune intenții, moderație.

Contemporan cu Confucius, Lao Zi a fost, se pare, mai în vârstă decât acesta. Concepția sa, daoismul, este expusă în *Cartea Sfântă despre Cale și Putere (Dao De Jing)*, „textul cel mai profund și mai enigmatic din toată literatura chineză” (Mircea Eliade). Spre deosebire de Confucius, preocupat de relațiile sociale, el este adeptul unei detașări. Filozoful trebuie să urmeze *Calea* (Dao), pe

care însă nu o poate cunoaște la modul real decât cu ajutorul noțiunilor: „Dao, care poate fi exprimat prin cuvinte, nu este adevăratul Dao” Într-un fel de paradox, filozoful trebuie să evite activitatea intelectuală: „Omul desăvârșit nu face nimic”, nici măcar nu discută, pentru că „cei care discută nu sunt oameni buni” Înțeleptul trebuie doar să contemple universul. „El nu este cult, după cum cei culți nu sunt înțelepți”. Filozofie pură, daoismul a devenit o doctrină etică religioasă din secolul al II-lea d.Hr., a generat apariția așezămintelor religioase și a călugărilor. Ceea ce a atras a fost îndeosebi ideea nemuririi: „când mori nu ești exclus din univers” Atât Lao Zi, cât și Confucius, deși s-au proclamat simpli filosofi, au fost venerați ulterior ca divinități. A contribuit la aceasta și prelucrarea unor vechi idei, îndeosebi aceea despre cele două principii, Ying și Yang. Yang este principiul pozitiv, masculin, având analogii cu lumina, cerul, căldura; Ying este principiul negativ, feminin, corespunzând cu întunericul, pământul, frigul. Ele alternează periodic; nu se întâlnesc în stare pură decât în ceea ce privește cerul și pământul. Succesiunea lor a servit la explicarea fenomenelor astronomice, umane sau animale.

În China s-au manifestat și alte curente filozofice. În secolul al III-lea î.Hr., a apărut „școala legiștilor” care au preconizat instaurarea absolutismului, esența gândirii lor fiind sintetizată de unul din ei: „În statul unui suveran inteligent nu există cărți; drept mijloace de învățătură servesc legile”. Mai târziu, s-a vorbit chiar de epoca celor „o sută de școli filozofice”

Cel mai mare impact asupra gândirii chineze, după confucianism și daoism, l-a reprezentat budismul, pătruns din secolul I, impus în jurul anului 500, protejat și de un împărat. Peste puțin, numărul pagodelor a ajuns la 30 000,

iar al bonzilor (călugări și preoți) la 2 milioane. Budismul chinez pornește de la *Mahayana*. Există și în China ideea vieților succesive, metempsihoza, întâlnită și în opere literare. Nu contemplația însă este aceea care îi atrage pe chinezi. Mai ales făcând o legătură cu confucianismul, budiștii chinezi, care îl transformă pe Buddha în personajul ceresc Amida, sunt interesați îndeosebi de faptele bune din viața prezentă, rezultate din caritate și iubire. Ei par mai mult aplecați să afle Nirvana în viața prezentă.

Diferitele religii chineze sunt practicate într-o îmbinare originală, neexcluzându-se una pe alta. Nu există separarea întâlnită în alte părți între religii, confesiuni, secte. Complexitatea vieții religioase a chinezilor este accentuată de faptul că ei păstrează și vechiul cult pentru unele animale sfinte, dragonul în primul rând, întruchiparea împăratului, puterii și înțelepciunii. Chiar anii care se desfășoară în cicluri succesive poartă numele unor animale cu calitățile care le sunt atribuite (tigrul, iepure, șarpe etc.). Nu lipsesc nici credințe populare în animale care pot proteja sau persecuta.

Religia acționează în întreaga viață socială. Cea mai importantă unitate a acesteia este familia, în care autoritatea supremă este tatăl, care are dreptul să biciuiască, să dezmoștenească sau chiar să-i omoare pe ceilalți membri. Familia este organizată și în funcție de diferitele trepte ale ierarhiei. Situația lor de inferioritate este marcată și de costumele pe care-l poartă atât bărbații cât și femeile, tunică și pantalonul, ca și de culorile acestora, alb sau negru, restul culorilor, ca și alte piese de îmbrăcăminte, fiind rezervate categoriilor superioare, în funcție de treapta pe care o ocupă.

Distincțiile sociale erau subliniate și de locuințe. Deosebit de simple pentru țărani, ele sunt tot mai sofisticate o

dată cu înălțimea rangului. Marii demnitari sau oamenii foarte bogați își construiau adevărate reședințe compuse din imobile cu mai multe încăperi, curți interioare cu o vegetație bogată; cei mai înstăriți încercau chiar, după modelul imperial, să imite natura săpând lacuri, ridicând coline, un fel de munți în miniatură cu peșteri, cărării etc.

Deosebirea între diferitele categorii este marcată și de alimentație. Încă din perioada Shang aceasta este deosebit de variată. Un fel de carte de bucate menționează 200 de mâncăruri și 54 de băuturi. Dar ceea ce înțelegem prin „bucătăria chinezească” este de fapt cea a oamenilor înstăriți. Alimentația omului de rând, frugală, este compusă aproximativ 98% din vegetale. Carnea este raritate, laptele și untul lipsesc cu desăvârșire. Chiar în cea mai rafinată bucătărie, legumele și fructele ocupă un loc esențial, legat și de marea varietate a soiurilor lor.

Modul de viață al demnitarilor este copiat, atât cât li se permite, de negustori. Și între aceștia există mari deosebiri, armatorii sau cei care aprovizionează trupele ajung deținătorii unor averi fabuloase, în vreme ce micul negustor ambulant împărtășește condiția umilă a omului de rând. Mai ales în perioada Ming comerțul cunoaște un puternic avânt, ceea ce a făcut ca unii istorici să plaseze acum începuturile epocii moderne în China. Problema este complexă, mai ales că negustorii, la acțiunile cărora se alătură uneori statul, reprezintă o cifră infimă a unei populații care continuă să trăiască după reguli arhaice. Marii negustori chinezi devin un fel de mandariini ai comerțului, mai ales al celui maritim și fluvial, acestuia trebuindu-i adăugat cel realizat pe Marele Canal, care leagă nord-estul de centrul Chinei. Vasele chineze, joncile, ating dimensiuni impresionante, putând transporta, în afară de mari cantități de mărfuri, între 600 și 1000 de oameni. Prezența unor militari la bord era necesară într-o perioadă când pirateria, mai ales cea japoneză, făcea ravagii. Cu ajutorul unor asemenea ambarcațiuni s-a făcut nu numai un comerț constant și profitabil, ci s-au

întreprins și lungi călătorii. La începutul secolului al XV-lea, cu câteva decenii înaintea Marilor descoperiri geografice, o impunătoare flotă a făcut, din poruncă imperială, mai multe călătorii care au ajuns în Arhipelagul indonezian, Ceylon, Coasta Malabar, Golful Persic, Marea Roșie, chiar pe țărmurile Somaliei și probabil ale Madagascarului. Ca și în alte privințe însă, aceste realizări nu au fost continuate, datorită amintitului spirit conservator de care este dominată China.

Acesta este consfințit și de dreptul chinez, prin excelență penal. Pedepsele, aspre, erau aplicate diferit, în funcție de rangul făptașului. În schimb, se făcea distincție între culpa voluntară și cea involuntară. O caracteristică a legislației chineze este aceea că pedeapsa se extindea automat întregii familii, de la bunic la nepot de frate; dacă aceștia erau decapitați, femeile deveneau sclave.

În dreptul familiei însă, femeia avea o situație subordonată, mai ales în cazul familiilor poligame, unde numai prima soție deținea o situație privilegiată în raport cu soțiile „secundare”. Căsătoria nu era marcată decât de sacrificiul pe care mireasa îl făcea în fața altarului strămoșilor mirelui. În consecință și divorțul putea fi realizat foarte lesne din voința soțului, care putea invoca șapte motive a căror ordine este relevantă pentru mentalitatea chineză: lipsă de respect față de socri, sterilitate, adulter, gelozie, furt, limbuție, neputința de a participa la celebrarea cultului strămoșilor. Starea de inferioritate a femeii era marcată și de faptul că ea era lipsită complet de dreptul de proprietate, în caz de divorț putând lua doar lucrurile pe care i le oferea bărbatul. S-a adăugat și obiceiul ca, din copilărie, femeilor să li se bandajeze picioarele pentru a căpăta o anumită formă și a rămâne mici, din motive estetice, dar și pentru a le îngreuna mersul, putând fi astfel mai bine păzite.

Viața de familie și cea publică erau reglementate de anumite reguli, un adevărat ritual. El privea modul de a sta la masă, de a se adresa celor din jur, chiar de a merge pe stradă. Ritualul a generat și o latură estetică.

Arta chineză are o importantă notă originală. Ea este vizibilă mai întâi în modul în care sunt realizate clădirile, palatele și templele, pagodele cu mai multe nivele, dar și casele mai simple. Arhitectul chinez vrea să elimine senzația de apăsare. În consecință, rolul de susținere al pereților este diminuat, uneori chiar eliminat. Locul lor este luat de stâlpi sau coloane care susțin acoperișul, elementul cel mai caracteristic al arhitecturii chineze. Pentru aceasta, linia dreaptă este „linie moartă”. Este preferată deci linia curbă, care dă acoperișului chinez eleganta linie care amintește zborul păsărilor.

Sculptura are un rol mai redus. Aceasta este ilustrată mai ales de mici statuete, artistul chinez având o evidentă aplecare spre miniatural. Reprezentative sunt mai ales obiectele de jad, piatră semiprețioasă foarte dură, căreia i se conferă puteri miraculoase, tămăduitoare; împăratul celest protector este „Împăratul de Jad”. Calități artistice are și frecventul vas de bronz decorat pe întreaga suprafață exterioară.

Principalele arte plastice pentru chinezi erau pictura și caligrafia. Scrierea chineză a fost de la început și a rămas, singura până astăzi, pictografică. Caligraful chinez nu realizează în consecință numai un act de comunicare, ci și unul artistic. El întrebuințează, de altfel, un instrument specific picturii, penelul. Are misiunea să asigure transmiterea uniformă a informațiilor într-o țară întinsă, în care se vorbesc mai multe limbi și dialecte. Caligraful poate fi considerat astfel ca unul din unificatorii Chinei. Scrisul său trebuie să constituie o îmbinare între idee și artă, de la scrisorile protocolare până la cărțile de vizită, întrebuințate pentru prima dată, constant, de chinezi.

În ceea ce privește pictura propriu-zisă, principalul gen este peisajul, care trebuie astfel redat pentru a sugera

esența divină a naturii. Un istoric a putut să constate că în China nu omul, ci natura este măsura tuturor lucrurilor. Pictorul chinez acordă principală atenție liniilor, nefolosind perspectiva.

Între pictură și poezie legătura a fost cât se poate de strânsă. Chiar Confucius a alcătuit o antologie poetică, *Cartea cântecelor*, prima operă de referință a literaturii chineze. Apogeul poeziei chineze a fost atins în veacul al VIII-lea d.Hr. prin Du Fu și Li Tai Pe, ultimul cel mai cunoscut în Europa, prin versurile sale în care gingășia naturii alternează cu duritatea relațiilor dintre oameni: „În nebunia câmpului de bătălie, oamenii se luptă / Și mor părăsiți”

Poezia a fost prețuită în decursul întregii istorii literare chineze. Proza a fost disprețuită, fiind scrisă într-o mai puțin elevată limbă populară. Ea s-a impus însă, în perioada Ming, prin trei romane devenite clasice, apărute în trei secole succesive, ale căror autori nu pot fi stabiliți cu precizie. Primul din ele, *Pe malul apei*, redă conflicte sociale, cel de al doilea, *Lupta celor trei regate*, este de inspirație istorică, fiind chiar considerat uneori mai degrabă o operă istorică. Cel de al treilea este un amplu roman de moravuri, *Floare de Lotus, Vaza și Prunișor de Primăvară*. La puțină vreme după instaurarea dinastiei Qing, apare capodopera nuvelisticii chineze, în care realul se împletește cu fantasticul, datorită lui Pu Songling, *Ciudatele povestiri ale lui Liaozhai*, pentru ca în secolul următor, Cao Xue-qin să scrie capodopera romanului chinez, *Visul din pavilionul roșu*.

Cultura chineză se impune prin vechime, subtilitate, dar mai ales prin originalitate. Există însă două domenii în care ea poate fi raportată mai lesne la universal: știința și tehnica, ambele cu realizări remarcabile, unele având o evidentă prioritate pe plan mondial. Ele au fost sintetizate

În mari enciclopedii, dintre care prima a fost compilată la începutul secolului al XV-lea. În 1725, a apărut prima mare enciclopedie chineză, tipărită în circa 10 000 de volume (fascicule, având fiecare peste 100 de pagini), înaintea lucrărilor similare din Marea Britanie (1729) și Franța (1751–1772).

În știință, o atenție deosebită a fost acordată astronomiei, legată și de astrologie, datorită importanței pe care o avea în viața chinezilor calendarul, primul fiind alcătuit în 104 î.Hr. Au fost construite observatoare astronomice și chiar un fel de planetarii în care bolta se deplasa cu ajutorul unui mecanism.

De astronomie se lega în parte și medicina chineză. Universul apărea ca cel care dirijează viața, sănătatea și activitatea omului. Corpul acestuia era considerat ca o îmbinare între yang și ying, între cinci organe „pline” și cinci „goale” Medicii chinezi au acordat o atenție deosebită diagnosticării cu ajutorul pulsului, în cazul bolnavelor fiind singura modalitate de consult. Pentru tratament, o mare atenție s-a dat mineralelor și mai ales plantelor, dintre care se disting *ginsengul* (rădăcina vieții) și diferitele ceaiuri. O contribuție specifică a medicinei chineze a fost aceea adusă de diferite procedee, reluate ulterior, de medicina europeană: acupunctura, ignipunctura, helioterapija, masajul și kinetoterapia (kineziterapia).

Preocupările științifice chineze, care se extind și în alte domenii (în matematică descoperă valoarea lui $\pi = 3,14$), au și un caracter teoretic. Au fost chiar alcătuite mari repertorii de istoria științei. Aceasta este privită însă, mult înaintea europenilor, sub latura ei practică. Știința a avut astfel o importantă contribuție la dezvoltarea tehnicii.

În afara unor domenii deja menționate, trei sunt cele în care realizările tehnice ale chinezilor atrag atenția, mai

ales că ele au avut o contribuție la „unificarea” lumii: inovațiile în privința comunicațiilor, inventarea hârtiei cu prelungirea sa, tiparul, și praful de pușcă.

În transporturile terestre, chinezii au folosit primii harnașamentul cu tracțiune pectorală și scara de șa, mult timp atribuită sciților și avarilor. Tot ei, cu 10 secole înaintea europenilor, au folosit umila și utila roabă. În domeniul navigației, după ce au întrebuintat mai multă vreme pluta cu pânze, chinezii au folosit nava lor specifică, jonca. Pentru propulsarea ei au fost utilizate vâslele, cărora li s-au adăugat pânzele, dintre care vela trapezoidală a permis sporirea manevrabilității, ca și cârma de la pupa, folosită mult mai târziu de europeni. Tot chinezilor le aparține invenția roților cu zbaturi, ca și instrumentul cu o contribuție esențială la dezvoltarea navigației — busola (proprietățile acului magnetic fuseseră folosite multă vreme pentru ghicit).

În domeniul scrisului, o primă invenție, care a produs un progres pe termen foarte lung, a fost aceea a hârtiei, în 105 d.Hr., realizată din resturi de mătase și in, apoi din coajă de copaci. Din China, ea a trecut în India, ulterior în lumea arabă, apoi prin nordul Africii în Europa, unde s-a răspândit de la vest la est. O altă invenție fundamentală pentru cultura universală, tiparul, a fost realizată în mai multe etape. La început, s-a folosit procedeul imprimării cu ajutorul cernelei a unor texte gravate succesiv pe plăci de piatră, teracotă, lemn. Procedeul nu permitea decât cu dificultate reproducerea unor texte mai lungi, deși cu obișnuita migală, încă înainte de anul 1000 au fost reproduse operele mai multor clasici chinezi. Spre mijlocul secolului următor, au fost inventate literele mobile, mai întâi de teracotă, apoi de lemn, în sfârșit de metal, înaintea invenției lui Gutenberg. Oricum, producția de carte

tipărită a Chinei a depășit-o multă vreme pe aceea a întregii Europe.

Contribuția chineză la evoluția civilizației umane a avut însă și un element distructiv, praful de pușcă. Acesta era cunoscut încă din perioada dinastiei Tang. Multă vreme însă, el a fost utilizat pentru jocurile de artificii („flori de argint”), care au cucerit mai târziu lumea. Aceasta (de fapt Europa) s-a lăsat sedusă însă mult mai repede de armele de foc, pe care chinezii le foloseau în forme rudimentare încă din veacul al XII-lea. Europeanii, cu spiritul lor dinamic, le-au perfecționat, folosindu-le apoi și împotriva celor care le inventaseră. Chiar conducătorii chinezi au apelat pentru producerea unor tunuri perfecționate la cunoștințele, din acest domeniu ale misionarilor iezuiți.

În legătură cu tehnica chineză, care nu se limitează doar la elementele menționate, se impun două constatări, care pot contribui la o mai bună înțelegere a istoriei și civilizației Chinei. Faptul că multe din invențiile sale au fost anterioare celor europene a determinat fireasca atracție a ipotezei că ele sunt la originea unor realizări tehnologice europene sau nord americane. Ideea a fost dezvoltată cu mult aplomb de un cunoscut sinolog englez, Joseph Needham, atât în densele sale lucrări, cât și în conferințe, unele chiar în România. Nu întotdeauna însă, prioritatea unei invenții îi conferă automat și patentul de autor. Pe de altă parte, chiar în cazurile în care europenii au preluat realizări chineze, le-au dezvoltat într-un ritm mult mai rapid decât acela al autorilor. În acest caz, nu s-a mai aplicat cunoscuta parabolă a lui Zenon, cu Achile cel iute de picior și broasca țestoasă.

INDOCHINA — O LUME MIXTĂ

Istoria Asiei tradiționale este dominată de două mari state purtătoare a două mari culturi: India și China. Între ele se plasează o regiune mixtă, lumea indochineză. Denumirea de Indochina a fost dată de francezi și a rămas consacrată.

În cea mai mare parte, Indochina este alcătuită din regiuni muntoase. Marea majoritate a populației este nevoită să trăiască pe teritorii restrânse, îndeosebi pe văile fluviilor și pe litoral. Între aceste teritorii, legăturile sunt dificil de stabilit. Populația originară a Indochinei este de rasă indoneziană. Ulterior ea s-a amestecat cu populații mongoloide în est și hinduse în vest. A rezultat o mare diversitate lingvistică: indochinezii vorbesc circa o sută de dialecte, grupate în trei familii, mai îndepărtate între ele decât limbile romanice, slave și germanice. Diversitatea a fost accentuată de influența culturală și politică exercitată de India (în regiunile vestice) și China (în est).

Diversitate se reflectă și în structura și evoluția social-politică a Indochinei. Stadiul de dezvoltare este uneori diferit, în funcție de posibilitățile oferite de relief. În munți, populația a continuat să se afle, până în plină epocă modernă, în stadiul neoliticului. În câmpie, necesitatea irigațiilor, defrișărilor și desecărilor, ca și frecvențele amenințări externe au determinat instituirea unei organizări politice despotice.

Multă vreme, hegemonia în sud-estul Asiei a fost deținută de regatul khmer (cambodgian). Acesta și-a extins

frontierele în Laos și în teritorii din Vietnam, Siam și Malaysia. Suveranul acestuia, care prelua puterea prin binecuvântarea unui brahman, era în același timp rege și zeu, înconjurat de un deosebit fast. Ce-i drept, ca rege, considerându-se cu o existență temporară, locuia într-un palat construit din materiale perisabile, ca și viața terestră. Ca zeu, voia să rămână nemuritor prin statuia sa, care îl reprezenta pe Vișnu consubstanțial cu împăratul, plasată într-un templu de piatră. Astfel au apărut mai multe clădiri religioase, începând cu templul din Angkor, care avea mai ales menirea de mausoleu regal. Marile construcții, împreună cu luxul curții, au determinat o secătuire a țării. Aceasta a fost slăbită și de diferitele frământări interne. La rândul său, modul cum au preluat cambodgienii budismul, în varianta „Micul Vehicol”, a condus la o anumită indiferență față de viața terestră.

Acceptând ideea metempsihozei, ei consideră viața pământească doar ca pe o încercare temporară. Treptat, sufletul se rafinează, se desăvârșește, până în momentul în care nu mai are nevoie de o nouă încercare terestră, ultima trebuind să fie aceea monahală. În consecință, aceasta are un loc deosebit în Cambodgia. Nu este vorba numai de călugării budiști (bonzii) care își petrec întreaga viață în pagodă; se impusese obiceiul ca orice cambodgian să facă aici un stagiu de 6–12 luni la ieșirea din adolescență. Ei învățau să practice principiile budiste, care recomandau autoperfecționarea, iubirea față de semenii, nonviolența. Credincioșilor li se imprimă astfel nu numai spiritul de supunere, dar și o indiferență față de viața publică.

În condițiile menționate, cambodgienii nu au mai putut face față la un moment dat pericolelor externe, mai ales atacurilor venite din partea siamezilor. Ca urmare a

acestora, în 1432, orașul Angkor a fost abandonat, fiind cuprins curând de pădure, ca și numeroasele pământuri arabile din jur, care fuseseră defrișate cu greu.

Timp de câteva secole, Cambodgia nu s-a mai putut redresa. Sistemul monarhiei electivă a determinat numeroase crize dinastice, în disputele lor, diferiții pretendenți apelând la ajutorul armat al vietnamezilor, laoțienilor sau siamezilor (thailor). Situația politică este, astfel, instabilă și, ca o simbolizare a acestui fapt, capitala, stabilită în 1434 la Pnom Penh (unde va reveni în 1867), va fi mutată pe rând în alte centre, în funcție de diversele pericole. Starea de slăbiciune a Cambodgiei s-a reflectat și pe plan teritorial; ea a cedat Vietnamului (a cărui suzeranitate a acceptat-o în 1658) întreaga deltă a Mekongului, iar Siamului alte câteva provincii.

La rândul său, Siamul (care în 1939 a luat oficial denumirea de Thailanda, țara thailor — populație mongoloidă, formând circa 3/5 din populația peninsulei) a avut o evoluție la fel de agitată. Divizat în două provincii, el fusese ocupat de Birmania în secolul al XVI-lea. Spre sfârșitul aceluiași secol a izbutit să se elibereze, devenind una din principalele puteri din sud-estul Asiei.

Bogățiile Siamului au continuat să atragă însă atenția vecinilor. Noi atacuri birmane au dus în 1767 la o supunere completă a țării. În 1776, armatele birmane au fost însă alungate. După o perioadă de frământări interne, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, s-a ajuns la o anumită stabilitate. Eliminându-și adversarii, generalul Chakri s-a urcat pe tron (1782) sub denumirea de Rama I. El a pus bazele unei îndelungi dinastii și a stabilit capitala la Bangkok. Începând din acel moment, Siamul practică o politică de expansiune teritorială în detrimentul Cambodgiei și Laosului.

Laosul a rămas mult timp o putere secundară, supus Cambodgiei, devenit independent abia în 1353, sub denumirea de Lan Chang („Țara milionului de elefanți”), stabilindu-și capitala la Luang Prabang. În 1560, capitala a fost mutată la Vientiane. Autoritățile locale au rămas însă puternice, mai ales că Laosul este fragmentat din punct de vedere geografic. Puterea monarhului este astfel temperată, iar legislația mult mai blândă decât în alte țări asiatice. Aceleași particularități au favorizat disensiunile interne. În jurul anului 1700, Laosul se împarte chiar în două regate, Luang Prabang și Vientiane. Ele au reușit să-și păstreze un timp independența, dar intervențiile străine au ajuns să o desființeze. Vientiane a fost invadat de mai multe ori de siamezi, care au sfârșit prin a distruge capitala în 1828. La rândul său, Luang Prabang a trebuit să accepte suzeranitatea siameză spre sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Faptul cel mai important al istoriei Indochinei, cu rezultate durabile, este ridicarea Vietnamului. În lunga sa istorie, care începe să fie cunoscută din secolul al III-lea î.Hr., acesta a fost multă vreme supus chinezilor, care i-au dat și numele (Viet-Nam înseamnă în chineză „Țara din Sud”; ulterior, chinezii au utilizat denumirea de Annam, „Sudul pacificat”, respinsă mai târziu de vietnamezi). Perioadele de neatârnamare au alternat cu cele de dependență. Vietnamezii au știut să preia elementele esențiale ale culturii și organizării de stat chineze, dându-și seama că altfel nu vor putea face față presiunii marelui „Imperiu celest”. Ei au păstrat însă particularitățile lor de gândire (cultul spiritelor) și ale modului de viață (cultura orezului, pe care au transmis-o și chinezilor).

Profitând de decăderea dinastiei Ming, Vietnamul a reușit să înlăture definitiv dominația chineză în secolul

al XV-lea, cunoscând apoi o perioadă de consolidare în timpul dinastiei Le (1428–1793). Organizarea de stat a fost acum centralizată și mai bine pusă la punct. Monarhia a deschis un mai mare număr de școli destinate funcționarilor. Au fost definitive codul civil și codul penal, a fost constituit un corp de inspectori ai digurilor și agriculturii. A fost încurajată întrebuințarea limbii naționale în literatură, au fost redactate o istorie și o geografie a țării, au fost ridicate noi temple și monumente.

Paralel, Vietnamul a cunoscut și o importantă extensie teritorială. Până în secolul al X-lea el se limitase, practic, la delta Fluviului Roșu. Regiunea era fertilă, dar locuitorii au fost nevoiți să ducă o luptă aprigă împotriva revărsărilor fluviului, ca și pentru a smulge pădurii terenuri care puteau fi fertilizate. Din această dispută cu natura a rezultat tipul luptătorului tenace și sobru. Valoarea militară a vietnamezilor a fost evidențiată în momentul în care două armate mongole ale stăpânului „Imperiului Celest”, Kubilai, au suferit o înfrângere dezastruoasă atunci când au încercat să cucerească Tonkinul.

Extinderea spre sud a putut fi lesne realizată în condițiile unei importante creșteri demografice. Treptat, au fost cuprinse posesiuni ale fostului stat Champa, iar în secolele XVII–XVIII a fost obținută de la Cambodgia regiunea slab populată atunci a deltei Mekongului.

Dezvoltarea Vietnamului nu s-a realizat fără dispute interne. O bună parte a secolului al XVII-lea, țara a fost zguduită de aprigul conflict pentru putere dintre partidele aristocratice Trinh și Nguyen. Formal, dinastia Le era aceea care deținea puterea, dar aceasta aparținea de fapt primei grupări în nord, celei de a doua în sud. Vietnamul a rămas practic divizat în întreg secolul următor.

În același timp, au avut loc numeroase mișcări populare. Cea mai importantă dintre ele a fost cea izbucnită în 1771, în sud, sub conducerea a trei frați (Nguyen-Nhac, Nguyen-Hue și Nguyen-Lu), ai căror părinți fuseseră deportați aici, lucrând ca sclavi pe domeniile statului. Răsculații s-au întărit în regiunea Tây-Son (Munții Vestici), denumire sub care este cunoscută răscoala. Ei au izbutit să cucerească pe rând Hue, Saigon și Hanoi. Monarhia a cerut ajutorul chinezilor, dar o armată de 200 000 de oameni trimisă de aceștia a fost înfrântă (1789) de răsculații conduși de Nguyen-Hue, considerat de istoricii vietnamezi cel mai mare conducător militar al țării lor din perioada anterioară epocii contemporane.

Ajuns pe tron în fruntea unei răscoale, noul împărat a păstrat însă aproape neschimbată structura social-politică a țării, ceea ce a îngustat baza socială a puterii sale. Pe de altă parte, împotriva noii situații acționa o puternică rezistență, în fruntea căreia se plasează un nepot al ultimului împărat Le, Nguyen-Anh, și care a primit un important sprijin din partea francezilor. În cele din urmă, situația impusă de răscoala Tây-Son a fost înlăturată. În 1802, Nguyen-Anh s-a proclamat împărat sub numele de Gia-Long. El a declarat, în mod oficial, că numele țării, unificată din nou, este Viet-Nam (nume care își va găsi consacarea mai ales după Al Doilea Război Mondial).

Ca și în alte țări ale Asiei, frecventele schimbări politice nu au afectat structura socială. Celula de bază era familia, al cărei șef se bucura de o puternică autoritate. Greșeala cea mai gravă a unui vietnamez era să nu aibă copii; tocmai pentru înmulțirea lor era permisă poligamia. Între locuitorii unui sat există foarte puternice legături, acesta alcătuind o comunitate, în același timp religioasă și economică.

Sub raportul proprietății solului, se disting patru categorii: *pământurile domeniiale*, exploatate direct de către stat, *pământurile comunale*, repartizate periodic între locuitorii comunității, *pământurile acordate mandarinilor și pagodelor budiste*, fie cu titlu viager, fie cu titlu ereditar, în acest din urmă caz devenind — *pământuri private*. Acestea din urmă sunt totuși puține.

O definiție exactă a structurii societății vietnameze este însă greu de făcut. Un fapt este totuși limpede — separația netă între aristocrație și categoriile populare.

Acest fapt se reflectă și în domeniul civilizației. În școlile pregătind funcționari, accesul era rezervat unor categorii foarte restrânse. Păturilor populare le era interzis să se îmbrace în ținută de culori rezervate curții și mandarinilor; casele lor se construiau după o anumită arhitectură.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea ia naștere o literatură beletristică. Poeta Ho-Xuan-Huong a știut să îmbine un lirism discret cu o ironie care nu cruța nici una din realitățile sociale și cu lupta pentru drepturile femeii. Ea s-a exprimat adeseori în jocuri de cuvinte, care au devenit locuțiuni de uz curent în vorbirea obișnuită. Literatura vietnameză a fost continuată ulterior mai ales de Nguyen-Du, într-un poem care constituia o „pledoarie” în favoarea condiției umane” și un act de acuzare împotriva prejudecăților aristocratice, deși autorul însuși era aristocrat. Nguyen-Du a devenit un adevărat poet național, opera sa cunoscând o extrem de largă răspândire.

Un element important al istoriei Indochinei, în secolele XVII–XVIII, îl constituie pătrunderea europenilor. Începută din secolul al XVI-lea, ea nu a căpătat o amploare deosebită până la sfârșitul secolului al XVIII-lea; pașii realizați însă acum anunță deja subordonarea peninsulei.

COREEA — „ȚARA DIMINEȚILOR LINIȘTITE”

Consacrând în *Descrierea Chinei* un capitol Coreii, atunci vasală a Imperiului Celest, Nicolae Milescu sublinia că „țara aceasta este de admirat în toate, doar că nu e cunoscută de nimeni” Prima parte a constatării, subiectivă, nu izvorăște dintr-o cunoaștere directă. Cea de-a doua parte cuprinde însă un adevăr valabil pentru acel moment, ca și pentru aproape toată perioada următoare. Coreenii au avut o importantă producție istoriografică, rămasă însă necunoscută străinilor. Aceștia, preocupați de istoria marilor state vecine, au neglijat-o pe aceea a Coreii. Ea a devenit un centru de interes în timpul marelui conflict din perioada „post-belică”, 1950–1953. Interesul s-a concentrat însă mai mult asupra unor realități contemporane, mai puțin asupra istoriei. De altfel, duritatea conflictului, provocată atât de coreenii înșiși, cât și de intervenția americană și chineză, a făcut ca în prezent Coreea, reconstruită edilitar, să nu mai aibă decât „oaze” istorice. În plus, istoricii din Nord sau Sud — și aici, ca în cazul Vietnamului, punctele cardinale au căpătat semnificație istorică — au o preferință deosebită pentru epoca contemporană. La Facultatea de Istorie din Phenian, cea mai importantă a Universității „Kim Ir Sen”, există șapte secții: Istorie veche și arheologie, Istoria Coreii, Istoria universală, Istoria mișcării revoluționare din Coreea, Istoria Partidului muncii din Coreea, Istoria activității revoluționare a tovarășului Kim Ir Sen, Opera tovarășului Kim Ir

Sen. Ca și în Vietnam, știința bătrânilor specialiști în epocile mai vechi este folosită aproape doar pentru documentare, interpretarea aparținând celor tineri. Probabil și ca necesitate a unei contraponderi, istoricii din Coreea de Sud au și ei o preferință pentru perioadele mai apropiate.

Istoria Peninsulei coreene începe cu existența unor state mai mici — Kogurio, Silla, Peikshe. Între aceste state au existat inevitabile conflicte, care au prilejuit intervenții chineze și japoneze. În secolul al X-lea, Coreea și-a realizat unitatea și independența sub dinastia Koryo (care a dat și denumirea țării, întrebuițată însă ulterior numai de străini). În timpul ei, Coreea a suferit o invazie devastatoare a mongolilor (1231), rămânând mai multă vreme sub dominația acestora. După înlăturarea stăpânirii mongole din China (1368), dinastia Koryo și-a slăbit poziția. O rebeliune militară, condusă de generalul Lisunkei, a înlocuit-o cu dinastia Li, care avea să rămână pe tron până la anexarea oficială a Coreii de către japonezi (1392–1910).

Profitând de faptul că timp de două secole țara nu a fost amenințată de nici un pericol extern, suveranii Li au urmărit o consolidare a ei. Au fost operate importante reforme sociale și economice. În locul budismului, considerat răspunzător de fenomenele de imoralitate, religia de stat a devenit confucianismul, care s-a împletit cu shintoismul. Capitala a fost mutată de la Kaesong (unde fusese stabilită de dinastia Koryo) la Seul, iar țara și-a reluat antică denumire de Cioson („Țara dimineților liniștite”; denumirea este utilizată până astăzi de coreeni).

Disensiunile interne nu au putut fi totuși evitate, ele constituind o importantă trăsătură a istoriei Coreii până la cucerirea japoneză. A contribuit la aceasta și persistența unui spirit particularist (moștenire a fărâmițării statale din

perioada anterioară dinastiei Koryo). Mai multe decenii, o puternică opoziție a fost făcută de gruparea „savanților” — nobili denumiți astfel pentru că își motivau acțiunile pornind de la învățarea confucianistă —, care urmăreau să reducă poziția aristocrației de la curte. Importante consecințe negative a avut însă, mai ales, formarea, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, a patru partide aristocratice, denumite după punctele cardinale. Fiecare din ele urmăreau deținerea exclusivă a puterii în stat, rivalitatea lor având drept urmare slăbirea acestuia.

În același sens au acționat și unele transformări sociale. Pentru a-și asigura sprijinul aristocrației, monarhia a dat în folosință particularilor o mare parte a pământurilor de stat (unii aristocrați au ajuns să posede pământuri pe care locuiau chiar 10 000 de țăranii). Faptul a avut drept consecință, pe de o parte, o importantă reducere a veniturilor statului, iar, pe de altă parte, o accentuată înăsprire a situației țăranilor. Drept urmare, mișcările populare au devenit mai frecvente și mai ample. Caracteristică, mai ales, este formarea unor detașamente țăărănești înarmate, a căror acțiune anti-aristocratică este favorizată de preponderența regiunilor muntoase. Dintre ele s-a remarcat, îndeosebi, aceea condusă de Kim „Bâlbâitul”, din secolul al XVI-lea, cu o mare rază de acțiune. Este probabil că asemenea acțiuni au determinat pe conducătorii coreeni să înlocuiască obligațiile militare ale țăranilor cu impozite. Aceasta a dus însă la diminuarea forței armate a statului. De această situație au profitat statele vecine.

Mai întâi, spre sfârșitul secolului al XVI-lea, Coreea a trebuit să suporte două invazii japoneze. În 1592, pentru a-și crea o bază militară în vederea plănuitei expediții contra Chinei, shogunul Hideyoshi a declanșat un atac împotriva Coreii. Armatele japoneze au străbătut aproape

Întreaga peninsulă, dar după lupte îndârjite au fost respinse. Un important rol în obținerea victoriei l-a jucat flota coreeană, care a folosit acum primele cuirasate din lume, cunoscute sub denumirea de *kobukson* („corăbii-broaște țestoase”). Inventate de amiralul Li Sun Sin, aceste corăbii erau protejate în partea superioară de un înveliș din plăci de fier, imitând carapacea broaștei țestoase (de altfel, un mic turn în partea din față imita și capul acesteia); erau lăsate orificii numai pentru vâsle și tirul tunurilor sau catapultelor. Pentru tehnica de luptă a vremii, aceste corăbii erau practic invulnerabile. Cu ajutorul lor, au fost întrerupte legăturile cu Arhipelagul nipon al trupelor debarcate, ceea ce a contribuit esențial la înfrângerea acestora. O a doua invazie japoneză (1597–1598) a fost și mai lesne respinsă, trupele japoneze retrăgându-se la vestea morții shogunului.

Conflictul a avut însă grele urmări pentru economia coreeană. Mai multe regiuni bogate au fost pustiite. Suprafața arabilă a scăzut de peste trei ori. Mii de meșteșugari au fost duși în Japonia, ca și importante valori culturale.

Situația a fost agravată de dubla invazie manciuriană (1627 și 1636). Ea a însemnat o nouă pustiire a unei importante părți a țării și luarea a numeroși robi. Invazia manciuriană a avut și importante consecințe politice. Coreea a încetat să mai fie tributară dinastiei Ming, ea devenind vasală manciurienilor. Ca urmare, în secolele următoare Coreea va înceta să aibă o politică externă proprie; aproape întreg interesul istoriei sale se concentrează deci în interior.

Unul din elementele cele mai importante ale evoluției Coreii, l-a constituit procesul de refacere al economiei. În toate domeniile acesteia se constată importante realizări.

Au fost refăcute sistemele de irigații sau construite altele, au fost repuse în valoare pământuri părăsite, au fost introduse culturi noi (piper, roșii, cartoful dulce, tutunul). Deosebit de mult a sporit cultivarea plantelor destinate comerțului (tutun, insam — denumirea coreeană a ginsengului). În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, totalul suprafețelor cultivate s-a apropiat de acela existent înainte de invazia japoneză din 1592. Ritmul refacerii poate părea lent.

În secolul al XVIII-lea, lupta pentru putere în interiorul aristocrației a izbucnit din nou, ea ducându-se între trei grupări („Nordul”, „Vestul” și „Sudul”). Victoria a revenit „Vestului”, dar neînțelegerile au dus curând la divizarea sa în alte două grupări: *Noron* („Bătrânii”) și *Soron* („Tinerii”), prima deținând puterea. Regele Ioncijo (1726–1776) a urmărit să prevină disensiunile, proclamând „politica nepărținirii”, în conformitate cu care urmau să fie înlăturate preferințele politice la ocuparea înaltelor demnități. Dominația grupului *Noron* a continuat însă, ca și disensiunile din interiorul clasei dominante. În schimb, s-au realizat unele reforme, ca reducerea impozitelor. A fost alcătuit un cod al tuturor legilor. În același timp, conducătorii coreeni au încercat să utilizeze, pentru asigurarea liniștii sociale, doctrina confucianistă, numeroase lucrări fiind publicate în acest scop.

Treptat, totuși, în cultura coreeană și-au făcut apariția elemente noi. Deosebit de importantă este mișcarea *Sirhak* („Adepții științelor reale”, prin care se înțeleg nu numai științele naturii, ci și istoria, geografia, lingvistica ș.a.). Ostili scolasticii confucianiste, adepții lui au acordat o importantă atenție realizărilor europene, începând popularizarea lor în Coreea. În același timp, preconizau modificarea structurii agrare, limitarea proprietății funciare,

distribuirea egală a pământurilor statutului țăranilor și reducerea birurilor acestora, la care adăugau unele proiecte pentru dezvoltarea industriei și comerțului. Toate acestea trebuiau să fie realizate, în concepția lor, prin intermediul reformelor, de către un monarh luminat.

Mișcarea *Sirhak* a avut un ecou puternic printre contemporani și generațiile următoare. Sub influența sa, se constată o reînnoire în artă și literatură, care acordă o mai mare atenție naturii și vieții oamenilor simpli. O deosebită importanță a avut-o nașterea romanului istoric, odată cu scrierea *Im Din Nok* („Descrierea războiului coreeano-japonez”). Prima sa formă a fost redactată la sfârșitul secolului al XVII-lea, opera fiind ulterior transformată de numeroși scriitori, ceea ce-i conferă un anumit caracter folcloric. Esența romanului o constituie glorificarea eroismului coreean, având ca principal exponent pe Li Sun Sin. Scrierea a căpătat o mare popularitate, ea devenind o adevărată epopee națională (este semnificativ că, în timpul ocupației japoneze din secolul al XX-lea, a fost interzisă). Popularitatea ei este lesne explicabilă; subliniere a eroismului trecut al coreenilor, ea sugera persistența latentă a acestuia și deci posibilitatea redobândirii unei situații de independență. Este o credință care, de altfel, a ajutat la păstrarea individualității poporului coreean.

JAPONIA — „LOCUL DE UNDE RĂSARE SOARELE”

„Marea și vestita insulă a Japoniei” (Nicolae Milescu) prezintă în istoria Asiei o importantă notă originală. Locuitorii Arhipelagului nipon ar fi fost mai îndreptățiți decât englezii să spună cuvintele lordului Bolingbroke referitoare la raporturile Arhipelagului britanic cu Europa, „Suntem vecini cu continentul, dar nu facem parte din el” Japonezii înșiși au avut această percepție. Ea și-a găsit o interesantă exprimare încă în mitologia niponă. În momentul în care primul împărat legendar al Japoniei, nepotul zeiței Amaterasu, coboară din cer, cele dintâi cuvinte ale sale, arătând spre teritoriul vestic de dincolo de mare au fost: „Acolo începe țara străină” Abia după aceasta, referindu-se la pământul pe care coborâse și accentuând departajarea, a declarat: „Acest loc scaldat de soare răsare, mângâiat de soare apune, este cu adevărat binecuvântat”

Originalitatea istoriei Japoniei este legată în bună măsură de particularitățile geografiei sale. Arhipelagul nipon este compus din câteva mii de insule, din care cinci sute locuite, patru fiind mai importante: Honshu, Hokkaido, Kyushu și Shikoku. Din suprafața totală de 378 000 km², cea mai mare parte, peste 70% este muntoasă. Doar aproximativ o șeptime este locuibilă, ceea ce a conferit și conferă Japoniei una din cele mai mari densități reale. Faptul a contribuit la personalizarea spiritului japonez, la seriozitatea atitudinii față de muncă și la

conturarea unui simț artistic original, după cum a putut constitui uneori o premisă pentru tendința de extindere a spațiului. În același timp, prin poziția sa insulară, Japonia a fost protejată de atacurile străine. După valurile de migratori, care s-au stabilit inițial aici, timp de două mii de ani, până la ocupația parțială americană de după sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial, nici un străin nu a putut pătrunde în arhipelag prin forța armată. Chiar temuta flotă a mongolilor, care ocupaseră o bună parte din continentul eurasiatic, a fost distrusă înainte de a ajunge pe țărmurile nipone, în bună măsură prin acțiunea unui taifun, specific zonei, devenit astfel „Furtună Divină” (*Kamikadze*).

Geografia niponă a constituit astfel temelia pentru o istorie cu o evidentă particularitate. Elementele ei au fost la origine în cea mai mare parte străine, dar s-au transformat în contact cu pământul Japoniei. Primii locuitori, *ainu*, au fost nevoiți să se retragă în nordul insulei Hokkaido, în Kurile și în sudul Sahalinului, sub presiunea unor triburi străine venite în secolele X–V î.Hr., în cea mai mare parte din zona coreeano-mongolă, cărora li s-au adăugat altele din insulele Mării Sudului. Primele, au conferit japonezilor aspectul mongoloid și limba altaică cu ulterioare altoiuri lexicale chineze. Niponii s-au inspirat în formele de stat de la modele continentale, după cum tot de pe continent au preluat principalele sisteme etico-religioase care stau la baza organizării societății lor: de la chinezi cultul strămoșilor, tot de la ei confucianismul și prin intermediul Coreii, budismul. China a mai oferit, direct sau prin mijlocire coreeană, scrierea și idealul arhitectural. Chiar numele Japoniei, *Dai Nippon*, „Țara soarelui răsare”, este o corupere a numelui pe care îl dădeau chinezii Arhipelagului *Yih-pen* („Locul de origine a soarelui”).

Aceste „importuri” au fost însă prelucrate astfel încât s-au integrat într-un spirit propriu japonez. Cultul strămoșilor a fost dezvoltat în forma sa cea mai pură, shintoismul. Din confucianism au fost preluate și prelucrate anumite principii, după cum budismul a fost preferat în varianta *zen*, care nu admite metempsihoza, incompatibilă cu *shintoismul*. Scrierea ideografică chineză și-a păstrat aspectul pictografic, semnele fiind rânduite cu penelul, de sus în jos și de la dreapta la stânga. Aceasta a fost transformată însă într-o scriere fonetică și silabică, având doar 48 de semne.

Interesantă este și adaptarea unor elemente materiale, preluate din civilizația chineză. Una din realizările acesteia, hârtia, a ajuns de timpuriu în Japonia. Perfecționată și înfrumusețată, ea a folosit nu doar pentru scris ci și pentru pereți glisanți, paravane, batiste, lampioane, geamuri, umbrele, perne, mantale, tapete, frânghii ș.a. Meșteșugarii și artiștii japonezi au ajuns să-i concureze pe cei chinezi în folosirea lacurilor, bronzului (din care au realizat două statui gigantice ale lui Buddha, de 16 m și 15 m înălțime) și mătăsurilor, folosite și pentru evantaiele pliante, importate apoi de China dinastiei Ming. Poate cel mai interesant exemplu de niponizare a unei influențe este cel oferit de arhitectură. Aceasta preia de la chinezi formele svelte, exprimate mai ales prin acoperișurile etajate, sugerând zborul păsărilor. Arhitectura japoneză — case, palate, temple — are însă câteva particularități. Într-o regiune a cutremurelor, ea este realizată exclusiv din lemnul oferit din belșug de pădurea care acoperă aproape trei sferturi din suprafața țării (un istoric japonez, M. Nambara, făcea o interesantă analogie cu civilizația de lemn a Maramureșului). Peretele glisant își pierde rolul de susținător al acoperișului, rol preluat de stâlpi. Clădirile, în care spațiul gol predomină, sunt astfel mai svelte. În același timp, ca o regulă fundamentală a arhitecturii japoneze este încadrarea lor în peisaj. În concepția clasică nu grădina apare ca o anexă a casei, ci casa ca o anexă a grădinii. În grădină au loc și diferite ceremonii printre care, la început, aceea a ceaiului, provenit și el din import, căruia i se acordă un nou și deosebit respect.

Există de altfel, un adevărat cult pentru natură. Ea este un model pentru grădina care îmbină pomi, flori, mici lacuri formate prin devieri din râurile vecine, în sfârșit, elementul atât de caracteristic, piatra. Nu omul își impune dorința sa de simetrie naturii, ci respectă asimetria poetică a acesteia. Grădina japoneză își găsește în Europa un fel de corespondent în parcul englezesc, fiind opusă formelor geometrice ale celor franceze sau italiene. Același respect față de natură îl întâlnim și în aranjamentele florale japoneze, dintre care caracteristic este *ikebana*, în care felul dispunerii florilor, ramurilor și frunzelor constituie în același timp simboluri.

Originalitatea raportului om–natură este subliniată și de mitologia japoneză. Aceasta are unele elemente comune cu mitologiile continentale, îndeosebi cu cea chineză, dar are și note particulare, printr-o zeificare completă a naturii și societății. La originea creației stau și aici zeii. Primii dintre ei sunt invizibili („își ascundeau trupul privirilor”). Urmează apoi perechea creatoare *Izanaki-no-Mikoto* și *Izanami-no-Mikoto*. Creația lor comună a început cu „Țara celor opt mari insule”, primele născute. Au urmat diferiți zei, *kami*, ultimul fiind zeul focului, la nașterea căruia Izanami s-a îmbolnăvit, a murit și după câteva episoade dramatice a devenit „Marea zeităte a Infernului”, având în continuare o operă distructivă față de creația pe care o continuă Izanaki. Acesta hotărăște nașterea oamenilor, creează zei din care se vor trage diferiții conducători ai comunităților japoneze și, mai ales, pe zeița soarelui, *Amaterasu*, din care va descinde împăratul Japoniei, Mikado („cel care îndeplinește porunca zeilor”). Întreaga natură, în mijlocul căreia oamenii se nasc și mor din poruncă divină, este însuflețită în toate elementele ei, inclusiv în diferitele sale forme de manifestare, de zeități și spirite particulare; astfel sunt spirite deosebite pentru adâncul mării, suprafața mării, pentru mare liniștită, mare cu valuri, mare în furtună etc. În același timp, spre deosebire de alte mitologii, există credința că, „chiar și după moarte, sufletul nu părăsește regiunea în care a trăit, ci veghează de pe înălțimile munților asupra vieților copiilor și urmașilor”,

transformându-se în *kami*. Această legătură zeificată între generații, ca și între om și diferite elemente ale naturii, explică esența spiritului japonez, continuitatea istorică niponă, atitudinea față de străini și forța națională.

Istoria Japoniei a început mai târziu decât cea a altor state asiatice, dar hrănindu-se din experiența acestora a ajuns la o dezvoltare egală, apoi chiar superioară acestora. Primele date scrise, provenind din istorii chineze, privesc secolele I–II d.Hr. Informații certe se referă însă abia la secolul al VI-lea, când, prin intermediu coreean, sunt introduse în Japonia budismul și scrierea chineză. Prima lucrare japoneză de istorie a apărut în jurul anului 600, dar s-a pierdut în cea mai mare parte. Din poruncă imperială, după o muncă de 20 de ani, a fost realizată prima lucrare, păstrată integral, despre istoria mitologică și legendară a Japoniei, *Kojiki* („Cronica întâmplărilor de demult”), în 712, urmată în 720 de alta asemănătoare, dar mult mai dezvoltată, *Nihongi* sau *Nihon-shoki* („Cronica Japoniei”). Starea de semiizolare a Japoniei nu a oferit, ca în alte părți, un suport pentru dezvoltarea istoriografiei, multă vreme substanța constituind-o înfruntările cu alte state. Frământările politice interne au compensat însă, parțial, situația, diferite lucrări permițând o reconstituire, relativ detaliată, a istoriei Japoniei.

Începuturile acesteia se suprapun, conform tradiției, cu începuturile imperiului. Un fapt caracteristic pentru Japonia, unic în istorie, este acela că pe tron a rămas o singură dinastie, însumând până astăzi 125 de împărați. Mai mult, iarăși fapt unic, dinastia a rămas strict niponă, soțiile împăraților fiind alese doar dintre japoneze.

Primul stat centralizat a fost realizat în secolul al VII-lea, în *Yamato*, nume dat inițial Japoniei. După câteva schimbări a reședinței împăratului, în 710, prima capitală

permanentă a devenit orașul Nara, al cărui nume este dat epocii cuprinsă între 710 și 794. În 794, capitala a fost mutată în noul oraș Kyoto, unde va rămâne, de drept, până la revoluția Meiji. Acestui oraș i s-a dat numele Heian-Kyo. Este o epocă de mare înflorire culturală, dar și de anarhie, conflicte militare, acum apărând temuții samurai.

Din 1186 începe o nouă perioadă a istoriei Japoniei, care este dominată tot mai mult de principalul demnitar militar, shogunul. Acesta face parte dintr-o adevărată dinastie, paralelă cu cea imperială. Shogunii creează un guvern civil propriu, *Bakufu*, la Kamakura, care dă denumirea noii epoci. În anii 1393–1573 shogunii sunt recrutați din familia Ashikaga. Aceștia mută guvernul civil la Kyoto, unde preiau și administrația curții imperiale. În epoca Ashikaga, shogunii contribuie la dezvoltarea culturii, făcând ca, în acest domeniu, curtea lor să rivalizeze cu cea imperială. Cu un rol important în dezvoltarea artei, călugării budiști Zen, pătrunși în epoca anterioară, au contribuit și la alcătuirea codului de onoare al militarilor *Bushido* („Calea războinicului”). După o perioadă de anarhie a început îndelunga epocă *Tokugawa* (1603–1868). Puterea shogunilor a atins acum apogeul, marcat și prin mutarea capitalei la Edo, viitorul Tokyo. Împăratul, rămas la Kyoto, nu mai păstra decât atribuția de principală autoritate religioasă. Tot în timpul shogunilor Tokugawa, Japonia a ajuns într-o stare de autoizolare aproape completă.

Rezultat al unei perioade de tulburări, noua dinastie shogunală a avut un evident caracter militar, instituind o guvernare autoritară. Shogunul dirija organele centrale, Consiliul de Stat și cele opt ministere, numea guvernatorii provinciilor și, la propunerea acestora, pe conducătorii districtelor. Activitatea lor era supravegheată de inspectori.

De asemenea, shogunul dispunea, în practică, de vechiul drept al împăratului de proprietar al întregului pământ.

Acest din urmă drept se exercita însă în cadrul anumitor limite. Pentru el și pentru oamenii săi, shogunul beneficia de aproximativ un sfert din pământul țării. Restul aparținea, în cea mai mare parte, nobililor, așa numiții *daimyo*. Aceștia se împărțeau în două categorii. Din prima făceau parte partizanii familiei Tokugawa (*fudai*) și numai aceștia aveau acces la înaltele demnități, de la care erau excluși nobilii adversari ai ei (*tozama*). Asupra ambelor categorii, shogunul exercita un permanent control. Nobilii erau obligați, de altfel, să rezideze un an sau doi în capitala shogunală *Edo*, iar un membru al familiei lor trebuia să locuiască aici în permanență. Atunci când un *daimyo* murea fără urmași sau când una din rudele sale comitea o greșeală, el își pierdea domeniul în favoarea shogunului.

În general însă, un *daimyo* se bucura de o largă autonomie pe domeniul său. În serviciul lui se aflau nobilii mai mărunți, *samuraili*. Ei erau legați de *daimyo* prin legături de vasalitate și cultivau cu fidelitate un ideal cavaleresc, ale cărui principale trăsături erau spiritul de dreptate, sinceritatea, curajul, bunătatea față de cei slabi sau învinși, fidelitatea până la moarte. Îndepărtarea de la aceste principii era autosanționată prin *seppuku*, termen mai nobil, de origine chineză, pe care japonezii îl preferau popularului *harakiri*.

Marea majoritate a populației o constituiau țăranii, care continuau să trăiască în comunități sătești. Conducătorul acestora, ales de membrii obștei sau numit de către nobil, avea rolul de intermediar între *daimyo* și țărani. Familia era o adevărată unitate economică, rezolvându-și singură aproape toate necesitățile. Ogoarele erau, în general, mici și necesitau un mare volum de muncă, datorită cultivării unor plante pretențioase, în primul rând a orezului, cu ajutorul unor unelte înapoiate, în cea

mai mare parte din lemn. Animalele erau folosite doar de țăranii înstăriți, dar numai pentru anumite munci. În asemenea condiții, producția a rămas multă vreme staționară, faptul determinând ca urmările calamităților naturale să fie extrem de grele, mai ales că acestea (secetă, inundații, cutremure) erau foarte frecvente; de exemplu între 1712–1781 numărul lor a ajuns la 12, seceta fiind continuă între 1780 și 1788, ceea ce a avut drept urmare peste un milion de victime. Populația Japoniei nu a sporit decât foarte lent, în secolul al XVIII-lea, ea rămânând stabilizată la aproximativ 28–30 de milioane de locuitori.

Această situație a contribuit și la frânarea meșteșugurilor și a comerțului. Meșteșugarii de la orașe lucrau aproape exclusiv pentru necesitățile curților imperiale și shogunale sau ale nobililor. Schimbul era frânat de raritatea monedei (unii țărani nu o vedeau niciodată), care se deprecia repede și care a variat, multă vreme, de la provincie la provincie. Etalonul valorilor și principalul mijloc de schimb a devenit orezul, cu care erau plătiți samurailor și servitorii, cu care țăranii achitau impozitul și făceau puținele lor cumpărături. Datorită unei îndelungi practici, meșteșugurile ajunseseră totuși la o mare perfecțiune, mai ales în ceea ce privește ceramica și producția de arme. Ele erau organizate în bresele (za), încă din secolul al XIII-lea. Cei care le practicau însă, la fel ca și negustorii, erau considerați categorii inferioare, plasați, în ierarhia socială, după țărani.

Limitele între diferitele categorii erau strict precizate. Fiecare locuitor nu putea avea alte ocupații și nu putea ocupa alt loc în ierarhia socială decât acela pe care-l moștenise. Samurailor trebuiau să se limiteze la meseria armelor și la preocupările literar-artistice. Portul lor era interzis altor categorii și negustorii, ca și țăranii, trebuiau să se plece atunci când îl întâlneau.

Mentținerea situației era ajutată de religie. Și în Japonia întâlnim un sincretism, în care se întrepătrundeau confucianismul (declarat doctrină oficială de shogunii Tokugawa), budismul, shintoismul. Or, toate acestea

predicau acceptarea și respectarea ordinii existente și a tradiției, liniștea socială, supunerea.

Tendența de menținere a Japoniei într-o situație neschimbată dispunea, astfel, de un important suport social, politic, spiritual. Dar, în spatele aparentului imobilism, au început să se producă, mai ales din secolul al XVIII-lea, importante mutații, ceea ce anunța dezintegrarea viitoare a sistemului. La aceasta, împotriva voinței lor, au contribuit și shogunii prin unele din măsurile pe care le-au luat.

Instituind o guvernare autoritară, impunând ordinea, dinastia Tokugawa a determinat scăderea spiritului militar al marilor nobili și al samurailor. A fost lovită, de asemenea, forța economică a acestora. Nevoit să rezideze multă vreme în capitala shogunală, să întrețină o suită numeroasă și să ducă un trai costisitor, un *daimyo* trebuia să facă enorme cheltuieli. Drept urmare, multe din familiile marilor nobili s-au ruinat treptat, ceea ce a determinat, la rândul ei, și o ruinare a samurailor din anturajul lor. O mare parte a acestora din urmă și-au părăsit seniorul, au devenit briganzi, autori dramatici, cântăreți ș.a.m.d.

De situație au profitat negustorii (*chonini*). O mare parte a puterii economice a nobililor s-a transferat în mâinile lor. Faptul a avut drept urmare și o zdruncinare a vechilor delimitări sociale. Majoritatea nobililor au păstrat, și în aceste condiții, convingerea în superioritatea lor, ceea ce a dat naștere zicalei că, chiar dacă n-au mâncat, samuraili „țin cu mândrie scobitoarea în gură” Unii dintre ei preferă însă onorurile nerentabile, prosperitatea materială trecând în rândul choninilor. La rândul lor, negustorii încep să pătrundă în rândul nobililor, care preferă să adopte un fiu de chonin în schimbul unei mari sume de bani.

Paralel, a avut loc și o relativ importantă dezvoltare economică. După 1735, s-a procedat la o masivă

defrișare, au fost introduse noi culturi, ca trestia de zahăr, a sporit producția de bumbac, ceai, tutun. În același timp, s-au dezvoltat meșteșugurile și au apărut manufacturile, numărul acestora din urmă ajungând, spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, la peste o sută. De o deosebită atenție s-au bucurat industria ceramică și textilă, cu produse de mare rafinament, dar și mineritul (Japonia poseda mari cantități de argint), producția de hârtie, de zahăr ș.a. În consecință, s-au produs și anumite mutații demografice. La începutul secolului al XVIII-lea, locuitorii orașelor ajunseseră să reprezinte 15% din populația Japoniei, deși un edict shogunal interzicea stabilirea în ele a țăranilor. Unele centre urbane, ca Kyoto și Osaka, numărau 3–4 milioane de locuitori, iar Edo depășea o jumătate de milion.

Transformările menționate nu au modificat însă esențial structura Japoniei. Ele marchează însă începutul care va duce la înlăturarea vechii organizări pe care o personifică regimul shogunilor Tokugawa.

Împotriva acestora, după o perioadă de relativă resemnare, de acceptare a puterii lor, s-a creat o puternică opoziție. Ea grupa forțe numeroase, care acționau însă separat, situație care, dacă slăbea regimul, nu-l putea înlătura. Mișcările populare s-au intensificat, ajungând chiar la forme armate. Unele au avut o bază socială extrem de largă; la „tulburările de la stațiile de schimbare a cailor”, din iarna 1764–1765, au luat parte 200 000 țărani.

Spre sfârșitul erei Tokugawa se produce și o modificare în atitudinea intelectualilor. În perioada anterioară, aceștia erau recrutați în general din casta militarilor, *bushi*. Treptat, locul lor a fost luat de *chonini*, a căror ascensiune cărturărească a fost favorizată de liberalizarea sistemului de învățământ. Specialiștii japonezi numesc chiar veacul al XVIII-lea „vârsta shoninilor”

Transformările nu depășesc însă sfera tradiției. Revelator este exemplul poeziei. În Japonia, spre deosebire de alte arii asiatice sau europene, nu întâlnim epopeea. Este preferată bijuteria poetică, în formă fixă, mai întâi de 31 de silabe, apoi de 17, cunoscutele *haikku* (numite inițial *haik-kai* = poem vesel). Elementul lor esențial este simbolul sugestiei. Artistul japonez a sesizat, mult înaintea esteticienilor europeni din veacul al XX-lea, că arta este realizată nu atât în momentul creației, cât în acela al receptării. Micile creații nipone au uneori o notă extrem de pesimistă, ca în versurile unui poet din veacul al VII-lea: „Suntem neputincioși în fața timpului,/ Ce se scurge într-una și pleacă departe./ Sute de dureri felurite,/ Ne urmăresc până la moarte”. Sentimentul inițial al poeziei japoneze este însă liniștea, fie exprimată direct, fie sugerată. Uneori aceste două modalități se îmbină, ca în versurile principalului poet japonez Matso Basho, din secolul al XVII-lea: „Liniștea liniștii. Țârâitul greierului/ Pătrunde și în piatră”. Una din imaginile mataforice frecvente este floarea națională, floarea de cireș, „neatenție a mâhnirii lumești”, după cum spunea un împărat poet din secolul al XIV-lea. De altfel, ziua când înfloreau cireșii era aceea în care daimyo erau primiți de împărați. Floarea imperială japoneză era însă crizantema, sugerând parcă veșnicia.

Apărută mai târziu, proza a fost, ca și în alte culturi asiatice, cultivată mai puțin. Ea a fost însă practică și de scriitoare. Două dintre ele, încă la începutul veacului al XI-lea, sunt adevărate deschizătoare de drumuri. Prima, Murasaki Shikibu (posibil un pseudonim), a dat capodopera romanului japonez, apărut înaintea acelor din alte culturi, *Romanul lui Genji*, amplă frescă a vieții aristocratice și de la curtea imperială, prilejuită de aventuri amoroase. Cealaltă, Sei Shonagon, s-a remarcat prin *Însemnări de căpătâi*, cu care a pus bazele unui gen specific japonez, acela al „însemnărilor răzlețe”, judecați de bun simț privind lucrurile nesuferite, întristătoare, înduioșătoare, încântătoare. Dintre cele „nesuferite”: „cineva venit în vizită care te ține de vorbă, tocmai când tu ești mai grăbit” sau „un om fără har, dar care spune, anapoda, tot felul de lucruri ca să arate

cât e de deștept”. La „lucruri încântătoare” include „plăcerea de a da un răspuns caustic unui îngâmfat care așteaptă să-i faci complimente”.

În schimb, femeia nu a putut pătrunde în arta dramatică. Rolul ei într-o piesă era obligatoriu, fiind jucat însă de un bărbat cu perucă și machiajul potrivit. În afara teatrului de păpuși, la mare prețuire, scena a fost dominată multă vreme de teatrul *No* (*Noh*). În distribuția acestuia erau două personaje și un cor de 8–12 persoane, putându-se adăuga 2–3 personaje secundare. Piese erau scurte, în schimb spectacolul includea mai multe, putând dura chiar o zi întreagă. Între piese erau intercalate farse cu subiecte din viața cotidiană, fără cor și muzică. Din aceste farse a derivat, în veacul al XVII-lea, genul *kabuki* („dans și cânt”), gen popular, un fel de reacție la aristocraticul *No*. Cu subiecte fie istorice, fie din viața cotidiană, *kabuki* apelează la două elemente neacceptate de teatrul *No* — decorul și cortina. Tot *kabuki* introduce, spre 1800, cu o jumătate de secol înaintea europenilor, scena turnantă.

Tradiția a fost apărată și printr-o neobișnuită măsură administrativă. Shogunii Tokugawa au interzis nu numai pătrunderea europenilor în Japonia, ci și întrebuintarea armelor de foc pe care le aduseseră aceștia. Japonezii au practicat în continuare un adevărat cult al sabiei, marcat de modul sofisticat în care era realizată, felul în care era purtată (ce-i drept, în una din devierile de la codul *Bushido*, a apărut faimoasa, rău famata *Ninja*, folosită inițial de profesioniști, în general mascați, din afara castei războinicilor). Străinul a fost refuzat însă și de artistul nipon. Motivul străinului lipsește complet din producția literară.

Izolată, închisă în sine timp de mai bine de două secole înaintea revoluției Meiji, Japonia și-a construit un spirit propriu, de o extraordinară tărie. Când transformările moderne vor modifica societatea niponă, sufletul ei va rămâne în continuare japonez.

ASIA ISLAMICĂ

Privite din exterior, marile civilizații din sudul și estul Asiei par asemenea unor temple indiene săpate în piatră, veșnice și sculpturale. Continentul asiatic a cunoscut însă și transformări tocmai în regiunea în care au apărut primele culturi, transformate apoi de altele, venite din Europa-greacă, elenistică, romană, bizantină. Zona care poate fi delimitată ca o mai largă regiune sud-estică s-a transformat apoi într-o nouă civilizație, cea islamică.

Islamul este a treia mare religie monoteistă. S-a născut, ca și primele două, într-o zonă mai puțin fertilă. Un fel de lege nescrisă a istoriei a hotărât ca mitologiile provocate de bunăstare să se încheie odată cu aceasta. Credința adevărată, durabilă, este aceea care nu izvorăște din bogăție, ci din modestia care îndeamnă la o meditație mai profundă. După iudaism și creștinism, asemănându-se însă și cu budismul, Islamul este încă o dovadă.

Ce-i drept, vechea Arabie unde a predicat Mohamed (în arabă Muhammad), a putut fi privită în Antichitate, cum din alte motive poate fi privită și astăzi, ca o zonă a bogăției. Marea peninsulă, cea mai întinsă dintre toate, a fost chiar numită la un moment dat cu o frumoasă și poetică expresie, *Arabia felix*. Aici însă, într-un imens deșert, erau doar oaze ale fericirii. Așa a fost, undeva în sud, frumosul și bogatul regat Saba, a cărui regină s-a îndrăgostit de Solomon. Arabia a atras și atenția romanilor, care prin Traian, în 106, a transformat-o dintr-un stat aliat în provincie, o provincie cu un statut mai greu de definit din punct

de vedere politic. Ea era stăpânită de fapt de beduini, care în existența lor extrem de dificilă alăturau principalelor calități, înfățișarea și bărbăția, pe aceea a ospitalității, fără de care orice străin nu putea supraviețui. Aveau și elemente religioase, fetișiste mai ales. Respectul lor se îndrepta îndeosebi către o piatră cu o proveniență nu tocmai certă, probabil meteoritică, incastrată într-un templu dintr-o mare oază, în același timp, important punct comercial, unul din cele în care se termina o variantă a drumului mătăsii, Mekka.

Tocmai la Mekka, aparținând tribului Koreiși, s-a născut întemeietorul Islamului, Mahomed. A avut multă vreme o viață cât se poate de modestă. Rămas orfan, a fost crescut de un bunic, Abu-Thalib. S-a ocupat de negustorie, în slujba unei văduve bogate, mai în vârstă decât el cu 15 ani, Khatijea (Hadigea), cu care s-a căsătorit. A străbătut întreaga peninsulă, ajungând până în Palestina și Siria unde a venit în contact cu reprezentanți ai iudaismului și ai creștinismului nestorian. Conform tradiției, la 40 de ani a avut o primă revelație a Islamului.

În tradiția musulmană există două variante în legătură cu acest moment, ambele legate de îngerul Gabriel (Djabrail), mesager al lui Dumnezeu, atât în *Vechiul* cât și în *Noul Testament*. În prima, acesta i-a adus lui Mahomed, care medita lângă o stâncă, în apropiere de Mekka, *Coranul*, poruncindu-i să-l citească deși Mahomed era neștiutor de carte. În a doua, mai spectaculoasă, arhanghelul Gabriel l-a dus pe Mahomed până la Ierusalim. De aici, de pe piatra sacră, unde se aflase Templul lui Solomon, l-a urcat în cele șapte ceruri. A trecut prin primul, unde se aflau personaje biblice mai puțin importante („curte mărunță”, cum ar spune cronicarul), prin cel de-al doilea, unde se aflau Profeții, din care cel mai important și mai curios era Moise, apoi prin al treilea, locuit doar de Iisus Hristos, cu care a avut o interesantă discuție privind „legămintele” viitoare,

prin celelalte apoi, unde erau doar îngeri, pentru ca în al şaptelea să-l întâlnească pe Allah. În acest din urmă rai, exista un templu în care un înger mai mic nu terminase încă de transcris *Coranul*, motiv pentru care Mahomed a fost invitat de Allah să viziteze grădina în care curgeau trei râuri de lapte, de miere şi de vin. Allah l-a îndemnat pe Mahomed să se bucure de acestea. Profetul a luat într-o mână lapte, într-o mână miere şi la întrebarea lui Allah, de ce nu a luat şi vin, i-a răspuns cu o logică desăvârşită că are numai două mâini. Din acest motiv (există şi alte explicaţii ale tradiţiei), vinul a devenit o interdicţie pentru „drept-credincioşi”, până când aceştia se vor putea bucura îndestul de dânsul ajungând în Rai. La înapoiere, Mahomed a trecut tot prin Ierusalim, care a devenit, după Mekka şi Medina, al treilea oraş sfânt al musulmanilor.

Credinţa acestora a fost consemnată de *Coran*. Opera nu a putut fi scrisă de Mahomed. Ea consemnează revelaţiile acestuia, forma ei definitivă fiind dată prin porunca Califului Othman, spre 650. *Coranul* este compus din 114 capitole, în arabă *sure* (surate). Acestea sunt dispuse nu într-o manieră cronologică, ci după un criteriu mai puţin obişnuit, lungimea lor, neaplicat doar la prima şi ultimele. După cea iniţială, „sura care deschide cartea”, urmează celelalte, numite în general după un cuvânt simbol. Astfel, prima din marile sure este „sura vacii”, în vreme ce ultima este „sura oamenilor”.

Impunerea Islamului nu s-a realizat însă lesne. Chiar membrii tribului său, koreişii, s-au arătat ostili noii religii. Mahomed a fost nevoit să fugă de la Mekka la Yathrib, localitate în care a continuat propovăduirea noii religii, bine primită, motiv pentru care Yathrib şi-a schimbat numele în Medina, „Oraşul Profetului”. „Fuga” de la Mekka la Medina, *Hegira*, căreia arabii i-au dat un sens poetic, constituie pentru musulmani începutul unei noi ere (15 iulie 622).

Islamul reia unele principii ale iudaismului și creștinismului, pe care le consideră, însă, religii imperfecte. Singura adevărată este deci aceea revelată de Allah lui Mahomed. Acesta este un om, motiv pentru care adepții noii religii nu acceptă să li se spună mahomedani. Singura sa minune este revelarea *Coranului*. Este adevărat, tradiția mai adaugă, în afară de ascensiunea sa în cer, încă o minune: provocat de niște auditori, el a adus luna în dreptul degetului mare, rupând-o în două, astfel apărând simbolul semilunei.

Ideea esențială a noii religii este supunerea totală față de singura zeităte existență, atotcreatoare, atotștiutoare, atotputernică, Allah. Islam înseamnă supunere, după cum musulman înseamnă în esență supus, cel care crede și se închină lui *Dumnezeu* (ar. Allah).

Musulmanul trebuie să respecte cinci reguli: profesiunea de credință, rugăciunea, milostenia, postul, pelerinajul la Mekka. Între acestea există o firească legătură, fiecare însă cerând îndeplinirea unor îndatoriri precise.

Cea mai importantă este profesiunea de credință. Musulmanul trebuie să mărturisească, în suflet și în public, unicitatea lui Allah și faptul că învățătura sa i-a fost revelată prin Profet: „Nu există Dumnezeu (Allah) în afara lui Dumnezeu (Allah) și Mahomed este Profetul Său” Monoteismul este absolut, imperativ, restrictiv. Credința este subliniată prin rugăciune. Fiecare musulman trebuie să i se închine lui Allah de cinci ori de zi, prin rugăciuni în care să-și exprime profesiunea de credință, respectând prima *Sură* a *Coranului*. Aceste rugăciuni pot fi efectuate oriunde, dat fiind că Allah este pretutindeni. După învățătura islamică „Allah este la răsărit, Allah este la apus, Allah este miază-noapte, Allah este miază-zi. Oriunde te întorci ești cu fața spre el”. În practică, s-a impus însă obligația ca musulmanul să fie în timpul rugăciunii cu fața spre Mekka. Când este mai departe de aceasta, trebuie să găsească alte puncte cardinale

religioase; musulmanii din România, de exemplu, trebuie să-și facă rugăciunea îndreptându-se spre Dobrogea. Dintre rugăciuni, cea mai importantă este cea de la prânz, de vineri, ziua sfântă a musulmanilor. Ea trebuie făcută la chemarea muezinului, sub îndrumarea unui conducător, *imamul*, la moschee.

Milostenia nu este numai o obligație islamică. Spre deosebire de alte religii însă, ea este obligatorie, fără a o exclude pe cea voluntară. În funcție de avere, fiecare musulman trebuie să contribuie la ajutorarea săracilor și a unor instituții. Prin milostenie se urmărește întărirea sentimentului comunității religioase.

Postul musulman din timpul lunii a noua, *Ramadanul*, prezintă și el unele particularități. Efectuat de la răsăritul la apusul soarelui, el constă nu numai în abținerea de la orice mâncare sau băutură, ci și de la refuzul a tot ceea ce prin faptă sau vorbă, ar putea aduce o pângărire. De la acest post sever (mai ales când Ramadanul cade în perioadele de vară) sunt exceptați luptătorii, bolnavii, bătrânii, femeile însărcinate sau care alăptează ș.a. Ei trebuie „să recupereze” însă, fie în alte perioade, fie dând un fel de „delegație” unor apropiați.

În sfârșit, pelerinajul. Teoretic, acesta este obligatoriu. În practică, însă este condiționat de starea materială și de sănătate a credinciosului. Fiecare musulman trebuie, sau ar trebui, o dată în viață să facă un pelerinaj la Mekka, unde îndeplinește un ritual în jurul și în interiorul templului sfânt *Kaaba*, să meargă până la „muntele” Arafat din apropiere, să arunce cu pietre în demoni, să participe la o masă rituală. El devine, astfel, un pelerin, *un hadji* (rom. *hagi* sau *hagiu*, nume aplicate și pentru pelerinaje creștine). Este însă o obligație care, prin marea extindere a Islamului, chiar dacă și astăzi atrage mari mase de credincioși la Mekka, a devenit într-un fel „neobligatorie”, putând fi suplinită cu altele.

Obligațiile de mai sus constituie „cei cinci stâlpi ai Islamului” Acestora, unii teologi le adaugă și un al șaselea „stâlp”, războiul sfânt, *djihadul*. Acesta nu este totuși o

obligație canonică. El a izvorât din tradiție (*hadith*), cu atât mai mult cu cât, după ce a predicat Islamul, Mahomed a apelat, pentru impunerea lui, la sabie. Se poate spune chiar că, dintre toate principiile musulmane, mai puțin canonicul *djihad* a avut consecințele cele mai importante.

În penultimul său an de viață, Mahomed a declarat că adepții Islamului trebuie să ducă o luptă până la capăt împotriva „necredincioșilor”. Ce-i drept, îi împărțea în două categorii: necredincioșii propriu-ziși, „păgânii”, politeiștii, care trebuie sau convertiți sau exterminați, și „oamenii cărții”, ceilalți monoteiști, iudeii și creștinii, cărora li s-au adăugat și zoroastrienii. Distincția nu a fost respectată întotdeauna, dar musulmanii au acordat un fel de regim preferențial creștinilor, după cum au recrutat dintre evrei oameni bine pregătiți pentru diverse funcții. Convertirea la Islam părea o îndatorire, mai ales că într-o tradiție se afirma că „Toți oamenii sunt egali, ca dinții din pieptenele Țesătorului, nici o deosebire nu este între un alb și un negru, între un arab și un nearab, decât în măsura în care ei se tem de Dumnezeu” În realitate însă, acțiunea de convertire, care a avut rezultate extraordinare, dovadă că Islamul a ajuns repede dintr-o religie a unor triburi, una din marile religii universale, nu a fost generalizată. Mai ales în zonele creștine, societatea a devenit una etajată, pe prima treaptă stând musulmanii, cei care conduc și luptă, pe cea de a doua cei care muncesc și produc.

Expansiunea Islamului a început cu „urmașii” (*califi*) direcți ai lui Mahomed, primii patru fiind, ca beneficiari ai Cuvântului Profetului, „bine îndrumați” Primul dintre ei, care a domnit numai doi ani, tatăl soției favorite a lui Mahomed, Abu Bekr, s-a ocupat mai ales de consolidarea noii religii. Următorii doi, Omar și Othman, au deschis politica de cuceriri, ambii fiind însă asasinați. Asasinat a

fost și cel de-al patrulea „calif bine îndrumat”, Ali, considerat de o parte a musulmanilor, șiiții, cel mai îndreptățit la succesiunea Profetului, în tripla sa calitate de văr, fiu adoptiv și soț al fiicei favorite a lui Mahomed, Fatima. A apărut astfel o schismă în lumea Islamului, stabilindu-se o departajare între majoritatea ei, adeptă și a tradiției (*suna*), cea sunită (circa 90%) și minoritatea šiită, „partida lui Ali” (*șiat Ali*, în arabă), determinând un fel de istorie paralelă.

Expansiunea Islamului, devenit deja un imperiu care cuprindea mai ales „semiluna fertilă”, una din marile zone de naștere a civilizației (Mesopotamia, Siria, Palestina), a căpătat dimensiuni neobișnuite în timpul *omeyyazilor* (661–750). În câteva decenii, Islamul s-a extins de la Indus la Pirinei. Au fost cucerite și islamizate pe rând, Egiptul, Libia, Maghrebul. În 711, o mică armată arabo-berberă trece Gibraltarul (Muntele lui Tarik). Stabiliți mai întâi în Andaluzia (*al Andalus* = Vandalicia, pământul vandalilor), arabii cuceresc curând întreaga Peninsulă Iberică, încercând chiar să-și continue expansiunea dincolo de Pirinei. Reușesc să ocupe câteva regiuni din sudul Franței, dar sunt înfrânți de Carol Martel la Poitiers (732). În răsărit, în 712, arabii ajung în Valea Indusului. Reușesc să cucerească, în drum, Afghanistanul, ai cărui locuitori erau atrași de noua religie. De aici și din Iran, arabii își continuă expansiunea în Asia Centrală.

Imperiul omeyyad, cu capitala la Damasc, era în esență arab. În timpul abbasizilor (750–1258) devine pluriethnic, chiar dacă religia este respectată pretutindeni. Au loc noi cuceriri, una dintre cele mai importante fiind aceea a Siciliei. În răsărit, în 751, arabii repurtează o victorie asupra chinezilor, în apropiere de Tașkent, care a stabilizat granița dintre Imperiul Celest și Islam. Acesta a trecut-o

totuși, unele populații nechineze, uigurii în primul rând, devenind musulmane. Imperiul abbasizilor devenise suficient de puternic pentru a-și propune chiar să ocupe Constantinopolul, asediindu-l pe mare și pe uscat. Episodul a intrat și în iconografia creștină. Măreția Imperiului abbasid este subliniată de cea a capitalei sale, Bagdad, care ajunge să numere peste un milion de locuitori (numai bărbați, după sursele vremii). În același timp, este ilustrat de mari personalități ca Harun-al-Rașid, devenit celebru și prin *O mie și una de nopți* sau unul din succesorii săi, al-Mamoun. Sunt un fel de „cruciați” ai Islamului, conducând alternativ pelerinajul la Mekka și expedițiile războinice. Tot acum a fost adoptată, ca simbol islamic, culoarea verde.

De o extraordinară întindere geografică, Imperiul abbasid a trebuit să suporte efectele pluriethniei, care s-a reflectat și în diviziunea sa politică. Suveranii de la Bagdad se consideră și sunt considerați în continuare califi. În Egipt, parțial în Siria, s-au instalat pe tron *fatimizii*, în Irak și-au revendicat dreptul la tron *buyizii*, în Iranul occidental, Afghanistan și parțial în India s-au impus domniile *samanizilor*, apoi ale *ghaznevizilor*, nume provenind de la orașul afgan Gazna. Lovituri puternice au fost date Imperiului abbasid mai ales de turcii selgiucizi, care și-au extins temporara stăpânire din Asia Mică până în India. Lovitura finală a venit din partea mongolilor, care, în 1258, au cucerit Bagdadul, distrugându-l complet.

Imperiul arab își încheia practic existența. Islamul și-a găsit însă soldați devotați și fanatici în alte popoare războinice. Mongolii, care din timpul lui Genghis Han, realizaseră o epopee războinică, creând un uriaș imperiu, s-au convertit la Islam, întreprinzând printre altele cucerirea Indiei, prin Marii Moguli, cu capitala inițial la

Kabul („mogul” este o deformare arabo-persană a termenului mongol).

La rândul lor, turcii otomani (de la eponimul legendarului strămoș Othman) au realizat un imperiu tricontinental. Venind din Asia Centrală, stabiliți în Anatolia, au trecut Dardanelele în Europa (1388), pentru ca, în 1453, Constantinopolul să devină noua lor capitală, Istanbul. Și-au continuat expansiunea încorporând Libanul, Palestina, în sfârșit Egiptul, și parțial restul Africii de Nord. Direcția principală a expansiunii lor a rămas însă Europa.

Este adevărat, după cucerirea Mekka, sultanul s-a proclamat calif; capitala sa este însă în Europa și va rămâne aici până în 1923.

În ansamblul său însă, Islamul a rămas asiatic. El a continuat să se extindă și după încetarea cuceririi propriuzise, prin intermediul negustorilor, a misionarilor ș.a., într-o mare parte a Africii negre, ca și în Indonezia, pe care, înlocuind în cea mai mare parte budismul, a transformat-o în țara cu cel mai mare număr de musulmani. În decursul secolelor, a suferit modificări impuse de evoluția istorică generală; religia a rămas însă practic neatinsă. Islamul rămâne un „prizonier al timpului său” (Dominique Sourdel), putând trăi în continuare în două epoci diferite.

Dincolo de deosebirile firești provocate de extinderea și îndelunga sa istorie, lumea islamică are o unitate conferită de chiar punctul ei de plecare, predicile lui Mahomed reunite în Coran. „Cartea Sfântă” nu constituie însă doar o lucrare dogmatică, ci este, ca și cazul altor religii orientale, un cod de legi, *Şaria* (Şariah) — „calea cea bună” Această cuprinde totalitatea poruncilor din *Coran* și *Tradiții*, reglementând până în cele mai mici detalii viața credinciosului. În anumite regiuni ale Islamului, ca Maghrebul sau Indonezia, se adaugă și unele reguli

locale. În lumea modernă, *Şaria* coexistă cu o legislație *copiată* după cea europeană. Fundamentalistii islamici au urmărit o revenire la *Legea musulmană*, reușind s-o impună în Arabia Saudită, Iran, Afghanistan și parțial în Pakistan. Musulmanul are convingerea că toată activitatea sa, ca și a colectivității din care face parte, este guvernată de prescripțiile *Coranului*. În cazul în care apar elemente noi, pe care nu le putea prevedea o operă alcătuită în veacul al VII-lea, se apelează la analogie. De exemplu, muncitorul de la un furnal cu foc continuu poate să renunțe la una din rugăciunile cu orar fix, întrucât astfel îi era îngăduit și luptătorului căruia adversarul nu-i îngăduia nici un răgaz. Interpretarea învățăturilor *Coranului* este făcută de un corp de mari saceldoți, *ulemalele*, care hotărăsc în privința principalelor probleme prin acte speciale, *fetvale*, prin care pot chiar atrage atenția suveranului asupra unor neconcordanțe între faptele sale și învățătura Profetului. Un cler propriu-zis nu există. Muezinul are doar îndatorirea de a-i chema la slujbă pe credincioși, după un orar fix. Imamul conduce rugăciunea acestora, putând fi ales dintre oricare din ei. În diferitele litigii, cel care hotărăște este cadiul (*qadî*), iarăși după percepte islamice elastice, ceea ce poate duce la concluzia că „în Orient, toată lumea are dreptate”

Pentru educația musulmanilor, o atenție deosebită se acordă învățământului. El începe de la șapte ani, cu acumularea cunoștințelor elementare, cea mai importantă constând în însușirea pe de rost a *Coranului*, în limba arabă, indiferent de apartenența etnică; tot în arabă, limba sfântă, rostindu-se și cele cinci rugăciuni (tot astfel cum, în Evul Mediu european, catolicii foloseau latina, iar ortodocșii greaca, ulterior și slavona). Învățăturile mai înalte

erau oferite de *medrese*, un fel de colegii, unele din ele putând fi comparate chiar cu universitățile europene.

Musulmanul își arăta respectul față de *Coran* nu numai prin cunoașterea acestuia, ci și prin aspect. Bărbatul, pentru care barba era obligatorie, purta invariabil pe cap, „din respect față de Allah”, un turban. Hainele sale largi erau albe. Alb era și veșmântul femeilor, care trebuia să le acopere în întregime trupul și capul, cu excepția ochilor.

Locuințele musulmanilor pornesc de la organizarea familiei, în care bărbatul avea un rol superior. *Coranul* are prevederi contradictorii în legătură cu numărul soțiilor. În *Sura credincioșilor*, una din cele mai importante, există o prevedere în conformitate cu care cei care nu se limitează la o soție și o roabă „aceia calcă legea”. În altă parte i se permite bărbatului să aibă patru soții, cărora li se pot adăuga roabe. În realitate, numai cei suficient de bogați apelau la această prevedere. Majoritatea musulmanilor se limitau la modesta monogamie. Indiferent de situație, soția devenea un fel de bun propriu, apărată chiar de privirile străinilor, după cum nici ea nu avea voie să privească alți bărbați. Casa musulmană, este în consecință, un fel de replică arhitectonică la feregea. Zidul dinspre stradă nu avea ferestre, ca și în alte zone ale civilizației asiatice sau la casele mai vechi ale turcilor din Dobrogea. De altfel, femeile (femeia) locuiau în încăperile speciale, numite harem, de la cuvântul arab *haram*, „strict interzis”.

Alături de aceste case simple, majoritatea arabilor, mai târziu și ceilalți musulmani, au realizat și altele, somptuase, impunătoare, cum sunt palatele și moscheele, ultimele dominate de minarete. Două trăsături sunt caracteristice pentru arhitectura islamică: înaltele și elegantele colona-de, și arabescul, procedeu pe care nu arabii îl inventează, dar pe care îl perfecționează. Dat fiind că nu puteau

reprezenta oameni, nici măcar animale, artiștii se îndreaptă spre rafinate motive florale și geometrice. Artă arabă are în arhitectură o foarte largă arie de cuprindere.

Arabii au fost reputați și prin știința lor, extinzându-se pe un spațiu extrem de larg, străbătut de mari geografi, ca de pildă, Idrisi sau Ibn-Batutta. Ei au alcătuit o adevărată sinteză a științei vremii, consemnată în mari enciclopedii. Fapt interesant, ei au vehiculat nu numai realizările indienilor sau chinezilor, ci chiar au pus la îndemână europenilor rezultate ale științei grecești, pe care Evul Mediu occidental le uitase, traducând în arabă scrieri ale lui Hippocrate, Galenas, Pitagora, Aristotel, Ptolomeu, Euclid ș.a. Se poate spune, „arabii au fost marii transmițători (în multe cazuri, chiar salvatori) ai științei Antichității” (Ovidiu Drimba).

Încă din timpul expansiunii lor, se constată un început al decăderii politice și culturale a arabilor. Locul lor a fost luat de alte imperii. În afară de Imperiul otoman, preocupat mai ales de Europa și de Imperiul Marilor Moguli, integrat în istoria Indiei, un caz prezintă un interes deosebit, mai ales că este vorba de patria *șiismului*, Persia.

Aflată timp de șapte secole sub dominația succesivă a arabilor, turcilor și mongolilor, Persia a reușit să redevină independentă la începutul secolului al XVI-lea, sub conducerea dinastiei sefevizilor. Întemeietorul acesteia, Safi-ed-Din, la origine șef al unui trib turc din Azerbaidjan, a reușit să se proclame șah al Persiei (1500). Noua dinastie s-a menținut peste două secole (1500–1722).

Organizarea societății persane prezintă multe trăsături comune cu aceea a altor societăți asiatice. Specificul evoluției istorice a Persiei, particularitățile geografice, poziția sa la interferența unor civilizații deosebite — străbătut de principalele drumuri terestre care leagă Asia sudică și

orientală de Orientul Apropiat și Europa — i-au determinat însă caracteristicile.

O importantă particularitate o constituie locul deținut în continuare de nomazi (fapt explicabil prin relieful anumitor regiuni, ideale pentru păstorit, și prin aceea că dominația străină nu se putea manifesta la fel de riguros în cazul lor). Organizați în triburi, ei nu au decât obligația unui impozit redus, de care sunt scutiți dacă prestează serviciul militar. Rezistenți, puternici și îndemânatici, păstrând, datorită mediului lor de viață, un spirit întreprinzător și un caracter independent, nomazii constituie și focarul unor puternice răskoale, unele ducând chiar la impunerea unor noi dinastii care au, ulterior, tot interesul să le păstreze sprijinul.

Asigurând o relativă stabilitate politică, lungă domnie a sefevizilor a permis o dezvoltare urbană, circa 20 de orașe având peste 20 000 de locuitori (Ispahan, Siraz, Tabriz, Kirman ș.a.), alte câteva zeci având mai puțin. Cele din urmă aveau mai mult înfățișarea unor sate mari, locuitorii lor practicând, în mod obișnuit, și agricultura. Orașele mai mari erau importante puncte comerciale, atât pentru schimbările interne, cât și ca etape ale marilor caravane internaționale. Negustorii persani ajunseseră vestiți pentru bogăția lor. În același timp, orașele erau și importante centre meșteșugărești, fiecare din ele specializându-se într-un anumit produs. Meșterii din aceeași ramură se grupau într-o corporație (*esnaf*). Din corporații nu făceau parte femeile, excluse practic, ca în toate țările musulmane, din viața socială. Ele constituiau însă principala mână de lucru în producția de țesături, mai ales în aceea a celebrelor covoare persane.

Meșteșugurile erau sprijinite de stat, întrucât, prin numeroase axe contribuiau la sporirea veniturilor. În același timp, a fost protejat și comerțul, îmbunătățindu-se

circulația caravanelor prin construirea de poduri, tăierea unor defilee, asigurarea unor noi surse de apă, prin construirea în drumul lor a unor noi localități prevăzute cu caravanseraiuri (hanuri) și bazaruri, prin strădania de a crea o siguranță a comerțului etc.

Forma puterii de stat în Persia secolelor XVII–XVIII este despotică. Cucerii de arabi, persanilor li s-a impus islamismul, ei preferând varianta șiiită. În conformitate cu aceasta, la conducerea musulmanilor nu pot fi decât cei asupra cărora se extinde emanația divină, prin linia deschisă de Ali. Imamii sunt deci infailibili. Numărul lor nu este însă nelimitat, șiiții incluzându-i printre ei de obicei pe primii doisprezece descendenți ai lui Ali. Ultimul dintre ei, „imamul ascuns”, s-a retras într-un loc secret și așteaptă momentul favorabil reapariției, ca și partizanii săi, deosebit de fanatici și de ostili celorlalți musulmani.

Aparent o simplă sectă religioasă, šiismul are un evident caracter politic. Declarându-l religie de stat, sefevizii au contribuit nu numai la întărirea unității statale a Persiei, ci și la întărirea puterii lor. Locotenentul lui Mahomed pe pământ, *șahul*, este pentru persani stăpânul absolut al vieții și al averii lor.

Șahul era ajutat de numeroși funcționari, simpli executanți ai voinței sale. Administrația locală era strict subordonată puterii centrale. În momentul însă în care pe tron ajung monarhi incapabili, preocupați mai mult de harem decât de treburile publice (și astfel se prezintă lucrurile cu ultimii sefevizi), întreaga organizare de stat suferă.

În aceste condiții, este tot mai dificil să se facă față pericolelor externe și răzvrătirilor popoarelor supuse. Or, acestea sunt aproape permanente. Întreținerea unei curți numeroase, ridicarea unor edificii impunătoare, recompensarea slujitorilor șahului, menținerea unei armate

importante, toate acestea cereau mari cheltuieli. Ele nu puteau fi acoperite numai prin veniturile interne. *Coranul* declara legitim doar impozitul pe pământ, diferitele taxe percepute de la meșteșugari și negustori neputând oferi vistieriei decât sume limitate. Nici impozitele percepute de la țărani nu puteau fi prea mult sporite. Într-o regiune cu o densitate redusă, exista pericolul ca țăranii, până nu demult nomazi și mulțumindu-se cu condiții de viață foarte modeste, să se refugieze în alte părți.

Pentru asigurarea veniturilor, monarhul trebuia să recurgă deci la război. De altfel, și tradiția cerea ca șahul, „regele regilor”, să fie un cuceritor.

Nevoiți să lupte, în același timp, împotriva turcilor, a uzbekilor din Turkmenistan și a portughezilor, primii sefevizi au urmat o politică activă. Apogeul noii dinastii l-a constituit domnia lui Abbas I cel Mare (1587–1629). Acesta a reușit să consolideze mai întâi situația internă. El a creat un nou trib, „amicii șahului”, format din voluntari din toate triburile, care îi erau complet devotați. Apoi, a format trupe de mercenari și a creat, după modelul ienicerilor, un corp de elită.

Măsurile luate s-au reflectat în succesele externe. Abbas i-a înfrânt pe rând pe turci și pe uzbeci, reușind să aducă, treptat, sub dominația persană Tabriz, Erevan și Kars, Azerbaidjan și Kurdistan, Bagdad, Mosul și Diarbekir și să asigure, uneori prin simple deplasări de populații în interiorul statului, securitatea granițelor.

Urmașii imediați au continuat politica sa. Începând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, simptomele decăderii sunt însă tot mai evidente. Șahii renunță tot mai mult la viața războinică a predecesorilor. Greutatea impozitelor determină numeroase răscoale, care nu ocolesc nici capitala. De această situație profită afganii.

De aceeași origine ca și persanii, afganii au suferit multă vreme dominația acestora, mai întâi în vremea sasanizilor, apoi din timpul lui Abbas I. Ei au acceptat însă greu stăpânirea străină, rezistența lor fiind accentuată și de faptul că erau suniți. În 1709, în regiunea Kandahar, a izbucnit o răscoală care a cuprins treptat întreg Afghanistanul, de unde persanii au fost alungați. Ulterior, trupele afgane au pătruns în Persia, au cucerit Ispahanul, au înfrânt și au alungat pe ultimul sefevid, Tahmasp al II-lea, un monarh pe cât de feroce față de supuși, pe atât de slab în fața dușmanului și au ales în locul lui pe conducătorul lor, Mir-Mahmud. De aceasta au profitat statele vecine, care au acaparat o mare parte a Persiei. De altfel, ea a ajuns vasală Turciei, urmașul lui Mir-Mahmud promițând sultanului din Constantinopol distrugerea šiismului.

Existența independentă a statului persan a fost asigurată de o nouă răscoală. În fruntea ei s-a aflat conducătorul unui trib din Khorasan, Nadir-șah, care a intrat în slujba lui Tahmasp al II-lea. Asuprirea practică de afgani a făcut ca în jurul său să se strângă o armată numeroasă. Cu ajutorul ei, capitala a fost recucerită, tronul fiind din nou ocupat de Tahmasp al II-lea (1730).

Prin acțiuni energice, Nadir-șah a izbutit în anii următori să reconstituie Persia așa cum era ea înainte de cucerirea afgană. Stăpân de fapt al statului, el a devenit și conducătorul lui de drept în 1736, când s-a proclamat șah. După aceasta a continuat politica de cuceriri; a supus complet Afghanistanul (1737), a făcut o expediție în India (1739), de unde a luat o imensă pradă de război, care i-a permis să-și scutească supușii timp de trei ani de plata impozitelor; a invadat Turkestanul, a obligat hanatul Buhara să-i plătească tribut, iar han al Hivei a pus un vasal. În același timp, a urmărit o întărire internă,

propunându-și chiar introducerea unui cult comun care trebuia să reunească pe toți musulmanii (șiiți și suniți), creștinii și iudaicii din Persia. Moartea sa (1747) a pus însă capăt tuturor acestor planuri.

În continuare, Persia a cunoscut o perioadă de importante frământări, legate de luptele pentru tron. Diferite popoare supuse se răscoală, devin independente sau sunt cucerite de puteri vecine.

Strălucirea cunoscută în timpul lui Kerim-Han (1750–1779) nu este astfel, decât temporară. Politician abil, acesta a preferat să nu-și ia titlul de șah, ci doar pe acela de vakil (regent) al șahului minor, a reușit să reconstituie Persia occidentală, a mutat capitala la Siraz, oraș unde a ridicat numeroase monumente. După el însă, o nouă răscoală a dat puterea în mâna conducătorului tribului turc al kagiarilor, Mohamed Aga Han, care nu se remarcă decât prin atrocități și prin incapacitatea de a menține intacte hotarele.

Situația politică și-a găsit o reflectare în cultură. În acest domeniu, persanii au cunoscut în perioada anterioară realizări deosebit de importante. Limba lor, limba lui Firdusi și a celebrului poem *Şah-namé* (Cartea Regilor), adevărată *Iliadă* a persanilor, era în întreaga lume musulmană adevărata limbă culturală, rolul ei fiind comparat uneori chiar cu acela al francezei în Europa. Termeni persani au intrat în lexicul arab sau turc; și în vocabularul românesc, mai multe cuvinte sunt de origine persană: abitir, barem, bostan, caftan, derbedeu, dulap, herghelie, lulea, raft, tafta, vechil.

Poeții persani nu sunt însă simpli adulatori ai monarhului. Chiar Firdusi, care elogiase alți șahi, este foarte dur în *Scrisoare către șahul Mahmud*, care „tronu-și face strungă pentru tâlhărit”, poetul apelând la „verbul stihului meu îndrăzneț”: „O, Mahmud atotputernic și bicisnic padișah,/ Dacă n-ai rușine-n tine, teme-te măcar de-Allah!”

Frumusețea limbii persane a fost pusă în evidență de un alt poet, Omar Khayam, celebru în vremea sa mai ales ca matematician, fiind autorul celui mai bun tratat de Algebră, „capodopera matematicilor medievale”, și ca astronom. Ca orice om de cultură din epocă, se ilustrează în mai multe domenii, fiind, mai ales, creatorul unor bijuterii poetice, *rubaiate*, cum numeau persanii catrenele. Este un nonconformist. Elogiază vinul într-o lume în care acesta era interzis. Transpune în versuri o înțelepciune pe care otomanii au adus-o și la cunoștința europenilor: „De te-nhaiți cu proștii, parte ai de blam,/ Deci ascultă sfatul lui Omar Khayam:/ la din mâna celui înțelept otravă,/ Nu primi din mâna prostului balsam!” Al Khayyam („cel care face corturi”) aparține lumii musulmane, mai exact sectei *sufiste* (de la suf-lână, cu referire la îmbrăcămintea simplă pe care o purtau aderenții). El este însă din patria lui Zoroastru, făcând în spiritul dualismului acestuia o departajare clară, contrară Islamului, între Cer și Pământ: „Binele și Răul se învrăjbesc de moarte./ Lumea arde. Cerul? Cerul stă deoparte./ Blesteme și imnuri vesele n-ajung/ Până-n ceru-albastru, ce-i departe foarte.”

Poezia și limba persană au fost dezvoltate în secolul al XIII-lea de Saadi, celebru prin culegerea sa *Golestan* (Grădina florilor), în care explicând „pricinile zămislirii cărții mele”, pornește de la o pesimistă înțelepciune: „Viața-n orice clipă scade cu-n răsuflet./ Vezi că n-ai de-acuma multe clipe, suflet.” Pesimismul său a fost continuat, dar și temperat, de un fel de optimism al resemnării în secolul următor, de cel pe care europenii l-au considerat cel mai mare poet persan, Hafez, în finalul *Testamentului* său poetic: „Spus-am de-ale vieții chinuri de nespus./ Fost-am om și multe prin aceasta-i spus.” Hafez, care, ca și predecesorii săi, a acordat atenție diferitelor domenii ale cunoașterii, exprima aici o importantă înțelepciune orientală: cel mai sănătos optimism este *fatalismul*.

Înțelepciunea persană și-a găsit o întruchipare deosebită în unul din cei mai importanți reprezentanți ai săi, Ibn Sina (Avicenna pentru europeni). Prin *Canonul medicinei*, redactat după Galenus, el devine o autoritate europeană până în veacul

al XVII-lea, fiind cu adevărat un „prinț al medicilor”. Preocupările sale sunt însă mult mai largi, dând o lucrare în care realizează o sinteză a cunoștințelor greco-musulmane, *Cartea vindecării sufletului*.

Lumea persană, ca și lumea musulmană în general, nu se manifesta însă doar prin rugăciuni, lupte, lucru, creații spirituale. Simțea și ea necesitatea unor momente de destindere. Pentru aceasta, în interiorul sau în afara localităților, se aflau terenuri pentru joacă (*maydan*) unde aveau loc lupte, întreceri de îndemânare (*halcà*), curse de cai sau cămile. La anumite distracții, în afară de nelipsitele ospețe care urmau diferitelor ceremonii, se practicau jocuri de dame, table și mai târziu de șah. Acest din urmă joc, creat în forma sa definitivă în India, a pătruns în lumea islamică, apoi în Europa prin intermediul persanilor. Chiar numele său, *șah*, este persan („jocul regilor”), ca și unele expresii, mai ales cea finală, *șah-mat* („regele este mort”).

Istoria islamului este astfel deosebit de complexă. Aceasta este judecată mai ales prin intermediul scrierilor istoricilor europeni, între care un loc important îl au Dimitrie Cantemir, Nicolae Iorga, ca și orientaliști români contemporani. Este interesant însă de raportat istoria Islamului la istoriografia arabă, turcă, persană, cu o apropiere și de suflet.

Dezvoltarea acesteia era impusă chiar de *Coran*. În diferite *sure* este expusă concepția unei evoluții plecând de la Adam, făcut „din lutul cel mai curat” până în momentul în care „drept-credincioșii” vor fi „sculați în ziua învierii”. Prelungește chiar existența oamenilor în *Paradisul* care, realizat după dorința unor oameni ai oazelor și deșertului, trebuia să fie răcoros și plin de verdeață.

Primele lucrări cu caracter istoric sunt un fel de biografii ale Profetului. Următoarea etapă a fost aceea a descrierii războaielor, privite și ele ca o îndeplinire a poruncilor coranice. Apogeul este atins însă în momentul în care

acestea au încetat, deci se putea scrie într-o liniște pe care zgomotul luptelor o împiedica. Istoricii încearcă să rivalizeze cu poeții, aflați la mare prețuire. Ei sunt preocupați să dea o cât mai frumoasă formă exprimării în proză. Faptul se observă chiar în titlurile diferitelor lucrări. Astfel, istorii universale sunt numite *Culegerea binecuvântată* sau *Colierul de perle*, o istorie a Islamului este *Plăcerea oamenilor*, istoria lui Tamerlan, *Minunile predestinării*, iar rezumatul unei istorii a savanților, *Spuma laptelui*.

Istoria universală este mai puțin reprezentată, fără a lipsi însă. Istoricii își culeg datele din marile biblioteci, unele de câteva zeci de mii de volume, în principalele centre musulmane sau prin călătorii întreprinse pe spații foarte largi. Domniile unor mari conducători pot prilejui invitații pentru alcătuirea unor lucrări deosebite, cum este aceea pe care o realizează Immededdin în secolul al XII-lea, pentru Selah-el-Din, care și-a impresionat contemporanii, inclusiv pe europeni, rămânând celebru pentru ei ca Saladin.

Istoriografia arabă a decăzut în continuare, reflex al decăderii statului. Ea a atins însă apogeul prin Ibn Haldun, în secolul al XIV-lea care l-a impresionat chiar pe Tamerlan, acesta propunându-i fără succes să intre în slujba lui. Principala sa lucrare este *Cartea poveștelor și a datelor despre viața arabilor, perșilor și a berberilor*. Principala dintre cele trei părți este prima, introducerea, subtitrată foarte elocvent, *Despre natura vieții sociale a oamenilor*. Aici, Ibn Haldun își pune problema modului în care trebuie realizată cercetarea istorică astfel încât ea să ajungă la „stabilirea a ceea ce este cert”, „cunoașterea profundă a cauzelor care determină producerea evenimentelor”. La fel, fără a se declara ostil *Coranului*, el este interesat, în primul rând, să găsească explicațiile naturale

și umane ale evoluției istorice. Acordă un rol important factorului geografic, împărțind partea locuită (nordică) a pământului în șapte zone climatice, dintre care cea mai favorabilă ar fi zona temperată, pe care o suprapune, firesc, teritoriilor stăpânite de arabi. Subliniază de asemenea factorul demografic, atât sub raport militar, cât și economic. Ajunge chiar la ideea unui fel de contract social bazat pe o armonie care, singură, poate realiza atât siguranța monarhiei, cât și liniștea poporului. Ibn Haldun este, prin aceste idei și altele, un fel de precursor al umanistilor și iluministilor francezi, Jean Bodin, Montesquieu, Rousseau. Aceștia însă nu i-au cunoscut opera, trebuind, caz frecvent în istoria culturii, să redescopere amintitele idei.

Moștenirea istoriografiei arabe a fost preluată de istoricii otomani și persani. Primii, cu informații foarte interesante și pentru istoria românilor, s-au ocupat mai ales de expansiunea în Europa, cum o face un contemporan al lui Mahomed al II-lea, Orudj, în *Cronicile dinastiei otomane* (Tevarih-i al i-Osman), cu un titlu care va fi reluat, la singular, de cronicarii ulteriori, *Tarih*. Tot în slujba otomanilor a ajuns un istoric-poet persan, Idris Bitlisi, care după venirea dinastiei sefevizilor s-a stabilit la curtea lui Baiazid al II-lea din însărcinarea căruia a scris un poem de 80 000 de versuri persane referitoare la viața sultanilor, *Cele opt paradisuri*.

Și în istoriografie, ca și în istorie, Islamul și Europa au trăit, în general, în lumi diferite. Contactul între ele a fost totuși inevitabil, cu rezultate nu întotdeauna lesne de judecat.

IMPACTUL EUROPEI MODERNE ASUPRA ASIEI ȘI REACȚIA SOCIETĂȚILOR TRADIȚIONALE

În Antichitate, legăturile între Europa și Asia au fost atât de strânse încât delimitarea celor două continente ale Lumii Vechi era aproape imposibil de realizat. Situația s-a modificat treptat în Evul Mediu. Exceptându-i pe bizantini, europenii nu au mai întreprins acțiuni consistente în Asia decât în timpul cruciadelor. Asiaticii au fost mai întreprinzători prin cele două valuri musulmane ajunse în vestul și sud-estul european, sau prin năvălirile furtunoase ale nomazilor din stepele asiatice, de la huni și avari până la mongoli și tătari, o parte dintre aceștia stabilindu-se pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă în noile regiuni. Chiar astfel însă, pentru europenii ajunși la o fărâmițare politică și preocupați îndeosebi de micile sau marile lor rivalități, Asia s-a transformat într-o necunoscută. Puținii călători, trimiși ai Papei sau ai regelui „prea catolic” al Franței, aduc doar informații fragmentare, și acestea cunoscute de puțină lume.

Epoca modernă a modificat radical situația. Europa a urmărit să-și subordoneze restul lumii și să-l modeleze după asemănarea sa, lăsând o consistentă moștenire epocii contemporane. După *Descoperirile geografice*, Asia constituie o preocupare constantă a negustorilor europeni, din strădania cărora, combinată cu aceea a militarilor, oamenilor politici, misionarilor, a rezultat fenomenul colonial din Asia.

Reprezentanți ai unei alte civilizații, europenii au determinat nu numai o intensificare a schimburilor între cele două continente, ci au exercitat și o anumită influență asupra continentului asiatic. Acțiunea europenilor a avut rezultate variabile în diferite regiuni. Chiar limitându-ne la principalele state ale epocii, constatăm, sub acest raport, o importantă deosebire între India și Extremul Orient; în vreme ce prima a fost, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, aproape complet subordonată colonialiștilor europeni, aceștia nu au izbutit să obțină decât rezultate modeste în China și Japonia.

Țară a mirodeniilor, India a constituit unul din principalele puncte de atracție a europenilor. Marile descoperiri geografice s-au datorat tocmai căutării unui drum mai comod și mai direct spre bogățiile peninsulei hinduse. La fel, principalele companii înființate ulterior au avut ca obiect comerțul cu această regiune.

Acțiunea europeană în India poate fi împărțită în două perioade. În prima, preocupările strict comerciale sunt acelea care au predominat. Profitând de superioritatea lor tehnică și militară, europenii au înlăturat pe navigatorii-negustori asiatici. Pentru stabilirea unor legături cu Peninsula Hindusă, ei s-au limitat la înființarea unor convoaie și factorii pe coastele acesteia. Numai în anumite împrejurări, europenii procedau la ridicarea de forturi, extinzându-și uneori stăpânirea și asupra unor teritorii reduse din jur.

Într-o a doua perioadă, situația s-a modificat esențial, odată cu accentuarea penetrației franceze și engleze și cu slăbirea politică a Indiei. Negustorul era, în același timp, om politic și militar. Rezultatul final al acestei noi situații va fi transformarea Indiei într-o colonie.

Primii europeni ajunși pe coastele Peninsulei hinduse au fost portughezii, care s-au limitat la câteva posesiuni.

Alți europeni (suedezi, ruși, danezi, belgieni, austrieci, prusaci) au urmărit să realizeze legături cu India, inconsistente și fără urmări. O încercare mai serioasă a aparținut olandezilor, care au creat (1602) *Compania Indiilor Orientale*. În India, ei s-au instalat în câteva puncte de sprijin, cărora li se adăuga Insula Ceylon, de unde fuse-seră alungați portughezii. La rândul lor, slăbiți de rivalitatea cu englezii, olandezii au fost nevoiți să le cedeze teritoriile hinduse, păstrându-și posesiunile insulare din Indonezia, unde au creat un imperiu cu capitala la Batavia.

Cei care vor avea un rol cu adevărat important în colonizarea Indiei vor fi francezii și, mai ales, englezii. Primii creaseră o companie având drept scop expansiunea în Oceanul Indian în 1604, reorganizată de Colbert în 1665. După un deceniu, ea a reușit să obțină primele succese mai importante, cucerind *Pondichérry*, devenit capitală a stabilimentelor sale hinduse. Compania a cunoscut o nouă perioadă de prosperitate după reorganizarea în 1719, când a putut profita de situația creată în India în urma morții lui Aurang-Zeb.

Refuzând să recunoască orice autoritate locală în posesiunile sale, Compania a început să se amestece în certurile principilor indigeni. Ea le vindea sprijinul în schimbul unor mari sume de bani sau a unor cesiuni de teritorii. Compania s-a transformat, astfel, într-un adevărat suveran hindus.

Bazele noii politici au fost puse de guvernatorul general Dumas. El a creat o mică armată compusă din indieni, echipați și antrenați după model european, așa-numiții *sipai*. Ajutorul acordat de această armată unor principii indigeni a adus Companiei posesiunea orașelor *Karikal* și *Calicut*, iar lui Dumas titlul de nabab, ceea ce sporea posibilitățile Companiei de imixtiune în afacerile hinduse. Dar,

tocmai în această perioadă începe ofensiva energetică a Companiei engleze a Indiilor Orientale.

Creată în 1600, aceasta înființase primul contoar în 1610, la Surate, urmat de altele, dintre care mai importante erau cele care vor duce la constituirea orașelor Madras și Calcutta. Treptat, ea a început să urmărească o politică de mare anvergură, vizând subordonarea întregii Indii, scop pentru realizarea căruia au fost necesare aprige lupte împotriva francezilor și indigenilor.

Cu primii, ciocnirile mai importante au început în perioada războiului de succesiune la tronul Austriei (1740–1748). Francezii obținuseră unele succese, cucerind chiar Madrasul. Evenimentele care au urmat au răsturnat complet raportul de forțe, mai ales în timpul războiului de șapte ani (1756–1763). Preocupată de luptele duse pe continent, Franța nu a sprijinit suficient Compania Indiilor. De această situație au profitat englezii, care au acordat toată atenția luptei pentru colonii, aplicând deviza „Politica britanică este comerțul britanic”. După câteva insuccese, ei au trecut la contraofensivă; în urma unui asediu de câteva luni, Pondicherry a capitulat, marcând, astfel, sfârșitul dominației franceze în India. Prin Tratatul de la Paris (1763), Franța renunța la orice pretenții politice asupra Indiei. Compania franceză păstra orașele Pondicherry, Chandernagor, Karikal, Yanaon și Mahé, cu condiția să nu fie niciodată întărite sau prevăzute cu garnizoane. Anglia burgheză triumfase, astfel, asupra Franței nobiliare.

Paralel, englezii și-au concentrat eforturile în vederea transformării Indiei într-o posesiune britanică. În acest scop, au folosit aceleași procedee ca și francezii: intervenții în disputele dintre principii hinduși cu ajutorul unor detașamente de sipai, acordarea de ajutor celui care

oferea mai mult etc. În plus, ei și-au infiltrat oameni de încredere pe lângă curțile suveranilor locali, care vor constitui nu numai o forță influentă, ci și o perfectă rețea de spionaj; acțiunile englezilor vor fi ajutate astfel, de ceea ce Javaharlal Nehru compara cu faimoasa „coloană a cincea” fascistă.

Primele acțiuni ale Companiei engleze, conduse cu energie de Clive, s-au îndreptat asupra Bengalului. Folosind ca pretext atacarea Calcuttei de *subabul* acesteia și închiderea unui număr de englezi, Compania britanică a început ostilitățile. Principala acțiune a fost așa-numita bătălie de la Plessi. Clive a cumpărat pe unul din generalii *subabului*, Mir-Djafer, care, îndată după începerea luptei a trecut cu majoritatea trupelor bengaleze de partea englezilor. Trădat, *subabul* a fugit, dar a fost făcut prizonier și sugrumat de Mir-Djafer. Acesta a fost recunoscut *subab* de Clive. Mai târziu, Compania a obținut administrația financiară a Bengalului și perceperea impozitelor. Trupele pe care ea le pune la dispoziția *subabului* erau menite nu atât să-l apere, cât să-l supravegheze și să țină sub ocupație capitala sa, Murșid-abad. Partea cea mai bogată a Indiei, valea inferioară și mijlocie a Gangelui, a ajuns, astfel, sub protectoratul Companiei britanice.

Succesele acesteia au determinat guvernul englez să-i acorde o mai mare atenție. Printr-un act din 1773, Parlamentul primea dreptul de a numi guvernatorul și consiliul posesiunilor Companiei. Aceste prevederi au fost confirmate și întărite de *India Bill* (1784). Compania era acum subordonată unui consiliu de control. Situația posesiunilor engleze devenea astfel o chestiune de stat. În timpul guvernatorului Warren Hastings, Bengalul a fost supus complet englezilor. El a constituit o importantă bază de sprijin pentru supunerea restului Indiei, care nu s-a putut

realiza însă decât după înfrângerea principalelor ei state de atunci, Maisur și Marathi.

Conducus de suverani deosebit de dotați, ca Haider-Ali și Tipu Sahib, care înțeleseseră, printre altele, necesitatea formării unei flote pentru a face față englezilor, statul Maisur s-a opus multă vreme acestora obținând mai multe succese militare. În 1799, el a fost însă înfrânt definitiv, odată cu moartea lui Tipu Sahib. Ocupând o poziție centrală în Peninsula hindusă, marathii reprezentau cel mai puternic stat indian din secolul al XVIII-lea, ajungând, la un moment dat, să cucerească majoritatea Indiei. În lupta împotriva englezilor, ei au repurtat însemnate victorii, în special cea de Agra (1804). Lipsiți de unitate, slăbiți de certurile diferiților principii, marathii nu au putut rezista totuși englezilor. Complet înfrânți în 1818, ei au fost nevoiți să recunoască puterea supremă a Companiei britanice.

Deși monopolul comercial al Companiei Indiilor a fost desființat de guvernul britanic, acțiunea ei de cucerire a Peninsulei hinduse a continuat. După un război cu Nepalul, acestuia i s-a impus un tratat de protectorat, un rezident britanic stabilindu-se la Katmandu. Un puternic conflict a avut loc cu statul sikhilor din Punjab, condus timp de 40 de ani de maharajahul Rahdjit Singh (1799–1839), supranumit „Leul din Punjab”. Profitând de moartea sa, de trădarea unor demnitari, de rivalitățile între sikhi și afgani (datorate și faptului că primii răpiseră celorlalți Peshawarul), pe care le-a stimulat, Compania a reușit să transforme Punjabul într-un stat vasal. În urma unei răscoale (1848) și această regiune a fost anexată, fapt care a permis obținerea unor mari bogății, printre care celebrul diamant Koh-Y-Nor („Muntele luminii”), care aparținuse conducătorilor statului Lahore.

Englezii au devenit, astfel, stăpânii exclusivi ai celei mai mari părți a Peninsulei hinduse, guvernând direct sau prin intermediul unor prinți marionete, legați prin tratate „subsidiare” Pentru India, adevărat amestec de lume a voluptății și a suferinței, începea astfel o nouă perioadă, cu rezultate care vor aduce o transformare substanțială a societății hinduse.

Situația a fost diferită în Extremul Orient, fapt datorat, pe de o parte, intensității mai reduse a eforturilor colonialiștilor, pe de altă parte, rezistenței Chinei și a Japoniei, state care au adoptat o politică de autoizolare și au reușit să o mențină datorită caracterului lor mai unitar.

Primii europeni care au ajuns în China au fost portughezii. Atingând coastele ei la începutul secolului al XVI-lea (1516), ei s-au comportat ulterior mai degrabă ca niște pirați, ceea ce i-a determinat pe chinezi să-i privească cu suspiciune pe toți europenii. Le-au admis totuși portughezilor, datorită câștigurilor ce le aducea comerțul cu ei, să întemeieze, în apropiere de Canton, orașul și portul Macao. După ei, au sosit spaniolii și olandezii, ultimii cucerind o parte a Taiwanului.

Negustorii au fost urmași de misionari, care au introdus în China realizări ale științei și tehnicii europene și s-au bucurat multă vreme de considerație la curtea chineză, unii primind chiar funcții oficiale. Rezultatele obținute de ei au rămas totuși modeste. Adoptând unele realizări tehnice aduse de misionari, chinezii s-au dovedit refractari culturii europene, pe care nici nu o înțelegeau. Pe de altă parte, misionarii — care nu înțeleg nici ei spiritul chinez — nu acționează unitar. În sfârșit, acțiunea lor de a face prozeliti a întâlnit adversitatea guvernului chinez.

Acceptând prezența unor negustori și misionari europeni, cu profiturile pe care le puteau ei aduce, monarhii

dinastiei Qing au urmărit să împiedice o pătrundere masivă a acestora în China. După mai multe măsuri parțiale, în 1757, au fost închise pentru comerțul exterior toate porturile Chinei, cu excepția Cantonului. Comerțul exterior, supravegheat de un înalt demnitar, se putea exercita numai prin intermediul unei corporații privilegiate, *Ko-hong*, care stabilea prețurile, garanta operațiile cu străinii și veniturile ce reveneau autorităților chineze.

Politica de autoizolare a Chinei era ajutată de ceremonialul diplomatic, întocmit încă în secolul al VII-lea și respectat cu o deosebită strictețe. Pentru cunoașterea lui, *Jurnalul* lui N. Milescu este deosebit de prețios, cu atât mai mult cu cât se referă, în primul rând, la chestiuni de protocol. Întregul ceremonial era întocmit de la ideea că „așa cum în cer stă Dumnezeu, tot așa aici pe pământ Dumnezeuul nostru, *bogdîhanul*, șade în centrul lumii”. Această idee se concretiza, în trei reguli: „prima, fiecare sol ce vine aici la noi, în China, trebuie să-și alcătuiască cuvântarea ca și cum ar veni dintr-un loc umil și neînsemnat, „sus” la un loc înalt ori la tron [...]. A doua hotărâre este că orice daruri trimise hanului de către un stăpânitor, oricine ar fi, prin solul său, noi le numim bir [...]. A treia hotărâre: când hanul trimite unui asemenea domn daruri [...], ele nu se numesc daruri, ci se arată că, în schimbul slujbelor făcute, hanul trimite bacșișuri și răsplată domnului aceluia și tuturor supușilor săi.

Regulile amintite se concretizau într-un protocol care leza demnitatea statelor străine. Trimișii acestora nu erau acceptați decât pentru un timp limitat la Beijing și ținuti într-o izolare severă. Scrisorile monarhilor nu erau predate direct împăratului, ci funcționarilor săi. Când ajungeau în fața bogdâhanului, ei trebuiau să îngenuncheze de trei ori și să facă nouă plecăciuni; la fel erau obligați să procedeze și în fața tronului gol. Darurile împăratului trebuiau primite în genunchi. Scrisoarea de răspuns a acestuia era alcătuită în termeni jignitori. Diplomații chinezi vegheau la respectarea cu strictețe a acestor reguli în toate detaliile lor. Refuzul de a se supune uneia din aceste reguli

ducea la eșecul misiunii. Nici îndeplinirea lor nu aducea întotdeauna succesul ei. În 1793, trimisul englez Mac Cartney, venit cu însărcinarea de a obține anumite privilegii pentru comerțul britanic, a fost nevoit să se supună ritualului chinez, fără a obține totuși vreun rezultat. În 1816, un alt trimis englez nici nu a fost primit de împărat.

Politica de autoizolare a Chinei a contribuit un timp la consolidarea puterii dinastiei Qing și la păstrarea organizării tradiționale a țării. Din cauza ei însă, cercurile conducătoare nu aveau idei clare despre forța, poziția geografică, viața internă și intențiile altor state. Aceeași politică a contribuit la frânarea progresului tehnic și economic. Autoizolarea Chinei a fost, astfel, o armă cu două tăișuri. Având drept principal scop să împiedice pătrunderea europenilor, ea pregătea, de fapt, posibilitatea expansiunii acestora în „Imperiul celest”

Politica de izolare a fost caracteristică și Japoniei, ajungând uneori chiar la manifestări mai stricte decât în cazul chinez. Instituind-o, shogunii au urmărit să preîntâmpine o influență străină, mai ales europeană, care ar fi putut avea drept urmare o subminare a situației existente.

Separată de Europa prin distanțe enorme, Japonia a constituit totuși un punct de atracție pentru puterile coloniale, curând după ce coastele ei au fost atinse pentru prima dată de o navă portugheză (1543). De la început, contactele comerciale se dovediseră foarte rentabile, în schimbul mărfurilor din Europa sau din statele continentale ale Asiei obținându-se prețuitele produse ceramice sau textile japoneze și importante cantități de argint.

Pe urmele negustorilor au sosit misionarii, primul fiind François Xavier, în 1549. Ei au început o activă acțiune de convertire a populației locale la catolicism. La sfârșitul secolului al XVI-lea, existau aproximativ 150 de mii de

catolici japonezi. Ce-i drept, datorită deosebirilor esențiale între creștinism și religiile locale, cei convertiți nu aveau, în cea mai mare parte, decât cunoștințe foarte reduse și aproximative despre noua lor religie, mulți dintre ei fiind botezați fără a li se vorbi în prealabil despre Iisus Hristos.

Progresele catolicismului au determinat temerea conducătorilor japonezi față de consecințele acestui proces. Devenind creștini, japonezii ar fi putut renunța la credințele tradiționale. Pe de altă parte, intensificarea activității comerciale avea drept urmare ieșirea din țară a argintului.

Un decret din 1614 ordona, sub pedeapsa exilului, renunțarea la creștinism, cei care vor încerca să-l introducă fiind pasibili de sancțiunea capitală. Prin edictele din 1633–1640 se interzicea japonezilor să călătorească sau să trimită nave în străinătate, iar religia creștină era din nou prohibită (ca și intrarea cărților străine), stabilindu-se recompense pentru cei care îi vor denunța pe creștinii sau pe misionarii intrați clandestin. Mai mult, s-a stabilit ca japonezii aflați în străinătate să nu se poată reîntoarce. Portughezii și spaniolii au fost decretați dușmani ai imperiului, toți descendenții lor, chiar și cei rezultați din căsătorii cu japoneze, fiind expulzați. Pe de altă parte, s-a interzis exportul metalelor prețioase, ca și a cărților, hărților și armelor japoneze.

Singurii europeni admiși în Japonia au fost olandezii, care nu se preocupau de probleme religioase, ci aveau în vedere numai interese comerciale. Accesul le era însă limitat la o micuță insulă din golful Nagasaki, în care puteau să ancoreze anual două corăbii ale lor, cărora li se adăugau câteva nave chineze, prețurile mărfurilor fiind stabilite însă de autoritățile japoneze. Anual, conducătorul comunității olandeze trebuia să meargă la Edo pentru a prezenta shogunului omagiul concetățenilor săi.

Japonia a devenit, astfel, o lume aproape închisă. Totuși, edictele shogunale nu au reușit să întrerupă orice contact cu străinătatea. Unii intelectuali japonezi au intrat în legătură cu olandezii mai instruiți, s-au convins de superioritatea științei europene. Contactul cu aceasta a fost favorizat de un edict din 1720 prin care se permitea pătrunderea cărților străine, cu excepția acelor religioase. S-au tradus lucrări de medicină, botanică, astronomie. În 1745, s-a întocmit un dicționar nipono-olandez, iar mai târziu o gramatică olandeză. Încă de la începutul secolului al XVIII-lea, au fost publicate mai multe lucrări privind geografia țărilor străine.

Intelectualii japonezi au căpătat, astfel, prețioase cunoștințe asupra Europei și a culturii ei. Ce-i drept, atitudinea lor față de utilitatea acestor cunoștințe nu era unitară, ei împărțindu-se în două categorii. Prima dintre ele (*kokugaku*) reunea partizanii păstrării unei culturi pur japoneze, spre deosebire de membrii celei de-a doua categorii (*rangaku*) adeptă a necesității apelului la realizările științifice europene. Studiarea acestora era considerată cu atât mai utilă cu cât, prin aplicarea lor în practică, Japonia ar fi devenit mai puternică din punct de vedere militar. Și sub acest raport, semnele unei înnoiri sunt cât se poate de evidente, anunțând marile transformări ulterioare al căror rezultat va fi Japonia modernă.

Până în jurul anului 1800, impactul dintre civilizațiile europeană și asiatică a avut, astfel, rezultate variabile. Totuși, europenii au reușit să-și impună dominația asupra unei bune părți a continentului vecin. Aceasta a fost realizată pe cale maritimă. Există însă și un caz particular, acela al colonialismului rus înfăptuit exclusiv pe cale terestră. Negustorii ruși au fost atrași de animalele cu blănuri prețioase. Acestea erau foarte căutate în Rusia și Europa,

Într-un moment în care avea loc o perioadă de răcire a vremii, o „mică glaciațiune”

Expansiunea rusă, inițiată de negustori, sprijinită de cazacii foarte doritori de o asemenea aventură fructuoasă, patronată apoi de stat, s-a realizat foarte repede. Ea a început în 1581, când un detașament de cazaci mercenari, comandați de Ermak, a pătruns dincolo de Urali, a continuat prin supunerea diferitelor triburi, obligate să plătească un tribut (*iassak*) constând în blănuri prețioase, mai ales de zibelină. În 1649 expansiunea rusă atinsese deja Marea Ohoțk. Pentru întărirea ei au fost construite câteva forturi ca Tobolsk, Ieniseisk, Irkuțk. Noua regiune era însă puțin cunoscută, dovadă că lui Nicolae Milescu și altor călători li se cere o descriere amănunțită a noii regiuni, devenită deja rusă. Supunerea ei a devenit mai reală prin înfrângerea rezistenței sau răscoalelor unor triburi, ca și prin continuarea explorărilor. La sfârșitul secolului al XVII-lea a fost descoperită Kamceatka, apoi „redescoperită” peninsula Ciukotsk. Ulterior, un căpitan danez în slujba rușilor, Bering, a descoperit strâmtoarea care îi poartă numele. Trecând peste ea, o expediție organizată de nou creată Companie rusă pentru America a luat în stăpânire Alaska (1797), care atrăgea și ea, atunci, prin animalele cu blănuri prețioase. Alaska însă reprezenta un „teritoriu de peste mări”, contravenind caracterului terestru al colonialismului rus. În același timp, se afla într-o zonă pentru care președintele Monroe proclamase, în 1823, cunoscuta doctrină „America americanilor”. În consecință, cele două puteri au ajuns lesne la un compromis prin care Rusia vindea Alaska, Statelor Unite, contra sumei de 7 milioane de dolari (1867).

Chiar în cazurile în care stăpânirea europeană în Asia a devenit efectivă, nu s-a putut ajunge la realizarea unei

adevărate sinteze culturale. Ea era imposibilă în cazul statelor care s-au putut opune ferm în această perioadă, pătrunderii europenilor, după cum există regiuni pentru care aceștia nu au manifestat atunci un interes deosebit, mai ales din zona Islamului. Acolo unde și-au putut impune stăpânirea, europenii au fost preocupați mai ales de realizarea unor beneficii. Se poate spune chiar că, până spre 1800, contactul Asia-Europa a fost mai important pentru ultima, prin numeroasele bogății obținute și prin patrimoniul spiritual receptat. De altfel, în timpul Revoluției franceze și a războaielor napoleoniene, europenii s-au concentrat mai mult asupra marilor probleme ale propriului continent.

După 1815, expansiunea europeană în Asia a fost reluată. Principala beneficiară a fost Anglia. Printre punctele strategice ce i s-au acordat prin Tratatul de la Viena au figurat Malta, Insulele Ionice (care își vor dovedi însemnătatea odată cu deschiderea Canalului de Suez în 1869), colonia Cap, cu importanță strategică pentru drumul spre Asia și Ceylon. Acestora le-au fost adăugate ulterior Aden, prețios punct de escală pe drumul Europa-Asia și peninsula Malacca, care domina ruta dintre India și China.

Centrul imperiului colonial britanic era India, a cărei cucerire a fost în linii mari, desăvârșită în 1856. Ea era de departe cea mai bogată și cea mai populată colonie engleză. Anglia s-a preocupat, în consecință, nu numai de măsurile pentru asigurarea stăpânirii Peninsulei hinduse, ci și de protejarea „perlei Coroanei britanice” față de amenințarea Rusiei și Franței. Împotriva Rusiei, care ocupa Turkestanul, britanicii și-au propus să cucerească Afghanistanul, care putea constitui pentru ruși calea de pătrundere spre India. Emisari ruși luaseră deja legătura cu emirul de la Kabul, Dost Mohamed. În același timp,

diplomația rusă s-a pronunțat în favoarea ocupării Heratului de către persani, pentru a le abate atenția de la conflictul din Transcaucazia. Sub pretextul apărării acestui oraș, în 1839, o armată anglo-indiană de 12 000 de soldați, însoțită de 40 000 de hamali, a cucerit Kabulul, unde a instaurat un nou emir. Împotriva ocupației engleze au izbucnit răscoale conduse de fiul lui Dost Mohamed, Akbar-han. În cele din urmă, garnizoana britanică din Kabul a trebuit să capituleze (1842). Părăsind aproape întreaga artilerie și tezaurul, detașamentul englez care mai era compus din 4500 de soldați și ofițeri și 12 000 de hamali a început să se retragă, dar a fost exterminat complet de aprigii luptători afgani, într-un defileu, un singur medic fiind lăsat să plece pentru a povesti, ca în legendele antice, teribila înfrângere. Englezii au revenit, au pustiit Kabulul și au repus pe tron pe protejatul lor. Acesta a fost însă ucis de chiar un membru al familiei, ca pedeapsă pentru trădarea sa. Englezii au fost nevoiți să-l reîntroneze pe Dost Mohamed.

După un al doilea război cu afganii, englezii au impus acceptarea unui protectorat (1878); au mai ocupat Belucistanul și s-au străduit să-și asigure o influență preponderentă în Persia și Golful Persic. În est, și-au extins stăpânirea pe coastă, iar, după ce francezii s-au instalat în Indochina, au ocupat Birmania.

În alte regiuni ale Asiei a continuat expansiunea rusă, desfășurată în Transcaucazia, Asia Centrală și Manciuria. Cucerirea Transcaucaziei a fost deosebit de anevoioasă. Împotriva cuceririi, apoi a stăpânirii ruse, populația locală a dat o ripostă puternică și continuă, îndeosebi prin musulmanii din Cecenia și Daghestan. Episodul cel mai important este asociat de numele lui Șamil care, proclamând „războiul sfânt”, a creat în Cecenia și Daghestan un stat

bine organizat, nimicind numeroase unități rusești. Cea mai importantă victorie a sa a fost înfrângerea unei puternice armate, condusă de generalul Voronțov, guvernatorul Basarabiei, însărcinat cu comanda trupelor din Caucaz. Șamil n-a putut fi înfrânt decât după o rezistență de 25 de ani (1834–1859). Luat prizonier, dus la Sankt-Petersburg, i s-a îngăduit totuși să facă pelerinajul la Mekka, murind apoi la Medina. Adversitatea populației musulmane s-a manifestat și în Asia Centrală, locuită de turkmeni, uzbeci, tadjici, care adoptaseră de mai multă vreme Islamul. În Manciuria, expansiunea s-a realizat prin cumpărarea ei de la China, ceea ce a determinat ulterior reacția militară a japonezilor. Rusia a ajuns astfel să aibă un imperiu colonial în Asia de peste 17 milioane de km² (aproape jumătate din suprafața Asiei), de trei ori mai mare decât teritoriul său european. Pentru exploatarea și apărarea lui a fost construit Transsiberianul. La fel, Siberia a constituit și locul de deportare pentru opozanții regimului de la democrației revoluționari din jurul anilor 1860, până la comuniștii bolșevici. De acest tratament au „beneficiat” și unii români, după ocuparea în 1812 a Basarabiei, printre ei aflându-se și Constantin Stere, care a lăsat o interesantă descriere a surghiunului său, în prima parte a romanului-fluviu *În preajma revoluției*. Folosirea Siberiei ca loc de deportare a continuat și după 1917.

Alte puteri europene nu au reușit să se impună în Asia decât prin acțiuni comerciale. Singura realizare mai notabilă a fost aceea a Germaniei, care a închiriat, pe termen lung, de la China, teritoriul Kiao-Tcheu.

Spre sfârșitul epocii moderne, societățile asiatice cu o istorie marcată, în bună măsură, de imobilism, au trebuit să-și pună problema înnoirii. Provocarea a venit din exterior, din partea statelor coloniale. Modernizarea a fost

realizată prin acțiunea acestora (India), printr-o reacție de apărare în fața amenințării străinilor (Japonia) sau într-o manieră mixtă (China, Indochina).

Anglia a reușit, în decursul unui secol, să cucerească aproape întreaga Indie. În această perioadă, în care principala preocupare era obținerea unor bogății, aproape singurul pas în direcția modernizării a fost organizarea, după model european, a unor detașamente de hinduși, *șipaii*. La un secol de la începerea cuceririi engleze, în 1857, s-a produs o răscoală a acestora, provocată de refuzul unui detașament de cavalerie de a folosi cartușe unse cu seu de vacă, animalul sfânt al hindușilor. Cauzele ei erau însă mult mai largi. Reacția șipailor avea, de fapt, un caracter național, mai ales că venea din partea unor oameni cu un statut privilegiat. Oricum, după înfrângerea lor, conducerea a fost preluată direct de guvernul englez, care a proclamat colonia imperiu, guvernată în numele suveranei britanice de un vicerege. Regina Victoria, devenită ulterior (1876) împărăteasă, a dat o proclamație, *Marea Chartă a Indiei* (1858). Aici, ea afirma că „este mai departe voința Noastră ca, în măsura în care se poate, supușii Noștri, de orice rasă și credință, să fie în mod liber și imparțial admiși să lucreze în serviciul Nostru” Proclamația cuprinde principii foarte democratice, neputând fi aplicate însă integral. Au fost luate măsuri pentru organizarea modernă a administrației, au fost construite căi ferate în lungime de 50 000 km, a fost amplificată rețeaua de drumuri, extinse lucrările de irigație, stimulate culturile vechi. India a devenit una din principalele țări exportatoare de iută, orez, grâu, bumbac și opium. De asemenea, ea a devenit și a rămas unul din centrele industriilor extractivă și textilă. Toate cheltuielile au fost suportate din bugetul local.

Măsuri au fost luate și pentru dezvoltarea instrucțiunii publice, de altfel cu o veche tradiție în țara lui Gandhi. La începutul secolului al XIX-lea, învățământul primar, fără a fi nici gratuit, nici obligatoriu, dispunea de aproape o sută de mii de școli cu 3,5 milioane de elevi (18% din populația școlară). Au fost înființate un învățământ primar complementar, mai multe colegii și cinci universități.

Treptat, s-au accentuat consecințele separării între englezi și hinduși. S-a format un partid național care dispunea de două instrumente de acțiune: presa și Congresul Național, reunit anual din 1884. În sânul său s-au format două grupări: reformiștii moderați și extremiștii. Primii nu au putut obține o prea mare adeziune, întrucât reformele pe care le preconizau erau în contradicție cu tradițiile populare bazate pe religie. Ceilalți nu puteau impune mijloace violente într-o țară a nonviolentei. Modernizarea Indiei a rămas parțială, purtând aproape exclusiv pecetea britanică.

Situația este diferită în cazul Chinei. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Imperiul Celest rămânea cel mai mare stat din lume. În afara Chinei propriu-zise („cele 18 Provinci”), el cuprindea Coreea, Manciuria, Mongolia, Turkmenistanul de Est, Tibetul, cea mai mare parte a Indochinei. În același timp, continua să rămână aproape închis pentru străini.

O primă breșă a fost realizată în legătură cu importul de opiu, drog strict interzis de „Legile Dinastiei Cerești” Reînnoindu-le în 1807, un edict imperial aducea la cunoștință tuturor „că de vor îndrăzni să încalce porunca și se va descoperi opium de către slujbașii vămile, apoi nu numai că opiumul va fi confiscat, dar și negustorii companiei, chezașii corabiei, tălmaciul și străinii care aduc opium vor fi supuși la o pedeapsă cumplită” În pofida

acestui edict, importul de opium a continuat prin contra-bandă.

Comerțul era foarte profitabil pentru englezi. Întrucât guvernatorul Cantonului l-a interzis, britanicii au blocat orașul (1840). Ca urmare a „Războiului opiumului”, prin Tratatul de la Nanking, semnat pe un vas de război, guvernul chinez a fost nevoit să le cedeze insula Hong-Kong (1842), devenită mare antrepozit comercial, și să deschidă comerțului britanic, apoi celui american și francez, cinci porturi. Concesiile făcute străinilor au fost extinse mai târziu, în timpul unei mari răscoale țărănești, *Răscoala Taipinilor*. Aceasta a fost condusă de fiul unor țărani, care reușise la examenele imperiale, fără a primi însă o funcție. El a dezvoltat o nouă doctrină, în care învățăturile tradiționale se îmbinau cu cele creștine. În numele acesteia a pornit mișcarea „Marii Păci” (*Tai Pin*). În 1851, răsculații au proclamat „Regatul Ceresc al Marii Păci”, care a cuprins treptat aproape toată China de Sud. Programul lor prevedea înnoiri în statutul femeilor, care puteau să ia parte la examene, să fie recrutate în armată, după cum se interzicea legarea picioarelor acestora, traficul de sclave, cumpărarea și vânzarea femeilor ca soții; de altfel, Taipinii prevedeau introducerea unei monogamii stricte.

Răsculații însă, arătându-se binevoitori comerțului cu străinii, s-au arătat ostili comerțului cu opiu, lucru declarat unor diplomați și materializat prin măsuri luate împotriva contrabandiștilor. S-a ajuns la un nou război al opiumului, prin intervenția unor puteri străine. În 1860, trupe franco-britanice au intrat în Peking, au jefuit și incendiat Palatul de Vară. China a fost nevoită să facă alte concesii, de care au mai profitat SUA și Rusia. În schimb, guvernul a fost ajutat de străini pentru înfrângerea Răscoalei Taipinilor care a mai durat până în 1865.

În fața amenințării externe, a fost alcătuit un vast program de dezvoltare. Doar câteva măsuri au putut fi aplicate: vămile au fost reorganizate sub direcția unui englez, ofițeri francezi s-au preocupat de modernizarea armatei, a fost înființat un colegiu pentru studierea „științelor barbare”; pentru cunoașterea acestora la fața locului, câțiva tineri au fost trimiși în Europa. Se încerca, astfel, aplicarea principiului „să învățăm de la străini căile pentru a-i contracara pe străini”. Și aici însă unele măsuri s-au lovit de tradiție. Construcția unui drum de fier de exemplu, autorizat de împărat, a trebuit să fie abandonată, întrucât cuiele întrebuințate pentru fixarea șinelor în traversă „puteau să rănească șira spinării dragonilor sfinți, locuind sub pământ”.

În 1894–1895 a avut loc războiul chino-japonez provocat de o răscoală din Coreea. Pentru înfrângerea acesteia a intervenit guvernul chinez. De acest fapt au profitat japonezii, care au reputat câteva importante victorii terestre și maritime. Ca urmare a tratatului de la Shimonoseki, China și-a pierdut toate prerogativele în Coreea și a trebuit să cedeze Japoniei, Taiwanul.

Un al doilea conflict a avut loc în 1900. El a fost prilejuit de acțiunea unei mișcări, inițial secrete, numită „Societatea pumnilor, dreptății și armoniei”, iar după legalizarea ei „Societatea dreptății și a armoniei” (I-He-Tuan). Lozinca „Luptați împotriva manciurienilor și reînviați Imperiul Ming” s-a modificat în a doua fază: „Apărați dinastia și distrugeți-i pe străini” Mișcarea a luat chiar câteva măsuri concrete împotriva acestora. Împărăteasa a primit în audiență pe conducătorii lor și le-a acordat titlul de „oameni ai dreptății”.

Șase puteri europene, cărora li s-au adăugat Japonia și Statele Unite, au încheiat un acord, ca urmare a căruia o

armată combinată de circa 30 000 de oameni a intrat în China și a cucerit în scurt timp Pekingul. Prin protocolul din 1901, în afară de o mare despăgubire, China se angaja să interzică în țară orice activitate împotriva străinilor, să dărâme fortificațiile din portul strategic Dagou. De asemenea, în capitală urma să se înființeze un cartier al delegațiilor străine, apărute de trupe proprii. China s-a aflat, în acel moment, în fața unei împărțiri între puterile străine, care a fost evitată datorită neînțelegerilor între acestea. Statele Unite, bazându-se pe potențialul lor economic și pe faptul că în 1898 cuceriseră Filipinele de la spanioli, importantă trambulină către Asia, s-au pronunțat împotriva cesiunilor teritoriale, proclamând „politica porților deschise” Datorită numelui inițial al societății *I-He-Tuan*, momentul este cunoscut cu numele de „Răscoala Boxerilor”

Era evident că China nu putea rezista decât prin aplicarea unui program de reforme. O încercare în acest sens avusese loc în 1898. O asociație înființată în acel an și-a propus „salvarea statului, a rasei și a doctrinei” Un conducător al ei i-a înfățișat împăratului Gangsu un „Memoriu asupra politicii cu privire la situația generală” Preluând ideile, împăratul a proclamat o reformă instituțională. Această activitate a durat 103 zile, fiind cunoscută sub denumirea de „Reforma celor 100 de zile” Ea a fost întreruptă de intervenția energetică a împărătesei mame, Cixi, care exercitase până atunci o conducere autoritară, amenințată de măsurile propuse. Ea i-a impus un domiciliu forțat împăratului și pedepsirea inițiatorilor reformelor, dintre care unii au reușit să fugă în străinătate.

Adoptarea unor schimbări s-a impus totuși după 1905, și sub puternica impresie produsă de victoria Japoniei modernizate împotriva Rusiei. Armata a fost organizată după model european, în învățământ s-a acordat un

important loc științelor, au fost create colegii și universități, prima fiind cea din Peking. A sporit numărul tinerilor trimiși la studii în Europa. Tot mai ostili cuceririi economice a Chinei de către străini, întreprinzătorii chinezi au răscum-părat de la aceștia mine și căi ferate.

Opera de regenerare a Chinei era tergiversată însă de ezitățile Curții Imperiale, divizată între reformiști și conser-vatori. S-a afirmat o tot mai puternică mișcare republi-can-naționalistă, în frunte cu medicul Sun Yat-sen.

Acesta a alcătuit un program, rezumat în trei puncte: revoluție națională, „pentru că noi refuzăm să suportăm ca o mână de manciurieni să monopolizeze toate bogățiile”; revoluție politică, „pentru că noi nu admitem ca un singur om să se bucure de toate avantajele”; revoluție socială, „pentru că noi nu vrem ca un mic număr de capitaliști să monopolizeze toată averea țării” Lui Sun Yat-sen i s-au alăturat numeroși adepți. În 1911 a izbucnit, sub conduce-rea sa, o insurecție. Mai multe provincii din sudul Chinei s-au declarat independente, proclamând republica cu ca-pitala la Nanking. Diviziunea Chinei a luat sfârșit repede, în februarie 1912, când ultimul împărat (minor) a abdicat de la drepturile sale politice, păstrându-și prerogativele religioase și continuând un timp să locuiască în Cetatea Interzisă. (Mai târziu, a fost proclamat împărat al statului Manciuko, fiind apoi închis și „reeducat” în China lui Mao Zedong).

O îmbinare între acțiunea străină și contribuția locală s-a produs și în Indochina franceză. Până în 1887, a fost organizată *Uniunea Indochineză*. Prin diferite hotărâri ale guvernatorului general, regiuni aflate la început sub pro-temtorat (Cambodgia, Anam, Tonkin) au căpătat statutul de colonii pe care îl avusese de la început Cochinchina.

În administrație au fost păstrați, un timp, mandarinii, principalele posturi fiind ocupate însă de francezi.

Administrația franceză s-a preocupat de dezvoltarea economică a regiunii. Importante lucrări de irigație și drenaj au fost efectuate mai ales în Cochinchina. Suprafața cultivată cu orez a sporit, între 1880 și 1930, cu 421%, în același timp în care populația a crescut cu 267%. Indochina a devenit una din „orezăriile” Chinei și Japoniei. În cele două decenii anterioare anului 1914, exportul indochinez a sporit de cinci ori. Importantă a fost și marea extindere a plantațiilor de arbori de cauciuc.

Pe plan industrial, a fost încurajat îndeosebi mineritul. Un impuls a fost dat și schimbului. Marele comerț era dominat de francezi, cel mic însă a revenit localnicilor, putând apare astfel o clasă mijlocie. Schimbul a fost facilitat prin dezvoltarea unei rețele de drumuri, considerată cea mai bună din Extremul Orient, și prin construirea a 1800 km de căi ferate. Au fost întreprinse lucrări urbanistice, Saigon și Hanoi căpătând o înfățișare europeană.

În sud s-au construit canale, în nord s-au efectuat lucrări de îndiguire ale vijeliosului Fluviu Roșu, peste care la Hanoi s-a construit un impresionant pod de 1680 metri. Realizări importante a cunoscut cultura. Francezii au urmărit o punere în valoare a tradiției și în același timp o pătrundere tot mai accentuată a spiritului francez. Un mare institut științific avea drept misiune atât să dezvolte cunoașterea vechilor civilizații, cât și să îndeplinească rolul unei comisii a monumentelor istorice. Servicii aflate sub patronaj administrativ se îngrijeau de geografia, geologia, meteorologia locală și de cercetări oceanografice. Au fost organizate trei institute Pasteur pentru studierea și combaterea epidemiilor locale. Pentru instruirea în spirit francez s-a organizat un învățământ după

asemănarea celui din metropolă, primar, secundar și superior, pentru acesta din urmă creându-se doar un fel de școli superioare și mari biblioteci. Tinerilor mai dotați li s-au creat facilități de a urma cursurile unor universități din Franța.

Acțiunea culturală franceză în Indochina a fost asemănată cu aceea, milenară, a culturii chineze. Indiferent, însă, de influențele primite, uneori și prin instrumentul politic, locuitorii peninsulei au rămas ceea ce erau de la început, indochinezi. Mai mult, pe un teritoriu fragmentat din punct de vedere geografic, au păstrat, în ciuda interferențelor istorice, un spirit regional, transformat în sentiment național.

China și Indochina constituie exemplul unor țări în care modernizarea a fost provocată din exterior și urmată de impulsuri interne. Cea mai elocventă replică a Asiei la provocarea externă îl constituie Japonia; ea oferă exemplul fără egal al unei țări care, în câteva decenii, s-a transformat dintr-un stat în esență feudal, amenințat cu pierderea independenței, într-una dintre marile puteri ale lumii.

REPLICA JAPONEZĂ

În mitologia japoneză există o zeitate mai puțin obișnuită — Zeul Bifurcației. Acesta are un caracter de universalitate; diferite comunități s-au aflat frecvent în fața unor opțiuni diferite, de alegerea lor decurgând desfășurarea ulterioară a istoriei. Japonia a optat și ea, mai ales atunci când s-a autoizolat. După mijlocul secolului al XIX-lea, ea a fost pusă în fața unei alegeri tranșante pe care a rezolvat-o prin găsirea unei căi, pe cât de firească, pe atât de originală, neîntâlnită sub această formă în alte părți. Probabil de aceea transformarea Arhipelagului nipon, începută cu era Meiji, a surprins atât pe contemporani, cât și pe unii istorici de mai târziu.

Evoluția Japoniei după revoluția Meiji (1868) a fost considerată uneori ca un miracol, ca unul din faptele cele mai neobișnuite ale istoriei. Unicitatea erei Meiji rezultă din îmbinarea originală dintre dinamismul modernizării și suportul solid al tradiției, imobil la prima vedere, reunind însă energii în stare latentă, care puteau fi catalizate de aceeași forță care le înfrânase până atunci.

Izolarea Japoniei de către shogunii Tokugawa a protejat-o împotriva ingerințelor străine, însă a lipsit-o complet de contactul cu progresele realizate în alte părți. Stagnarea a creat astfel un decalaj tot mai accentuat față de statele dezvoltate. Faptul a apărut evident în 1854. După ce terminaseră cucerirea vestului, în 1848, americanii și-au pus problema facilităților pe care le poate oferi noul

lor vecin, Oceanul Pacific, în anul următor ajungând deja în Hawaii. În 1854, o escadrilă americană a ajuns pe coastele nipone pentru a cere libertatea comerțului. Shogunul a voit inițial să respingă cererea, dar aspectul vaselor de război americane l-a convins să accepte. Două porturi au fost deschise comerțului american, curând Anglia, Franța și Rusia cerând și obținând aceleași concesii și acreditarea unor miniștri plenipotențieri pe lângă shogun.

Această imixtiune străină și, mai ales, consecințele care se profilau au provocat o gravă criză internă. Împotriva shogunilor, adversarii străinilor au creat un partid care urmărea înlăturarea acestora și reinstaurarea puterii imperiale. Acțiunea lor a fost stimulată de bombardarea de către englezi a unor fortificații de la Shimonoseki (1864).

După urcarea pe tron a împăratului Mutsu-Hito (1867), partizanii săi au întreprins o acțiune energică pentru înlăturarea shogunului, restaurarea integrală a puterii imperiale, înlăturarea privilegiilor, proclamarea libertăților, instituirea unor adunări deliberative. Astfel, a fost realizată revoluția Meiji (1868), singura revoluție cu caracter burghez înfăptuită de sus, patronată de împărat, de forțe provenind exclusiv din afara burgheziei. Ca simbol al înnoirii, capitala imperială a fost mutată la Edo, redenumit Tokio (Capitala de est).

În 44 de ani, Japonia a străbătut un drum comparabil cu cel al statelor occidentale în decurs de câteva sute de ani. Acțiunea a avut doar unele momente de spontaneitate. Planul urmărit avea în vedere atingerea, în interior, a unui nivel de dezvoltare egal cu cel al țărilor occidentale, iar în exterior, a unei poziții comparabile cu a acestora.

Catalizatorul esențial a fost cultul împăratului. Adorându-și mikadoul, supușii săi erau obișnuiți să-i urmeze toate îndemnulile. Înfăptuirea acestora apărea în acel moment

cu atât mai normală, cu cât după multă vreme se restabilise integral puterea împăratului, iar Japonia se afla în fața unui pericol de o intensitate nemaicunoscută din vremea amenințării flotei mongole în secolul al XIII-lea. Soldați din instinct și muncitori disciplinați, japonezii și-au pus calitățile în slujba acestor noi și imperioase cerințe.

Pentru aplicarea modelului occidental s-a procedat la o cunoaștere sistematică și temeinică a acestuia. În Japonia au fost aduși experți englezi, francezi, germani — ofițeri, ingineri, juriști, profesori. Învățământul a fost organizat în sens european. S-a avut în vedere, mai ales, cunoașterea societăților occidentale la ele acasă, prin trimiterea sistematică de studenți, cărturari, funcționari. În fiecare domeniu au fost preferate țările cele mai avansate: modelul francez, apoi cel german, pentru armata terestră, cel britanic pentru marina militară și regimul parlamentar, cel american pentru învățământ. Toate acestea au fost asimilate și aplicate în funcție de specificul japonez, singura cale pentru a le asigura durabilitatea. Dictonul care a călăuzit reformele Meiji a fost „știința occidentală și etica orientală”

Societatea japoneză a fost reorganizată. În fruntea provinciilor au fost numiți prefecți revocabili, în locul nobililor (*daimyo*). A fost întocmit un ansamblu complet de coduri (civil, penal, procedural, comercial), inspirat din codurile francez și german. A început construirea de linii telegrafice, arsenale, cuirasate; introducerea recrutării obligatorii a permis alcătuirea unei armate de 400 000 de oameni, dotată cu armamentul cel mai perfecționat. Pentru modul în care s-au realizat aceste transformări, este sugestiv, chiar pitoresc, momentul inaugurării, la doar 4 ani de la revoluția Meiji (1872), a rețelei de căi ferate. Dintr-o gară din Tokio s-au urcat, în trenul care mergea pe

scurta distanță până la Yokohama, marii demnitari, unii din ei chiar păstrând vechea costumație, inclusiv săbiile de samurai. Conform tradiției japoneze, considerând vagoanele drept case, și-au lăsat încălțăminte frumos aliniată pe peron, pentru a coborî la Yokohama, unde au fost primiți cu mare pompă, desculți.

Amploarea și profunzimea reformelor, ca și ritmul realizării lor, au determinat și unele rezerve sau nemulțumiri. Primele s-au datorat cărturarilor, care au pus accentul asupra tradiției, evidențiată mai limpede prin compararea ei cu cultura occidentală. Nemulțumirea unor daimyo, datorită pierderii privilegiilor, a dus la izbucnirea unei răscoale înfrântă după 6 luni (1877). Răsculații au obținut câteva victorii, în una din ele cucerind chiar steagul unui regiment comandat de viitorul general Noji, unul din cei mai importanți colaboratori ai împăratului. Nu s-a sinucis atunci pentru a-și putea sluji în continuare suveranul. A făcut-o însă la moartea acestuia, lăsând un testament publicat și în Europa, mostră a extraordinarului devotament al japonezilor din era Meiji.

Activitatea reformatoare a primelor două decenii a fost încununată de Constituția din 1889. Aceasta prevedea că imperiul japonez „este condus pe vecie de o dinastie imperială”. Împăratul, persoană „sacră și inviolabilă”, deține puterea suverană. El dispune de putere legislativă, de comun acord cu Parlamentul imperial, bicameral. Nici o lege nu poate fi promulgată fără aprobarea Parlamentului. Miniștrii de resort îl asistau pe împărat și erau răspunzători în fața lui. Explicând asimilarea modelelor străine, unul dintre autorii Constituției din 1889, Ito Hirobuni, sublinia: „Evident că nu era suficient de a imita pur și simplu modelele străine, deoarece trebuiau luate în considerare câteva particularități istorice ale țării noastre; de exemplu,

Coroana era la noi, mai mult decât în alte țări, o instituție profund înrădăcinată în sentimentul național. O dovadă o constituie și imnul național japonez, adoptat oficial în 1888; versurile sunt ale unui poet antic anonim: „Să domnească în glorie Împăratul nostru, zece mii de ani de domnie fericită să-i fie hărăziți”

Devenită în scurt timp „o țară bogată și o armată puternică”, Japonia a ajuns primul stat din zona Asia-Pacific aflată pe picior de egalitate cu puterile occidentale, fapt exprimat și prin politica externă. În 1894, a atacat Coreea, împreună cu China, apoi a declanșat Războiul chino-japonez, ocupând teritorii din Manciuria și Taiwanul, a cărui stăpânire a fost recunoscută și de Statele Unite, în schimbul acceptării ocupării de către acestea a Filipinelor (1898). În 1900, a participat la înăbușirea „răscoalei boxerilor”, iar în 1902 și-a întărit poziția prin încheierea unui tratat de alianță cu Anglia. Momentul culminant a fost Războiul ruso-japonez, primul mare conflict modern între puteri din două continente, încheiat cu o victorie japoneză categorică, care a făcut o puternică impresie asupra europenilor, cum o atestă presa sau literatura română. Cunoscutul ziar „Universul” publica o interesantă anecdotă în care îngerii diferitelor puteri îl roagă pe Dumnezeu pentru victoria uneia dintre părți, cel chinez cerând, firește, distrugerea ambelor părți; singur, îngerul japonez absentează, fiind plecat, după cum asigură Sfântul Petru, să bombardeze Port Arthur, aflat în stăpânirea rușilor. În literatura română, episodul și-a găsit o reflectare diferită în operele lui Damian Stănoiu, Ionel Teodoreanu, Constantin Stere. Poziția internațională a Japoniei a fost consolidată și recunoscută prin încheierea a trei acorduri succesive cu Statele Unite, fiind încununată de anexarea Coreii (1910). Încă în 1905, un ziarist japonez afirma că problema

Extremului Orient poate fi rezolvată numai prin „influența transformatoare a Japoniei” Europeanii și americanii, străini în Orient, trebuie eliminați. Atitudinea poate fi considerată o replică japoneză la doctrina Monroe.

La sfârșitul perioadei Meiji, Japonia dispunea de o armată de 700 000 de oameni, egală ca valoare cu cele mai bune armate ale lumii, o puternică flotă militară, compusă din nave noi, care o plasa printre marile puteri navale. De asemenea, avea o flotă comercială cu un tonaj aproape egal cu al celei franceze, aproape 11 000 km de cale ferată, șantiere navale care puteau construi cele mai mari cuirasate, o dezvoltată industrie textilă și metalurgică, ilustrată de mari concerne ca Mitsui sau Mitsubishi; comerțul exterior a sporit, față de 1868, de 18 ori.

Se consideră că Era Meiji a durat până la sfârșitul domniei lui Mutsu-Hito. Impulsul pe care l-a dat și ritmul care l-a impus, în pofida unor eșecuri externe și frământări interne, au continuat și în pofida unor eșecuri externe și frământări interne, au continuat și după 1912. S-ar putea spune chiar că întreaga istorie a Japoniei de după 1868 este, prin extensie, o eră Meiji.

CONTRASTELE ASIEI CONTEMPORANE

Mai mult decât în perioadele anterioare, Asia contemporană s-a integrat tot mai accentuat istoriei universale. Această integrare nu înseamnă însă o simplă preluare a fenomenelor întâlnite în alte părți. Tot ceea ce a preluat, voluntar sau impus, Asia a prelucrat, dându-i o culoare specifică.

Se poate spune că epoca contemporană a început și în Asia odată cu Primul Război Mondial. Ce-i drept, din punct de vedere strict militar, acesta s-a desfășurat aproape exclusiv în Europa și tot aici au fost luate deciziile incluse în tratatele de pace. În parte, ele priveau și Asia. Aceasta se afla, de altfel, la sfârșitul războiului, în fața unor opțiuni diverse și delicate. Occidentalii demonstraseră ce poate însemna dezvoltarea industrială, rod și al democrației burgheze. Pe de altă parte, în 1917 apăruse Rusia sovietică, triumfătoare în fața opoziției interne și a intervenției străine. Or, noul stat, dispunând de o propagandă care cădea pe un teren fertil într-o lume încă nedumerită de modul în care urmau să se rezolve marile probleme ridicate de război, cuprindea și o bună parte a Asiei. Societățile acestea au oscilat deci între capitalism și socialism, după cum unele au rămas indiferente la desfășurarea istoriei.

Oricum, după război, Asia a cunoscut importante transformări, ca urmare a unor inițiative proprii, prin intervenția europeană sau prin îmbinarea celor două căi. Cele mai

notabile s-au produs în Orientul musulman și în Extremul Orient chinez.

Soarta Orientului Apropiat fusese stabilită, în principiu, încă din 1916, printr-un acord anglo-francez. Prin Tratatul de la Sèvres (1920), Turcia a fost nevoită să renunțe la Palestina, Transiordania, Irak și o parte a teritoriului Arabiei. Mai mult, pierdea, în favoarea Greciei, tot sudul Asiei Mici.

Soarta Turciei a fost modificată prin energica acțiune a lui Mustafa Kemal. Retras în nordul Anatoliei, sprijinit de opinia publică și de prima Adunare Națională reunită la Ankara, acesta a creat și a condus un guvern autoritar. Grecii (sprijiniți de armeni și kurzi) au fost înfrânți și înlăturați, puterile europene fiind nevoite să revizuiască hotărârile din 1920 printr-un nou tratat (Lausanne, 1923). Turcia devenea, în granițele actuale, un stat complet independent și național. Pe teritoriul ei erau acceptați doar grecii și armenii stabiliți la Istanbul și Adrianopole și vechea populație kurdă din răsărit, care va constitui obiectul unor persecuții, începând cu ridicarea ei din 1925 până astăzi. În 1924, a fost abolit califatul.

Sub conducerea lui Kemal, a fost începută o politică de modernizare, marcată, fapt aparent paradoxal, de renunțarea la capitala europeană Istanbul, și stabilirea ei în Asia Mică, la Ankara, poziție însă mult mai centrală și mai sigură. A fost instaurată republica și s-a întreprins un program de reforme. Necesitatea modernizării fusese pusă în evidență de întreaga perioadă anterioară, când Turcia suferise un șir de înfrângeri. A fost motivată și cu ajutorul istoricilor, care au încercat să demonstreze că turcii nu sunt urmași ai mongolilor sau turcmenilor, ci ai sumerienilor și hitiților, fiind deci arieni. *Coranul* a fost tradus în turcă în 1928, dispărând din constituție și

mențiunea că Islamul este religie de stat. Stindardul național a renunțat la culoarea verde a steagului Profetului, înlocuită cu cea roșie, păstrând totuși semiluna. Au fost interzise sectele religioase și purtarea fesului. A fost adoptat calendarul gregorian, alcătuit un cod de legi inspirat după modele europene, organizat un învățământ modern, obligatoriu în treapta primară. Lucru și mai neobișnuit în lumea musulmană, a fost emancipată femeia, egală în drepturi cu bărbatul, având acces la învățământ și nemaifiind obligată să poarte vălul (çarşaf). Au fost luate măsuri pentru modernizarea industriei, introducându-se un tarif vamal protecționist. S-a încercat dezvoltarea agriculturii, baza economiei de atunci, inclusiv prin protecția fiscală a țăranilor, crearea unor cooperative, a unei Bănci și a unui învățământ agricol. Ca un fel de proclamație a modernizării, s-a renunțat la scrierea arabă, înlocuită cu cea latină, folosindu-se în această privință și experiența românească în trecerea de la slovele chirilice la litere.

După Mustafa Kemal (președinte între 1924 și 1938), supranumit simbolic Atatürk („Tatăl Turcilor”), care s-a bucurat și de un mare prestigiu extern, politica kemalistă a continuat. Neutră în cel de-al Doilea Război Mondial, Turcia a beneficiat de planul Marschall; ulterior a devenit membră NATO (1960). Procesul de europeanizare a continuat. El nu s-a făcut însă fără rezistențe, periodic având loc agitații provocate de integriști sau marxiști. Procesul a fost uneori dezaprobat și în lumea musulmană. Când președintele Turciei, Özal, a voit să reînnoade relațiile cu turcmenii, în timpul unei călătorii în Asia Centrală (1993), un bard tadjik i-a spus: „Ați plecat călări și cu ochii oblici și vă întoarceți cu avionul și cu ochi albaștri” Lăsând deoparte culoarea simbolică, modernizarea Turciei pune din nou problema graniței istorice dintre Asia și Europa.

După Primul Război Mondial, în Asia, de altfel, rămâne majoritatea lumii musulmane. Când începuse conflictul, Imperiul otoman avea impresionanta suprafață de 1 500 000 km². După Tratatul de la Lausanne, ea a păstrat aproximativ jumătate. Restul a devenit un teritoriu aflat sub mandat anglo-francez. Printr-o înțelegere bilaterală, Franța obținea protectoratul asupra Siriei și Libanului („Marele Liban”, denumire sugerând un stat preponderent creștin-maronit). Transiordania, cea mai mare parte a Irakului și Palestinei intrau sub protectoratul Angliei. Treptat, aceste regiuni au devenit state independente.

Independența au afirmat-o și alte țări islamice, care au apelat la o politică de modernizare. În Persia, un ofițer de cazaci persani, format în Rusia, a pus bazele dinastiei Pahlavi (1924). Fiul său, care și-a luat și un nume manifest, Mohamad Reza Pahlavi Aryamer, a început introducerea unor reforme moderne și a schimbat denumirea Persiei în aceea antică de Iran. În 1979, el a fost înlăturat însă de o revoluție islamică. Ca un fel de simbol, la conducere a venit un *ayatollah* („Semnul lui Allah”, primul demnitar din ierarhia șiiță), Khomeini. Noua constituție a decretat că statul trebuie condus de „oamenii religiei”

Într-un mod asemănător s-au petrecut lucrurile în Afghanistan, devenit un ansamblu coerent sub Dost Mohamad, cu independența recunoscută pe plan internațional în 1921. În 1973, monarhia a fost înlăturată, în 1978 având loc o lovitură de stat comunistă. Noua guvernare a fost sprijinită de o masivă, lungă și infructuoasă intervenție sovietică (1979–1989). A urmat un aprig război civil, desfășurat și cu sprijin extern, din 1994 impunându-se integriștii talibani, care au stabilit în viața publică reguli stricte islamice. Autoritatea lor a continuat să fie contestată, mai ales de Alianța Nordului, compusă îndeosebi din

minoritari etnici. Acuzat că sprijină terorismul, regimul taliban a fost supus și unui puternic atac americano-englez, cu un larg sprijin diplomatic.

Situația este în parte deosebită în Peninsula Arabică, aflată și ea, parțial, un timp sub influență europeană. În 1932, Ibn Saud se proclamă rege al celei mai mari părți a zonei, punând bazele regatului Arabiei Saudite. Dispunând de uriașe resurse de petrol, noul stat se impune ca o mare putere economică internațională. Cu realizări industriale și edilitare de excepție, saudiții practică în continuare o doctrină, *wahhabismul*, născută în veacul al XVIII-lea, prin activitatea unui predicator, adept al purității inițiale a Islamului. Într-o țară cu imense bogății, rezultând dintr-o exploatare modernă a petrolului indispensabil lumii contemporane, cinematograful public este interzis, iar femeile nu au voie să conducă luxoasele limuzine ale soților lor. Un amestec de tradiție și modernitate se întâlnește, în proporții diferite, și în micile, dar bogatele state de pe coasta Arabiei, Yemen, Emiratele Arabe Unite, Oman, Kuwait.

Evoluția Asiei contemporane pare să fie însă marcată în continuare de vechile credințe locale, cu importanța celor patru puncte cardinale. Alături de răsărit, rămas în cea mai mare parte islamic, se impun, cu trăsături proprii, dar și cu o acțiune substanțială asupra continentului, sudul, estul și nordul.

În Extremul Sud continental, în India, încă înainte de Primul Război Mondial, s-a afirmat o puternică mișcare națională. În fruntea ei s-a aflat deosebita personalitate a lui Mahatma Gandhi. Acesta era convins că salvarea Indiei trebuie realizată pe cale pur spirituală, fiind un adevărat apostol al non-violenței. Convins de posibilitățile economice și de îndemânarea tehnică a compatrioților,

considera drept o cale a eliberării promovarea industriei proprii. Un conducător care, în mod simbolic, în chiar propria-i casă, a făcut un atelier textil, se adresa compatrioților cerându-le să toarcă și să țeasă „bumbacul vostru indian cu mâinile și războaiele voastre indiene”, renunțând la tehnica străină, instrument al subordonării.

În activitatea sa, Gandhi a avut și oscilații, tocmai pentru că mișcarea națională a avut unele manifestări opuse nonviolentei. A fost însă conducătorul necontestat al ei, asociindu-și colaboratori care, la fel ca el, aveau, deopotrivă, școala universităților occidentale și cea a închisorilor indo-britanice. Principalul a fost Jawaharlal Nehru, care a și prezentat perioada într-o interesantă *Autobiografie*, legând-o de întregul trecut al poporului său în *Descoperirea Indiei*. Fapt revelator, în momentul când a izbucnit Al Doilea Război Mondial, iar viceregele a declarat India parte beligerantă, toți miniștrii au demisionat, ceea ce a deschis calea unui larg proces pentru realizarea „Indiei Libere”.

După război, a devenit limpede că declararea independenței nu mai putea fi amânată, în condițiile în care se produsese și o alianță între Partidul Congresului și mai nou înființata Ligă Musulmană. Ea a fost proclamată în iulie 1947, fiind însoțită însă de mari tulburări, în care și-au găsit moartea 100 000 de oameni, după cum mulți au fost nevoiți să-și abandoneze căminul, murind de foame (după unele surse, circa 500 000 de oameni). Fanatismul religios a făcut victime și în rândul conducătorilor. Gandhi însuși a fost asasinat de un hindus, care îi reproșa toleranța la adresa musulmanilor (în aceeași tradiție a fanatismului, în 1984, a fost asasinată fiica lui Nehru, Indira Gandhi, iar peste cinci ani fiul său, Rajiv, și el tot prim-ministru).

Proclamarea independenței a însemnat, în același timp, o separare în două state, pornind de la criteriul religios, primul hindus, celălalt musulman, India și Pakistanul. În fiecare dintre ele, exista însă și un important număr de credincioși de altă religie. Apoi, Pakistanul era compus din două teritorii îndepărtate, pentru care era greu să se asigure o conducere unitară. În 1971, Pakistanul Oriental, sprijinit de India, a devenit independent, sub denumirea de Bangladesh. Noul stat, cuprinzând în esență delta Gange-Brahmaputra, a întreprins măsuri de protecție socială, printre altele, o reformă agrară (1950). Împotriva acesteia, în Pakistanul Occidental s-au pronunțat marii proprietari, *zamindarii*. La fel, aici, Constituția din 1956 a creat un „stat musulman, cu toate consecințele sale”. Unele elemente ale democrației au apărut totuși sub impulsul conspirațiilor, răzcoalelor sau influenței occidentale. Diferite tulburări au continuat însă.

În India, care cuprinde 81% din teritoriul vechiului Imperiu, baza a rămas agricultura. Reforma agrară din 1951, care abolea, cu răscumpărare, marea proprietate de tip *zamindar*, a fost întreprinsă diferit în diversele provincii, de unde și mari deosebiri în privința suprafeței maxime admise, care varia între 20 și 100 de hectare. Prin planuri cincinale (de influență sovietică), s-au realizat importante progrese în industria metalurgică (inclusiv cea de război), chimică, farmaceutică ș.a. S-au realizat contracte cu firme străine, a pătruns masiv capitalul străin. India a fost și rămâne însă confruntată, în afara disputelor politice interne și a unor conflicte externe, mai ales al aceluia pentru Cașmir cu Pakistanul, cu o foarte gravă problemă demografică — pe 3% din suprafața uscatului trăiește aproximativ o șesime din populația globului. Sporul populației este cu totul impresionant; de la 369 de

milioane de locuitori în 1950, s-a ajuns la un miliard în 2000. Faptul ridică mari dificultăți în învățământ, pregătirea și folosirea forței de muncă, transporturi, mai ales în subzistență. Pentru remedierea situației, un geograf contemporan sugera chiar, într-un fel de soluție malthusiană, ca „pământurile să fie mai fertile, iar femeile mai puțin”. India rămâne, oricum, un tărâm al religiei, artei, bogățiilor, dar și al unei apăsătoare tradiții. La fel ca alte țări, ea este marcată de ceea ce un comentator semnală ca fiind „extraordinara apatie a săracului, înspăimântătoarea insensibilitate a bogatului, corupția politicianului și incompetența absolută a conducătorului”

Elemente asemănătoare se întâlnesc și în arhipelagul sudic, Indonezia. Numeroasele ei insule mai păstrează obiceiuri tribale, preariene, elemente ale civilizației hinduse, dar constituie patria cea mai numeroasă a Islamului. Reunește cei mai mulți credincioși musulmani, ajunși astfel nu prin sabie, ci prin cuvântul Profetului. Când olandezii au cucerit insulele indoneziene, oameni ai afacerilor și nu ai credinței, ei au păstrat vechea organizare, preocupări fiind, în primul rând, de ceea ce era profitabil în această a doua lume a mirodeniilor. Împotriva lor s-a constituit o rezistență locală, reprezentată la început de prinți sau foști prinți (mai ușor de convinși însă prin argumente materiale), apoi de oameni politici care și-au cules ideile și convingerile din cele patru puncte cardinale, inclusiv din nordul comunismului, de la care a pornit, abandonându-l apoi, președintele Sukarno, care a proclamat republica independentă în 1945. A guvernat apoi într-o manieră dictatorială, erijându-se într-un fel de lider revoluționar al sud-estului Asiei, dar a fost înlăturat în 1967. Indonezia avea marele avantaj al insularității, transformat însă în dezavantaj. Cum centrul puterii s-a aflat de la început în

principala insulă Java, cu capitala ei Jakarta, în afară de opoziția xenofobă, s-a manifestat și o opoziție antijava-neză, care a dus chiar la pericolul desprinderii unor teritorii, cum a fost aceea din Timorul de Est.

O situație complexă se întâlnește și în Filipine, parțial musulmane din secolul al XIV-lea, unde Magellan a ajuns în 1521 și a fost ucis într-un conflict cu localnicii. Numele i-a fost dat de spaniolii care și-au impus suzeranitatea în timpul lui Filip al II-lea, stabilind capitala la Manilla. Ca urmare a unei răscoale izbucnită în 1896, Statele Unite au răspuns apelului unor conducători ai acesteia, i-au înfrânt pe spanioli și au impus autoritatea americană (1898), după ce au învins și o puternică rezistență de gherilă națională. În 1941–1942, japonezii au ocupat arhipelagul, fiind înlăturați de americani în 1945. În anul următor, Filipinele au devenit independente, dar evoluția lor ulterioară a cunoscut numeroase tulburări de inspirație comunistă sau islamică. Modernizarea a fost realizată, în esență, de americani. Ca și în Indonezia și Indochina, un rol important l-au avut oamenii de afaceri chinezi.

Un cuvânt deosebit în evoluția Asiei l-a avut Estul. Continuând dezvoltarea din Era Meiji, Japonia s-a afirmat ca o putere mondială. La începutul Primului Război Mondial, a intrat în conflict cu Germania. A cucerit o parte din peninsula Shantung, apoi arhipelagurile Caroline, Marschall, Mariane, deținute de germani (cu excepția insulei Guam, de mai multă vreme americană). A participat la conferințele postbelice de pace. La cea de la Washington (1922), a trebuit să accepte raportul forțelor navale din Oceanul Pacific, între Statele Unite, Anglia și Japonia (5–5–3).

Ulterior, în Japonia celei mai lungi domnii din istoria ei, cea a lui Hirohito (1926–1989), s-au produs importante

mutații datorită noii ascensiuni a militarilor. Mai marii acestora erau împărțiți în două partide, reprezentând în esență interesele armatei terestre și ale marinei. Primii preconizau „calea imperială”, considerând că principalul dușman, prezent și viitor, al Japoniei este Rusia sovietică; în consecință, primul și cel mai important pas care trebuia făcut era ocuparea Extremului Orient continental. Ceilalți, partida „controlului”, se pronunțau pentru extinderea stăpânirii japoneze în China, Indochina și în Mările Sudului.

Într-o primă fază, câștig de cauză au avut adepții „căii imperiale” Pornind de la baza din Kwantung (1931), armata japoneză a cucerit Manciuria și Mongolia Interioară, înființând statul Manciuko, în fruntea căruia a fost întronat ultimul împărat al Chinei, Pu Yi. Întrucât Liga Națiunilor și-a exprimat rezervele în legătură cu această acțiune, Japoniei a părăsit-o. În continuare, printr-un joc diplomatic nu lipsit de vicisitudini, a realizat, împreună cu Germania și Italia, Axa Berlin–Roma–Tokyo.

La 7 decembrie 1941, aviația japoneză a atacat baza americană de la Pearl Harbour din Hawaii, situată la mijlocul distanței dintre Statele Unite și Arhipelagul nipon. Japonia intra astfel în Al Doilea Conflict Mondial, deși încheia în același an un tratat de neagresiune cu URSS. Ulterior, a continuat expansiunea în China, Filipine, Indonezia, Oceania. Acțiunea ei, greu de oprit de aliații deja victorioși în Europa, a fost stopată doar cu ajutorul noii arme, bomba atomică, lansată la Hiroshima și Nagasaki (6 și 9 august 1945). La 15 august, împăratul a anunțat, în premieră la radio, capitularea Japoniei, moment marcat, în tradiție japoneză, de numeroase sinucideri prin *seppuku*. A fost *Ziua cea mai lungă a Japoniei*, după titlul uneia din cele mai impresionante cărți de istorie, semnată,

după obiceiul care-și avea originile în *Kojiki*, în mod simbolic nu de un autor, ci de un institut.

Japonia a avut câțiva ani un statut de ocupație americană. Împăratul a rămas pe tron pentru a preîntâmpina un cataclism social lesne de produs în țara shintoismului. Puterile sale au rămas simbolice, împăratul renunțând la esența sa divină. Noua situație de îmbinare între tradiție și modernizare a fost consemnată în actul constituțional din 1946. În această privință, Japonia are un primat mondial. Prima constituție din lume a apărut aici, încă în 604, un document concis, numit chiar *Constituția celor 17 articole*. Nici documentul din 1946 nu este prea lung. *Constituția* are, în afară de un preambul și dispoziții finale, 37 de articole, dintre care primul constituie o esență a specificului Japoniei contemporane: „Împăratul este simbolul statului japonez și al unității poporului japonez, iar acest statut se bazează pe voința unanimă a poporului japonez, care este deținătorul suveranității”

În același timp, Japonia a fost nevoită să renunțe la o forță militară ofensivă. Lipsit de obligații militare, japonezul și-a canalizat efortul și disciplina spre activitatea civilă. Munca, prețuită și înainte, a devenit un adevărat drog. Exemplul cel mai interesant îl constituie „greva japoneză”, în timpul căreia lucrătorul protestează, dar muncește. Japonia nu mai este un rival militar pentru alte puteri, a devenit însă un redutabil concurent economic.

Din al patrulea punct cardinal, Nordul, nordul sovietic, a venit o altă influență asupra Asiei, socialismul, care a avut adepți din toate celelalte trei, de la unii poeți transcaucazieni, la oameni politici indonezieni, ca și la istorici sau filosofi japonezi. Cauza, care poate fi și de sorginte european-occidentală, este mai greu de deslușit, chiar pentru cei care au trăit, câteva decenii, o experiență socialistă

est-europeană. Efectul aparține însă istoriei, care consemnează aici ca principal câmp de bătălie China. Rădăcinile socialismului în China sunt mai vechi. Chiar întemeietorul republicii, Sun Yat-sen, a fost un admirator al său. Colaboratorul și continuatorul lui, Tchang Kai Chek (Jiang Jieshi), a fost un timp „școlit” la Moscova, apoi a beneficiat de ajutorul unor consilieri sovietici. Afirmarea socialismului în China a început însă cu Partidul Comunist, înființat în 1921. Evenimentul cel mai important a fost „Marșul cel Lung”, început în provinciile sudice, tradițional opozante, continuat în cele vestice, timp de mai mulți ani. Unul din conducătorii acestuia, devenit apoi „unic”, Mao Zedong, și-a găsit un important ajutor într-un militar, Zhu Enlai. După ani de război cu Gomindangul, respins în Taiwan, în China continentală a fost proclamată, în 1949, Republica Democrată Chineză.

Conducerea noului stat a revenit, firește, lui Mao. Comunist de modă marxist-sovietică, acesta a făcut apel și la vechi tradiții chineze. Extrem de dur la adresa opozanților, i-a promovat pe sprijinitorii fideli, punându-i însă în funcții în alte regiuni decât cele din care proveneau și de care s-ar fi putut simți legați. A fost conducătorul unor muncitori comuniști, știind însă că în China mișcările au început de la sat. Într-un fel, el pare a continua tradiția răscoalelor țărănești care își impun pe tron conducătorii. După pilda împăraților, urcat la rândul-i pe tronul comunist, om foarte public la început, Mao a trăit apoi retras, arătându-se foarte rar. Chiar lui Nicolae Ceaușescu, când a făcut o vizită în China, i-a acordat doar o jumătate de oră. A dorit să fie un fel de Confucius contemporan, ideile sale principale fiind reunite în *Cărticica Roșie*, un exemplu în legătură cu ele putând fi revelator: „Discuțiile nu trebuie să fie lungi, discuțiile trebuie să fie scurte” Spre

deosebite însă de filozof, a acceptat ca muzeele să se transforme într-un fel de lăcașe de cult, mai mult chiar, China spirituală transformându-se un timp într-un fel de muzeu al lui Mao. Tabloul său, de obicei de mari dimensiuni, apărea în toate locurile publice, fiind un fel de icoană comunistă. Revista ambasadelor chineze a publicat, în timpul conflictului frontalier chino-sovietic, o expresivă fotografie în care doi soldați chinezi admirau portretul lui Mao în pauza dintre lupte.

Cultul personalității și-a găsit o reflectare de excepție într-o țară în care ideologia oficială afirma rolul maselor. El s-a impus în ciuda unor mari dificultăți și a fricțiunilor interne. În 1958, Mao a proclamat „Marele salt înainte”, crearea de comune agricole pretutindeni. Bazată pe principii inadecvate Chinei, acțiunea s-a soldat cu un teribil eșec. Având ca deviză „trei ani de eforturi și de lipsuri și o mie de ani de fericire”, ea a provocat cea mai gravă foamete din istoria Chinei, numărul victimelor fiind estimat între 20 (cifră semioficială) și 43 de milioane. Industria a avut de suferit nu numai prin ruperea, în 1960, a relațiilor cu URSS, ci și pentru că în fruntea întreprinderilor au fost puși activiști lipsiți de orice profesionalism. Pentru a-și afirma rolul unui conducător „cum umanitatea, timp de veacuri, și China, timp de milenii, n-au produs decât unul singur” (cum se exprima într-un discurs principalul său colaborator, Lin Biao), în 1966, Mao a proclamat „Marea revoluție culturală”, dezlănțuind campania împotriva „Celor patru vechituri” (idei, cultură, tradiții, obiceiuri vechi). Instrumentele sale au fost armata și mai ales „Gărzile roșii”, compuse din studenți și liceeni, un cântec al acestora proclamând „Partidul este mama noastră și tatăl nostru” Forțele armate erau proclamate de Mao, ca fiind Marele Zid al său (din Zidul real au fost luate cărămizi

pentru construirea de cocini). Campania s-a dus în primul rând împotriva intelectualilor, mai ales a profesorilor non-conformiști, detașați de politică sau, pur și simplu, negreși de elevi sau studenți, criticați în public, siliți să-și facă în mod repetat autocritica, puși în posturi din cele mai degradante. Acțiunea era justificată într-un compendiu pentru învățământ al lui Mao, care condamna știința profesorilor „incapabili să distingă binele de rău”, care „cu cât învață mai mult, cu atât devin mai stupizi” Foarte mulți dintre ei au fost „ruralizați” sau au intrat în sistemul concentraționar din China, mai larg chiar decât acela sovietic. Într-un fel de asociere a tradiției chineze cu comunismul a apărut noțiunea de „ereditate de clasă” (întâlnită și în țările socialiste europene, nu însă atât de absolutizant). „Dacă tatăl este un viteaz, fiul e un erou,/ Dacă tatăl este un reacționar, fiul e un bou”, proclama un marș al Gărzilor Roșii, care mai cuprindea refrenul „Omorâți! Omorâți! Omorâți!” Acțiunea s-a îndreptat și împotriva diferitelor culte; în regiunea uigură, au avut loc numeroase autodafeuri ale *Coranului*, în Tibet, ai cărui locuitori au fost supuși unui crud tratament, din cele peste 6000 de temple budiste, a doua zi după proclamarea revoluției culturale mai funcționau doar 13. Acțiunea nu a fost dirijată fățiș de către Mao, care, în timpul Revoluției Culturale, nu a ținut nici un discurs, ci de patru din colaboratorii săi, numiți ulterior „Banda celor patru”. Principalul dintre ei a fost chiar soția sa, Jiang Qing, o fostă actriță mediocră, care s-a erijat și în îndrumătoarea culturii.

După moartea lui Mao (1976), noii conducători, între care nu au lipsit luptele interne, au procedat la o modificare a politicii, chiar în același an Jiang Qing fiind arestată, condamnată la moarte, apoi la închisoare pe viață. A fost cunoscută o anumită liberalizare, fără a se accepta însă o

opозиție propriu-zisă; o mișcare studentească de protest în piața Tian Anmen (1989) s-a soldat, ca urmare a unei intervenții armate, cu peste o mie de victime. China și-a îmbunătățit, în schimb, situația externă, mai ales prin noile relații cu URSS, SUA și Coreea de Sud.

Socialismul asiatic nu se rezumă însă doar la China, chiar dacă, după 1960, Beijingul a fost considerat un fel de „A doua Romă” a marxism-leninismului. El a pătruns și în alte regiuni, mai întâi, într-o manieră aproape neobservată, oricum originală, în Mongolia (1923), mai mult timp un fel de a 17-a republică a URSS. A pătruns însă din exterior, cu largi implicații internaționale, în Coreea și Vietnam.

Aflată sub stăpânire japoneză până în 1945, Coreea a devenit atunci, într-un fel, independentă. A fost împărțită, ca urmare a jocului de forțe, în două. În 1949, partea nordică s-a proclamat republică, încercând apoi să realizeze o unificare a peninsulei. A urmat un conflict, intercoreean mai întâi, internațional mai apoi, cu rezultate devastatoare (1950–1953). Americanii au intervenit în sprijinul Coreii de Sud. Pentru Coreea de Nord au acționat, în afara armamentului sovietic, voluntari chinezi, aproximativ un milion. După Armistițiul de la Panmunjon (1953), cele două părți ale comunității coreene, despărțite la paralela 38 și-au continuat existența într-o separare rar întâlnită în istorie, practic fără nici un fel de raporturi până în ultimii ani. Coreea de Sud, sprijinită de capitalul american și japonez, a ajuns la o dezvoltare industrială de excepție, chiar dacă tulburările sociale n-au lipsit. Coreea de Nord, grupată în jurul „președintelui etern” Kim Ir Sen, a urmat o viață proprie, închisă, creându-și despre sine, prin învățământ, publicații, tablouri tematice expuse pretutindeni, imaginea unui trecut și a unui prezent ideal. Aproape

orice explicație a unui nord-coreean trebuie să înceapă, oricum să fie întărită, de un citat. S-a ajuns ca la grădinițe, copiii să nu-și mai cunoască părinții, să știe însă cine este Kim Ir Sen și să se pregătească de luptă împotriva dușmanului sud-coreean, japonez, american.

Într-o altă zonă peninsulară, în Vietnam, evoluția post-belică a fost asemănătoare și, în același timp, diferită. Francezii au dorit să facă aici un fel de „Franță asiatică”. Și-au asociat în acest scop elita locală. În consecință, o jumătate a economiei era controlată de aproximativ 10% din populație. Împotriva acestei situații s-a produs o reacție, concretizată în apariția unor societăți secrete, cu caracter naționalist. În același timp, a apărut și un partid comunist, condus de fostul secretar al misiunii sovietice de pe lângă Tchang Kai-Chek la Canton. Acesta și-a schimbat numele, cu care avea să rămână bine cunoscut, în Ho Și Min.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, ajunși în Indochina, japonezii au colaborat cu guvernul de la Vichy. În 1945 însă, au capturat trupele franceze și i-au determinat pe monarhii din Vietnam și Cambodgia să proclame independența țărilor lor.

După revenire, francezii au întâmpinat o vie rezistență din partea localnicilor grupați în Viet-minh, organizație având o rețea în toată țara, dirijată de Ho Și Min. Raportul de forțe părea disproporționat. Armata franceză era dotată modern. Ea trebuia să lupte însă împotriva unor unități sprijinite de populație, în mijlocul cărora se simțeau „ca peștele în mare”. Francezii aveau nevoie de drumuri, aerodromuri, orașe, în vreme ce adversarul, bun cunoscător al regiunii, în mare parte muntoasă, era omniprezent și practic invizibil. Metropola a apelat și la unități din „Legiunea străină”, obișnuite să lupte în cele mai diverse

condiții, după cum au primit ajutor și din partea Statelor Unite, inițial favorabile lui Ho Și Min. Francezii au fost însă înfrânți definitiv în 1954, când au pierdut principala lor poziție, cea de la Dien-Bien-Phu. Prin acordurile de la Geneva, Vietnamul devine independent, dar este separat în două, pe linia paralelei de 17°.

După 1954, conflictul se desfășoară între cele două state, în el intervenind însă și puteri străine. Vietnamul de Nord, sprijinit de China și URSS, a fost consistent ajutat în sud de puternica organizație Viet-Cong. Succesele acestuia au determinat intervenția directă în război a Statelor Unite (1962). Desfășurarea masivă de forțe tehnice nu a putut stopa însă avansarea Vietnamului de Nord, și prin crearea unui drum de aprovizionare prin Laosul vecin, unde este sprijinită de gruparea naționalist-progresistă creată încă în 1950, Pathet Lao. În 1973, americanii s-au retras, nord-vietnamezii continuându-și avansarea. În 1975, au ocupat Saigon (devenit apoi Ho Și Min), iar în 1976, Vietnamul unificat a fost proclamat republică socialistă. Temporar, trupele vietnameze au ocupat și Cambodgia, unde înlătură conducerea tiranică instaurată de Khmerii Roșii, conduși de Pol Pot. După retragerea lor (1991), a fost instaurat, sub tutela ONU, un guvern de coaliție, dar tulburările provocate de Khmerii Roșii au continuat. Tulburări politice și etnice au avut loc în perioada postbelică și în Thailanda și Malaysia, țări în care unele sectoare au cunoscut o importantă dezvoltare, nivelul mediu de viață neputând depăși însă o anumită modestie. Indochina a rămas în continuare o zonă a contradicțiilor.

O mare transformare în Asia contemporană a constituit-o crearea micului stat Israel, în 1948. Ideea constituirii lui era mai veche. Statutul evreului european, foarte rezistent în păstrarea identității, a făcut ca unele comunități

să fie supuse persecuțiilor. Faptul este mai puțin vizibil printre evreii „spanioli” (alungați din Peninsula Iberică odată cu terminarea Reconquistei, în 1492), *sefarzii*, mai dispuși la o asimilare. Situația este însă mai dificilă pentru evreii răsăriteni, „germanii”, *ashkenazi*, având, în general, o poziție socială inferioară. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, împotriva lor a apărut o reacție, populară în esență, dar privită uneori cu îngăduință de stat. Au avut loc chiar pogromuri, mai virulente fiind cele din Rusia.

Ca o reacție de apărare, a apărut dorința recreării unui stat evreiesc propriu. Pentru aceasta, au fost luate în considerare mai multe variante — Uganda sau Kenya, Madagascar, Argentina, chiar o insulă din Melanezia, Noua Caledonie. S-a impus însă soluția revenirii în Țara Sfântă, „Țara lui Israel” (*Ereț Israel*). Aceasta a fost soluția adoptată de mișcarea sionistă, care reunește pe adepții Sionului (numele unei cetăți din apropierea Ierusalimului, cucerită de David, nume care prin extensie desemnează întregul Israel). Denumirea a fost întrebuițată pentru prima dată cu acest sens de un cărturar evreu, în 1890, și a fost adoptată oficial de primul congres sionist, în 1897. În sânul comunității evreiești, a avut, deopotrivă, sprijinitori și adversari. Urmare a persecuțiilor din estul Europei, circa două milioane și jumătate de evrei au emigrat în Statele Unite (care puteau reprezenta și pentru ei un nou „Pământ al Făgăduinței”), doar câteva zeci de mii preferând să ajungă în Palestina, unde s-au alăturat unui număr foarte mic de coreligionari. În 1914, existau aici, alături de 850 000 de musulmani, doar 85 000 de evrei.

Pentru mișcarea sionistă, s-a întreprins însă o foarte intensă propagandă, susținută prin publicarea a diferite lucrări și gazete. Este interesant, una din acestea, având

chiar numele Sionul, a fost publicată în comun de evreii din cele două orașe rivale, Brăila și Galați.

Treptat, în mai multe valuri (*alia*), evreii au început să plece spre Israel, unde, între 1881 și 1947, numărul lor a crescut de la 24 000 la 630 000. Un moment important l-a constituit *Declarația Balfour* (1917). Ministrul de externe al Marii Britanii s-a pronunțat atunci oficial pentru crearea aici a unui cămin național evresc. Un rol important a revenit și financiarilor. Baronul Edmond de Rotschild a sprijinit colonizarea în Palestina, a cumpărat terenuri, a subvenționat înființarea primelor colonii agricole colective (kibuțuri) și, în 1924, a înființat „Asociația evrească de colonizare a Palestinei”.

După teribila experiență a Holocaustului din timpul celui de Al Doilea Război Mondial, în 1947, ONU a hotărât crearea pe teritoriul Palestinei a două state, unul evreu, deținând 56% din teritoriu, celălalt al palestinienilor. Această hotărâre a determinat însă reacția arabă, ceea ce a dus la un conflict armat. Pe 14 mai 1948, Israelul și-a proclamat independența; războiul a continuat însă până în ianuarie 1949, noul stat ajungând la o suprafață mai mare decât cea prevăzută de ONU, câteva sute de mii de palestinieni emigrând. Teritoriul Israelului a fost extins ulterior prin războaiele din 1956 și 1967 („Războiul de Șase Zile”), fiind cucerite Peninsula Sinai, fâșia Gaza, Cisiordania (incluzând cartierul arab al Ierusalimului), înălțimile Golan. În 1973, a început „Războiul de Iom Kipur” o mare sărbătoare evrească, incluzând postul absolut). Atacul egiptenilor a fost oprit de intervenția ONU. Conflictul interpalestinian a fost accentuat de constituirea, în 1960, a organizației *Al Fatah*, condusă de Yasser Arafat (viitor laureat al premiului Nobel pentru Pace), care din 1969 a preluat și conducerea Organizației pentru Eliberarea Palestinei, înființată în 1964 și recunoscută de Liga Arabă

ca un stat. Pentru a înfrânge OEP, în 1982, Israelul invadează Libanul, pentru a asigura „Pacea în Galileea”. După cinci ani, în 1987, a început *Intifada* („Războiul pietrelor”) palestinienilor din Gaza și Cisiordania. Au urmat întrevederi mixte ale celor două forțe, desfășurate, unele, în împărțiala Americă, paralel cu aproape neîntrerupte ciocniri din Palestina. Rezultatele nu pot fi prevăzute însă nici de *Talmud*, nici de *Coran*, într-o țară constituțională fără constituție (Israelul are numai legi fundamentale, considerându-se că răspunsuri complete la orice problemă se află în *Tora*, după cum palestinienii apelează în continuare la învățătura coranică).

O importantă modificare, parțial coranică, s-a produs în Asia Centrală. După destrămarea URSS (1991), aici au apărut, în afară de Kazahstanul jumătate european, jumătate asiatic, jumătate musulman, jumătate rus, câteva state islamice („stan”), delimitate nu neapărat după criterii etnice, așa cum ar arăta-o numele lor (după o metodă pe care sovieticii o folosiseră și în Basarabia, transformată parte în Republica Moldova, parte în regiuni ucrainene). Au fost constituite state denumite islamic: Uzbekistan, Turkmenistan, Tadjikistan, Kirghistan. Din ultimul, înainte de formarea noilor state, a apărut un mare scriitor, care, într-un roman de referință, *O zi mai lungă decât veacul*, a făcut formidabila demonstrație că cel care-și uită trecutul își pierde de fapt identitatea, sinonimă cu adevărata existență.

Este, probabil, concluzia cea mai importantă în legătură cu istoria Asiei. Aceasta continuă, inclusiv cu inevitabile amestecuri străine. Unde va ajunge, o vor putea spune doar istoricii viitorului. Deocamdată însă aceștia nu există. Cât despre ce se va mai întâmpla în Asia, atât de complicata Asie, s-ar putea spune, împrumutând o înțeleaptă vorbă a lui Ion Neculce, că „va arăta vremea viitoare, cine a mai apuca să trăiască”

Lucrarea de față se adresează cititorului român. Este posibil, chiar probabil, ca modestia ei să-l îndemne spre lecturi lămuritoare. Încercăm aici câteva recomandări privind lucrările (și) de istoria Asiei scrise de români sau traduse în limba română. Este de la sine înțeles că am operat o selecție, după criterii care pot fi și subiective.

Nadia Anghelescu, *Introducere în Islam*, Ed. Polirom, Iași, 1994.

Ann Cheng, *Istoria gândirii chineze*, Ed. Polirom, Iași, 2001.

Stephane Courtois ș.a., *Cartea neagră a comunismului. Crime, teroare, represiune*, Ed. Humanitas, București, 1998.

Constantin Daniel, *Cultura spirituală a Egiptului Antic*, Ed. Cartea Românească, București, 1985.

Constantin Daniel, *Pe urmele vechilor civilizații*, Ed. Sport-Turism, București, 1987.

Ovidiu Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. 1–2, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985–1987.

Josy Eisenberg, *O istorie a evreilor*, trad. Jean Roșu, Ed. Humanitas, București, 1993.

Mircea Eliade, *Istoria Religiiilor*, vol. 1–3, trad. Cezar Baltag, Ed. Enciclopedică, București, 1981.

Sergiu Al. George, *Limbă și gândire în cultura indiană*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

- Jacques Gernet, *Lumea chineză*, vol. 1–2, trad. Șerban Stati și Romulus Ioan Budura, Ed. Meridiane, București, 1985.
- M. Gramatopol, *Civilizația elenistică*, Ed. Enciclopedică Română, București, 1974.
- Max Kaltenmark, *Lao Zi și Daoismul*, trad. Dan Stanciu, Ed. Symposion, 1994.
- Shuiki Kato, *Istoria literaturii chineze*, vol. 1–2, trad. Kazuko Diaconu și Paul Diaconu, Ed. Nipponica, București, 1998.
- Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978.
- Angelo Moretta, *Spiritul Indiei*, trad. Dana Elena Lișiță, Ed. Tehnică, București, 1993.
- Camil Mureșan, *Imperiul britanic*, Ed. Științifică, București, 1967.
- Olivier Roy, *Noua Asie Centrală sau fabricarea națiunilor*, trad. Cristiana Macarovici, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2001.
- Emil Senart, *Eseu despre legenda lui Buddha*, trad. Mihail Balint și Dumitru Scorțanu, Institutul European, Iași, 1993.
- Bai Shaouyi (coord.), *Scurt tratat de istoria Chinei*, trad. Șerban Velescu, Ed. Enciclopedică, București, 1997.
- Dominique Sourdrel, Janine Sourdrel Thomine, *Civilizația Islamului clasic*, trad. Eugen Filitti, Ed. Meridiane, București, 1975.
- Dominique Sourdrel, *Islamul*, trad. Liliana Saraiev, Ed. Humanitas, București, 1993.
- Ives Thoraval, *Larousse. Dicționar de civilizație islamică*, trad., adaptare și completări de Nadia Anghelescu, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1997.

CUPRINS

Prefață	5
Introducere	7
I. Bazele geografice ale istoriei Asiei	15
II. Asia înainte de istoria scrisă	18
III. La începuturile civilizației — Orientul antic	23
Mesopotamia	23
Egiptul	26
Iranul	31
Fenicia	36
IV. Epopeea macedoneană și civilizația elenistică	40
V. Nașterea religiilor monoteiste	51
VI. De la civilizația Indus la India Marilor Moguli	62
VII. China, Imperiul Celest	87
VIII. Indochina — O lume mixtă	109
IX. Coreea — „Țara dimineților liniștite”	116
X. Japonia — „Locul de unde răsare Soarele”	122
XI. Asia islamică	134
XII. Impactul Europei moderne asupra Asiei și reacția societăților tradiționale	155
XIII. Replica japoneză	178
XIV. Contrastele Asiei contemporane	184
Bibliografie	204

„Asia se numește cea dintâi parte a întregii lumi, care este mai însemnată decât toate celelalte părți și de la început a fost cea mai aleasă... Aici au fost creați primii oameni și tot din Asia s-au răspândit toate limbile și neamurile. În Asia își află începutul religia, obiceiurile cetățenești, ridicarea orașelor; scrisul și învățătura tot de aici au pornit... De aceea, pe bună dreptate, dintre toate părțile pământului, Asia este cea mai nobilă.”

Nicolae Milescu Spătaru,
Descrierea Chinei

Colecție coordonată de ȘERBAN PAPACOSTEA,
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariție:

- MUSSOLINI ȘI FASCISMUL
de Paul Guichonnet
- INCHIZIȚIA
de Guy Testas, Jean Testas
- CIVILIZAȚIA AMERINDIANĂ
de Claudi R. Cros

ISBN: 973-653-230-5

9 789736 532306